

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ К. Д. УШИНСЬКОГО

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

СВЕКЛА КОСТЯНТИН АНДРІЙОВИЧ

УДК 324 (477) «20» – 029: 32

ДИСЕРТАЦІЯ

**НОВІ ПОЛІТИЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ ВИБОРЧИХ ПРОЦЕСІВ ПЕРШОЇ
ЧВЕРТІ ХХІ СТОЛІТТЯ : УКРАЇНСЬКИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД**

Подається на здобуття ступеня доктора філософії
в галузі знань «Соціальні та поведінкові науки»
за спеціальністю «Політологія»

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

(підпис, ініціали та прізвище здобувача)

Науковий керівник – Каменчук Тетяна Олегівна,
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри політичних наук і права
Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К.Д. Ушинського

Одеса – 2025

АНОТАЦІЯ

Свекла К.А. Нові політичні технології виборчих процесів першої чверті ХХІ століття : український та зарубіжний досвід.

Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 052 – Політологія. – Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Одеса, 2025.

Представлену дисертацію присвячено визначенню нових політичних технологій виборчих процесів першої чверті ХХІ століття, дослідженню зарубіжного та українського досвіду їх застосування та обґрунтування, основних трендів подальшого розвитку.

Актуальність обраної теми визначається необхідністю дослідження нових політичних технологій виборчих процесів першої чверті ХХІ століття яке зумовлено масштабними політичними, соціальними змінами та технологічними новаціями.

Нові політичні технології виборчих процесів є комунікативним феноменом – вони безпосередньо пов'язані з розвитком інтернет-комунікацій, месенджерів та технологій мобільного зв'язку. Про це переконливо свідчить зарубіжний досвід. Становлення нових політичних технологій виборчих процесів є важливим елементом українського досвіду переходу до демократії, адже їх впровадження є потужним чинником впливу на громадську думку, політичну свідомість та політичний вибір громадян.

Виходячи з того, що нові політичні технології виборчих процесів є динамічним явищем політичного простору, невід'ємною складовою сучасних процесів електорального вибору та урядування, у дисертації визначено їх еволюцію, типи та чинники ефективності, ґрунтуючись на зарубіжному досвіді. Особливу увагу приділено типам нових політичних технологій виборчих процесів та їх функціональним особливостям у цифровій реальності.

Розвиток нових політичних технологій виборчих процесів в Україні у першій чверті XXI століття проявляється у зростаючій ролі інтернет-комунікацій. Загальний політичний контекст демократизації українських виборчих процесів, поступове впровадження принципів регулярності, відкритості, вільності тощо створює умови для впровадження нових політичних технологій виборчих процесів, передусім – електронного голосування.

Актуальність дослідження підкреслюється спрямованістю на визначення сутності становлення нових політичних технологій виборчих процесів у першій чверті XXI століття, включаючи визначення їх дійових осіб, обґрунтування на сучасному етапі феномену «медіа як технології» та аналіз нових політичних технологій у медіа, перспектив впровадження е-голосування тощо. Аналіз розвитку е-голосування, яке у сучасних умовах неможливо зводити лише до моменту вибору відповідного кандидата, натомість слід інтерпретувати як процес цифровізації та застосовування нових політичних технологій на усіх етапах виборчої кампанії є надзвичайно актуальним у сучасному виборчому процесі в Україні

Зарубіжний досвід переконливо свідчить, що у виборчих процесах поступово з'являється феномен е-виборів, який відрізняється від виборів «епохи традиційних медіа» експансією соціальних мереж, блогінгу та індивідуалізованої політичної реклами.

У вступі автором обґрунтовано вибір і актуальність теми дисертаційної роботи, окреслено мету, завдання, визначено об'єкт і предмет дослідження, висвітлено наукову новизну, охарактеризовано методологічну основу роботи, розкрито теоретичне і практичне значення отриманих результатів, відображено форми апробації результатів дослідження, кількість публікацій та структуру роботи.

У розділі 1 «Теоретико-методологічні основи дослідження нових політичних технологій виборчих процесів» визначено генезу наукових інтерпретацій ролі політичних технологій у виборчих процесах, обґрунтовано основні теоретичні підходи до визначення політичних технологій у виборчих

процесах, а також здійснено концептуалізацію нових політичних технологій у дискурсі політичної науки. Визначено, що генеза наукових інтерпретацій ролі політичних технологій у виборчих процесах безпосередньо пов'язується із трансформаціями поля масмедіа. Перехід від панування друкованих медіа (преси) до епохи електронних медіа, а відтоді – до інтернет-комунікацій визначено в якості основи подальших інтерпретацій ролі політичних технологій у виборчих процесах. Наголошується, що у дискурсі політичної науки розвиток нових політичних технологій пояснюється також з точки зору теорії модернізації (та її постмодерної критики), а також суспільства «відкритого доступу» та «інклюзивних політичних інститутів». Відзначено, що розуміння виборчих процесів відрізняється на різних історичних етапах та у різних теоретичних дискурсах. Представники марксистської теорії основну увагу приділяють класовій боротьбі й відповідних технологіях панування. Навпаки, представники неоінституціональної парадигми визначають роль виборів та політичних технологій у створенні інклюзивних інститутів та переході від природної держави до «суспільства відкритого доступу». Визначено роль залежності від «пройденного шляху» (підходу історичного інституціоналізму), а також потенціал дискурсивного інституціоналізму у визначенні сутності нових політичних технологій виборчих процесів. Обґрунтовано, що мережеві комунікації потребують уваги до сегментації політичного та соціального дискурсу. Пострадянський стан суспільної свідомості характеризується протистоянням радянських пропагандистських кліше та нових наративів, пов'язаних із демократичними виборами, європейською інтеграцією тощо. Наголос зроблено на креативності та інноваційності нових політичних технологій виборчих процесів у демократичних країнах. Це дозволяє протиставити технології виборів у авторитарних та демократичних країнах: маніпуляції, обмеження доступу та фальсифікації, як основні технології виборчого процесу в умовах авторитаризму та інноваційність, раціональність технологій й інклюзивність виборчого процесу за демократії.

У розділі 2 «Еволюція, типи та чинники ефективності нових політичних технологій виборчих процесів: зарубіжний досвід» розглянуто політико-комунікативний вимір становлення нових політичних технологій виборчих процесів у першій чверті ХХІ століття, визначено етапи еволюції та типи нових політичних технологій виборчих процесів. Наголошено, що зарубіжний досвід переконливо свідчить про те, що технологічні новації супроводжують усі етапи виборчих процесів, передусім – проявляються у реалізації концепції е-голосування. Висвітлено переваги застосування е-голосування: 1) доступність; 2) раціоналізація процесу голосування та підрахунку бюлетенів; 3) економія витрат часу та грошей на організацію виборів тощо. Також визначено основні ризики впровадження моделі е-голосування: 1) загрози фальсифікацій; 2) нерівність доступу (географічна та демографічна) до новітніх технологій Інтернет-комунікацій та мобільного зв'язку; 3) можливість хакерських атак та порушення таємниці голосування. Наголошено, що у першій чверті ХХІ століття у зарубіжних країнах формується віртуальний простір нових політичних технологій, інтернет-культура (включно із хакерською культурою), новий клас мережевих підприємців (е-комерція).

Проаналізовано досвід демократичних країн, який свідчить про те, що нові політичні технології охоплюють усі стадії демократичного виборчого процесу – від висунення кандидатів й реєстрації виборців та агітації й виборчої комунікації до підбиття підсумків голосування. Обґрунтовано відмінності між етапом модернізації в історії людства та суспільством постмодерну у вимірі політичних технологій, які полягають у тому, що на зміну принципу «мобілізації» виборців приходить принцип «інклюзивності». До головних дійових осіб нових політичних технологій виборчих процесів віднесено блогерів, а серед технологій відзначено блогінг, аналіз великих даних, меми, «спін-докторінг» тощо. Політичні блогери, які відносяться до креативного класу сучасного суспільства стають «лідерами думок», формують власний сегмент «цифрової реальності». Активне застосування нових політичних технологій виборчих процесів

обумовлене поділом політичного поля на сегменти, що практично не перетинаються у мережі інтернет.

У розділі 3 «Розвиток нових політичних технологій виборчих процесів в Україні у першій половині XXI століття» проведено аналіз акторів нових політичних технологій та їх стратегії під час виборчих процесів, звернено увагу на відмінності між «медіа як технологією» й «технологіями у медіа» у процесі розвитку нових політичних технологій та визначено перспективи впровадження в Україні е-голосування як цифрової технології виборчих процесів. Відзначено, що блогери посідають місце акторів нових політичних технологій – вони конкурують із професійними політиками щодо впливу на громадську думку. Технології блогінгу стають загальнодоступними, а блогери перетворюються на публічних осіб. Проаналізовано стратегії мобілізації молодіжного електорату на президентських та парламентських виборах 2109 року в Україні. Зазначено, що у дискурсі масмедіа повною мірою репрезентовано: 1) перехід від системи традиційних медіа до мережевих медіа; 2) розвиток блогінгу як нової технології впливу на громадську думку; 3) переваги та недоліки системи е-голосування. Відзначено ризики е-голосування в Україні, виклики воєнного часу щодо виборчого процесу, перспективи впливу штучного інтелекту на технології виборчих процесів. Проаналізовано програми політичних партій – переможців виборів до Верховної Ради України у 2019 році задля визначення їх ставлення до технології е-голосування.

Узагальнюючи, відзначено, що е-голосування включає необхідність цифровізації усіх етапів виборчої кампанії. Фактично, йдеться про е-вибори, які будуть відрізнятись від виборів «епохи телебачення» активним застосуванням соціальних мереж, блогінгу та індивідуалізованої реклами.

У висновках дисертації підсумовано основні результати проведеного дослідження.

Представлена робота є новаторським комплексним дослідженням для української політичної науки. У дисертації проведено комплексний політологічний аналіз нових технологій виборчих процесів першої чверті XXI

століття, висвітлено теоретичні підходи та виявлено тренди їх використання у політико-комунікативному вимірі. Політико-комунікативний вимір нових політичних технологій виборчих процесів першої чверті XXI століття спричиняє трансформації виборчої системи, сприяє залученню громадян до партійної політики та діяльності громадських організацій, інститутів публічної влади тощо. Політико-комунікативний вимір нових політичних технологій виборчих процесів у першій чверті XXI століття комплексно проявляється у феномені е-голосування. Визначено доступність, оптимальність та економічність е-голосування. Серед ризиків впровадження е-голосування в Україні (окрім правового режиму воєнного стану) акцентовано потенційну небезпеку фальсифікацій, нерівність, хакерські атаки, порушення таємниці голосування, недостатній рівень довіри громадян тощо.

У політичних технологіях виборчих процесів першої чверті XXI століття виокремлено «медіа як політичну технологію» й «політичні технології у медіа». Визначено відмінності між політичними технологіями впливу на виборчі процеси традиційних медіа та нових медіа, а також у контексті «технології у медіа» обґрунтовано перехід від «радянської пропаганди» та «пострадянської рекламістики» до блогінгу, мемів, спін-докторінгу. Завдяки дилемі «Медіа як технологія vs. технології у медіа» розкрито трансформації нових політичних технологій від традиційних медіа (телебачення, радіо, преса) до мережевих медіа, соціальних мереж і платформ.

У дослідженні визначено дійових осіб (акторів) нових політичних технологій та досліджено їх стратегії під час виборчих процесів. Аргументовано, що блогери та лідери думок (інфлюєнсери) посідають активну політичну позицію, кандидують на виборах, пропонують громадськості власні візії публічної політики. Виборчі кампанії 2019 року в Україні стали прикладом використання технологій блогінгу задля мобілізації молодіжного електорату. Визначено діалектику функцій та дисфункцій акторів нових політичних технологій виборчих процесів. Серед функцій відзначено: інформаційну, формування громадської думки, рекламну, мобілізаційну, соціокультурну

функцію тощо. До дисфункцій віднесено профанацію політичних проблем, дезінформацію, делінквентну поведінку тощо.

Уточнено та доповнено спільне та відмінне українського та зарубіжного досвіду застосування нових політичних технологій виборчих процесів першої чверті XXI століття. Комунікативна сутність нових політичних технологій є спільним знаменником, а залежність «від пройденого шляху», яку виокремлюють історичні інституціоналісти обумовлює відмінності українського та зарубіжного досвіду. Відповідно, сучасний стан інституційної політико-комунікативної взаємодії, демократизація та олігархізація, з одного боку й глобальний технологічний розвиток, з іншого – безпосередньо впливають на відмінності українського та зарубіжного досвіду щодо реалізації нових політичних технологій виборчих процесів.

Практичне значення одержаних результатів визначається їх актуальністю, новизною та висновками – загально теоретичними та практичними. Теоретична цінність положень дисертації полягає не тільки в їх концептуальному, а й дискусійно-постановочному характері. Дослідження розширює та поглиблює наукові уявлення щодо становлення та сутності нових політичних технологій виборчих процесів, особливостей їх застосування з урахуванням українського та зарубіжного досвіду. Основні положення та висновки роботи можуть бути використані у навчальному процесі при підготовці лекцій, підручників, посібників із політичної науки, теорії комунікації, соціології, публічної політики, виборчих технологій; у практичній діяльності інститутів публічної влади (органів державної влади й місцевого самоврядування). Матеріали дисертаційної роботи становитимуть інтерес у експертному середовищі публічних політиків, партійних та громадських лідерів, представників масмедіа, блогерів, аналітиків, громадських активістів, у пошуках фахових, неупереджених відповідей на складні і нагальні виклики технологічного аспекту виборчих процесів в Україні.

Ключові слова: політичні технології, виборчі процеси, демократія, масмедіа, політична комунікація, виборча система, політичний дискурс, цифрова

реальність, спін-докторінг, е-голосування, еліта, політична влада, політична участь, масова свідомість, громадська думка.

ANNOTATION

Svekla K.A. New political technologies of electoral processes in the first quarter of the XXI century: Ukrainian and foreign experience.

Qualified scientific work on manuscript rights.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in specialty 052 – Political Science. – State Institution «South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky», Odesa, 2025.

The presented dissertation is devoted to defining new political technologies of electoral processes in the first quarter of the XXI century, researching foreign and Ukrainian experience of their application and justification, and the main trends of further development.

The relevance of the chosen topic is determined by the necessity of researching new political technologies of electoral processes in the first quarter of the XXI century, which is due to large-scale political, social changes and technological innovations.

New political technologies of electoral processes are a communicative phenomenon – they are directly related to the development of internet communications, messengers, and mobile communication technologies. Foreign experience convincingly testifies to this. The formation of new political technologies of electoral processes is an important element of the Ukrainian experience of transition to democracy, as their implementation is a powerful factor influencing public opinion, political consciousness, and political choice of citizens.

Based on the fact that new political technologies of electoral processes are a dynamic phenomenon of the political space, an integral part of modern processes of electoral choice and governance, the dissertation defines their evolution, types, and factors of effectiveness, based on foreign experience. Special attention is paid to the types of new political technologies of electoral processes and their functional features in the digital reality.

The development of new political technologies of electoral processes in Ukraine in the first quarter of the XXI century is manifested in the growing role of internet communications. The general political context of the democratization of Ukrainian electoral processes, the gradual implementation of the principles of regularity, openness, freedom, etc., creates conditions for the introduction of new political technologies of electoral processes, primarily – e-voting.

The relevance of the study is underlined by its focus on defining the essence of the formation of new political technologies of electoral processes in the first quarter of the XXI century, including identifying their actors, substantiating the phenomenon of «media as technology» at the current stage, and analyzing new political technologies in the media, prospects for implementing e-voting, etc. The analysis of the development of e-voting, which in modern conditions cannot be reduced only to the moment of choosing a suitable candidate, but should be interpreted as a process of digitalization and the application of new political technologies at all stages of the election campaign, is extremely relevant in the modern electoral process in Ukraine.

Foreign experience convincingly shows that in electoral processes, the phenomenon of e-elections is gradually emerging, which differs from elections of the "traditional media era" by the expansion of social networks, blogging, and individualized political advertising.

In the introduction, the author substantiates the choice and relevance of the dissertation topic, outlines the goal, tasks, defines the object and subject of the study, highlights the scientific novelty, characterizes the methodological basis of the work, reveals the theoretical and practical significance of the obtained results, reflects the forms of approbation of the research results, the number of publications, and the structure of the work.

Chapter 1 «Theoretical and Methodological Foundations of the Study of New Political Technologies of Electoral Processes» defines the genesis of scientific interpretations of the role of political technologies in electoral processes, substantiates the main theoretical approaches to defining political technologies in electoral processes, and conceptualizes new political technologies in the discourse of political

science. It is determined that the genesis of scientific interpretations of the role of political technologies in electoral processes is directly related to the transformations of the mass media field. The transition from the dominance of print media (press) to the era of electronic media, and then to internet communications, is defined as the basis for further interpretations of the role of political technologies in electoral processes. It is emphasized that in the discourse of political science, the development of new political technologies is also explained from the perspective of modernization theory (and its postmodern critique), as well as the «open access» society and «inclusive political institutions». It is noted that the understanding of electoral processes differs at different historical stages and in different theoretical discourses. Representatives of Marxist theory focus on class struggle and corresponding technologies of domination. Conversely, representatives of the neo-institutional paradigm define the role of elections and political technologies in creating inclusive institutions and transitioning from a natural state to an «open access society». The role of dependence on «path dependence» (historical institutionalism approach), as well as the potential of discursive institutionalism in defining the essence of new political technologies of electoral processes, is determined. It is argued that network communications require attention to the segmentation of political and social discourse. The post-Soviet state of public consciousness is characterized by the confrontation of Soviet propaganda clichés and new narratives related to democratic elections, European integration, etc. Emphasis is placed on the creativity and innovativeness of new political technologies of electoral processes in democratic countries. This allows contrasting election technologies in authoritarian and democratic countries: manipulation, restricted access, and falsification as the main technologies of the electoral process under authoritarianism, and innovativeness, rationality of technologies, and inclusiveness of the electoral process under democracy.

Chapter 2 «Evolution, Types, and Factors of Effectiveness of New Political Technologies of Electoral Processes: Foreign Experience» examines the political and communicative dimension of the formation of new political technologies of electoral processes in the first quarter of the XXI century, defines the stages of evolution and

types of new political technologies of electoral processes. It is emphasized that foreign experience convincingly demonstrates that technological innovations accompany all stages of electoral processes, primarily manifesting themselves in the implementation of the e-voting concept. The advantages of using e-voting are highlighted: 1) accessibility; 2) rationalization of the voting and ballot counting process; 3) saving time and money on organizing elections, etc. The main risks of implementing the e-voting model are also identified: 1) threats of falsification; 2) inequality of access (geographical and demographic) to the latest Internet communication and mobile communication technologies; 3) the possibility of hacker attacks and violation of voting secrecy. It is emphasized that in the first quarter of the XXI century, a virtual space of new political technologies, internet culture (including hacker culture), and a new class of network entrepreneurs (e-commerce) are forming in foreign countries.

The experience of democratic countries is analyzed, which shows that new political technologies cover all stages of the democratic electoral process – from candidate nomination and voter registration and campaigning and electoral communication to vote tabulation. The differences between the stage of modernization in human history and postmodern society in terms of political technologies are substantiated, which consist in the fact that the principle of «mobilization» of voters is replaced by the principle of «inclusiveness». The main actors of new political technologies of electoral processes include bloggers, and among the technologies, blogging, big data analysis, memes, «spin-doctoring», etc., are noted. Political bloggers, who belong to the creative class of modern society, become «opinion leaders» and form their own segment of «digital reality». The active use of new political technologies of electoral processes is due to the division of the political field into segments that practically do not intersect on the Internet.

Chapter 3 «Development of New Political Technologies of Electoral Processes in Ukraine in the First Half of the XXI Century» analyzes the actors of new political technologies and their strategies during electoral processes, draws attention to the differences between «media as technology» and «technologies in media» in the development of new political technologies, and defines the prospects for implementing

e-voting in Ukraine as a digital technology for electoral processes. It is noted that bloggers occupy the place of actors of new political technologies – they compete with professional politicians for influence on public opinion. Blogging technologies become generally accessible, and bloggers turn into public figures. The strategies for mobilizing the youth electorate in the presidential and parliamentary elections of 2019 in Ukraine are analyzed. It is noted that the mass media discourse fully represents: 1) the transition from a system of traditional media to network media; 2) the development of blogging as a new technology for influencing public opinion; 3) the advantages and disadvantages of the e-voting system. The risks of e-voting in Ukraine, the challenges of wartime regarding the electoral process, and the prospects of artificial intelligence influencing electoral process technologies are noted. The programs of political parties – winners of the elections to the Verkhovna Rada of Ukraine in 2019 are analyzed to determine their attitude towards e-voting technology. In summary, it is noted that e-voting includes the need for digitalization of all stages of the election campaign. In fact, it is about e-elections, which will differ from the elections of the «television era» by the active use of social networks, blogging, and individualized advertising.

The conclusions of the dissertation summarize the main results of the conducted research.

The presented work is an innovative comprehensive study for Ukrainian political science. The dissertation provides a comprehensive political science analysis of new technologies of electoral processes in the first quarter of the XXI century, highlights theoretical approaches, and identifies trends in their use in the political and communicative dimension. The political and communicative dimension of new political technologies of electoral processes in the first quarter of the XXI century causes transformations of the electoral system, contributes to the involvement of citizens in party politics and the activities of public organizations, public authorities, etc. The political and communicative dimension of new political technologies of electoral processes in the first quarter of the XXI century is comprehensively manifested in the phenomenon of e-voting. The accessibility, optimality, and cost-

effectiveness of e-voting are determined. Among the risks of introducing e-voting in Ukraine (in addition to the legal regime of martial law), potential danger of falsification, inequality, hacker attacks, violation of voting secrecy, insufficient level of public trust, etc., are emphasized.

In the political technologies of electoral processes in the first quarter of the XXI century, «media as a political technology» and «political technologies in media» are distinguished. Differences between political technologies influencing electoral processes of traditional media and new media are identified, and in the context of «technology in media», the transition from «Soviet propaganda» and «post-Soviet advertising» to blogging, memes, spin-doctoring is substantiated. Thanks to the dilemma Media as technology vs. technologies in media», the transformations of new political technologies from traditional media (television, radio, press) to network media, social networks, and platforms are revealed.

The study identifies the actors of new political technologies and examines their strategies during electoral processes. It is argued that bloggers and opinion leaders (influencers) take an active political stance, run in elections, and offer the public their own visions of public policy. The 2019 election campaigns in Ukraine became an example of using blogging technologies to mobilize the youth electorate. The dialectic of functions and dysfunctions of actors of new political technologies of electoral processes is determined. Among the functions noted are: informational, public opinion formation, advertising, mobilization, sociocultural function, etc. Dysfunctions include profanation of political problems, disinformation, delinquent behavior, etc.

The common and distinctive features of Ukrainian and foreign experience in applying new political technologies of electoral processes in the first quarter of the XXI century have been clarified and supplemented. The communicative essence of new political technologies is a common denominator, and the «path dependence» highlighted by historical institutionalists determines the differences between Ukrainian and foreign experience. Accordingly, the current state of institutional political and communicative interaction, democratization and oligarchization, on the one hand, and global technological development, on the other, directly influence the differences in

Ukrainian and foreign experience regarding the implementation of new political technologies of electoral processes.

The practical significance of the obtained results is determined by their relevance, novelty, and conclusions – general theoretical and practical. The theoretical value of the dissertation's provisions lies not only in their conceptual but also in their discursive-problematic nature. The study expands and deepens scientific understanding of the formation and essence of new political technologies of electoral processes, the features of their application taking into account Ukrainian and foreign experience. The main provisions and conclusions of the work can be used in the educational process when preparing lectures, textbooks, manuals on political science, communication theory, sociology, public policy, electoral technologies; in the practical activities of public authorities (state authorities and local self-government). The materials of the dissertation work will be of interest to experts in the environment of public politicians, party and public leaders, mass media representatives, bloggers, analysts, public activists, in search of professional, unbiased answers to complex and urgent challenges of the technological aspect of electoral processes in Ukraine.

Keywords: political technologies, electoral processes, democracy, mass media, political communication, electoral system, political discourse, digital reality, spin-doctoring, e-voting, elite, political power, political participation, mass consciousness, public opinion.

Список публікацій здобувача за темою дисертації

Наукові праці,

в яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Свекла К. «Цифрова реальність»: вплив нових виборчих технологій на трансформації поля політики. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2024. Випуск 56. С. 312-318. URL: http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/56_2024/35.pdf
2. Свекла К.А. Виборчий процес та виборчі технології цифрового суспільства. *Актуальні процеси філософії та соціології*. 2024. № 48. С. 230-234. URL: http://apfs.nuoua.od.ua/archive/48_2024/37.pdf
3. Свекла К.А. Технології е-голосування: політико-комунікативний вимір *Політикус: науковий журнал*. 2024. Випуск 4. С. 95-100. URL: http://politicus.od.ua/4_2024/16.pdf
4. Свекла К. А. Функціональні особливості виборчих технологій та їх вплив на масову свідомість. *Актуальні проблеми політики*. 2015. Вип. 56. С. 219-227. URL: http://app.nuoua.od.ua/archive/56_2015/29.pdf

Наукові праці,

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Свекла К.А. Цифрова ера: виклики та перспективи нових технологій виборчих процесів. *Трансформація українського суспільства в цифрову еру* : матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 21 березня 2025 р.). Одеса, 2025. С.18-22.
2. Свекла К.А., Наумкіна С.М. Нові політичні технології як складова інноваційних форм політичної участі громадян. *Місьцеве самоврядування: вітчизняний і європейський досвід*: зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнародною участю (м. Полтава, 27 лютого 2025 р.). Полтава : ПДАУ, 2025. С. 179-182.

3. Свекла К. Політична реклама та її ризики. *Сучасна українська держава: вектори розвитку та шляхи мобілізації ресурсів: матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної* (м. Одеса, 30 квітня 2024 р.), Одеса, ПНПУ імені К.Д. Ушинського, 2024. С. 25-26.

4. Свекла К.А., Наумкіна С.М. Розвиток інформаційних технологій: безпекові виклики. *III Всеукраїнська наукова конференція «Державно-правові за-сади формування безпечного середовища в Україні: сучасні виклики»* (м. Одеса, 18 грудня 2024 р.) Одеса, ОДУВС, 2024. С. 257-259.

5. Свекла К.А. Сучасні виборчі технології та їх сугестивний вплив на виборців. *Всеукраїнська науково-практична конференція «Сучасна українська держава: вектори розвитку та шляхи мобілізації ресурсів»: матеріали Всеукраїнської науково-практичної* (м. Одеса, 13 лютого 2016 р.). Одеса, ПНПУ імені К. Д. Ушинського, 2016. С.65-67.

6. Свекла К.А. Особливості роботи корумпованих методів у виборчих технологіях. *Міжнародна науково-практична конференція «Україна і світ у третьому тисячолітті: політичний, економічний, правовий та культурний виміри»* (м. Одеса, 13-14 березня 2015 р.). Одеса: ПНПУ імені К.Д.Ушинського, 2016. С.82-85.

7. Свекла К.А. «Брудні» виборчі технології як стратегія PR. *Стратегія майбутнього: соціально-філософський вимір: матеріали круглого столу* (м. Одеса, 19 листопада 2015 р.). Одеса: ОДУВС, 2015. С.32-33.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	20
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ НОВИХ ПОЛІТИЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ВИБОРЧИХ ПРОЦЕСІВ	
1.1. Генеза наукових інтерпретацій ролі політичних технологій у виборчих процесах.....	31
1.2. Основні теоретичні підходи до визначення політичних технологій у виборчих процесах.....	56
1.3. Концептуалізація нових політичних технологій у дискурсі політичної науки.....	74
Висновки по розділу 1.....	91
РОЗДІЛ 2. ЕВОЛЮЦІЯ, ТИПИ ТА ЧИННИКИ ЕФЕКТИВНОСТІ НОВИХ ПОЛІТИЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ВИБОРЧИХ ПРОЦЕСІВ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД	
2.1. Політико-комунікативний вимір становлення нових політичних технологій виборчих процесів у ХХІ столітті.....	95
2.2. Етапи еволюції та чинники ефективності нових політичних технологій виборчих процесів.....	114
2.3. Типи нових політичних технологій виборчих процесів та їх функціональні особливості у цифровій реальності.....	130
Висновки по розділу 2.....	145
РОЗДІЛ 3. РОЗВИТОК НОВИХ ПОЛІТИЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ВИБОРЧИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ У ПЕРШІЙ ЧВЕРТІ ХХІ СТОЛІТТЯ	
3.1. Дійові особи нових політичних технологій та їх стратегії під час виборчих процесів.....	148
3.2. «Медіа як технологія» й «технології у медіа»: розвиток нових політичних технологій у дискурсі мас медіа.....	170
3.2. Е-голосування як цифрова технологія виборчих процесів: перспективи впровадження в Україні.....	189
Висновки по розділу 3.....	209

ВИСНОВКИ.....	211
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	221

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. У сучасних демократичних виборчих процесах одна із визначальних ролей належить новим політичним технологіям. Активний розвиток нових політичних технологій виборчих процесів, який безпосередньо пов'язаний із інтернет-комунікаціями, припадає на першу чверть ХХІ століття. У цей період відбувається демократизація виборчого процесу (поступове впровадження принципів регулярності, відкритості, вільності тощо) та цифровізація політичної реальності. Суттєве зниження ефективності традиційних медіа (телебачення, радіо, преси, ін.) та криза пострадянських політичних практик виборчих процесів сприяли становленню технологій блогінгу, е-голосування, мемів, спін-докторінгу тощо.

Нові технології виборчих процесів у першій чверті ХХІ століття характеризуються зростаючим впливом на політичний простір, експансією на увесь комплекс соціальних відносин у процесі створення «цифрової реальності».

На сучасному етапі дослідження українського та зарубіжного досвіду застосування нових політичних технологій виборчих процесів набуває особливого значення через вплив «цифрової реальності», соціальних мереж та нових медіа на виборчі кампанії по усьому світу та їх демократизацією в Україні. Виборчі процеси та нові політичні технології постали у якості однієї з провідних тем політичного дискурсу та ключовим напрямком досліджень у політичній науці.

У мережі Інтернет відбувається сегментація політичного простору, у межах єдиної цифрової реальності утворюються, або штучно конструюються під впливом нових політичних технологій виборчих процесів різні поля. Для них характерною ознакою стає наявність власних «картин світу» та відповідних наративів, які визначають електоральний вибір індивідів. Одним із найважливіших аспектів сучасних трансформацій під впливом нових виборчих технологій полягає у тому, що у межах єдиної «цифрової реальності» мережі Інтернет утворюються різні поля, які в інформаційному просторі можуть навіть ніколи не перетинатись. Проблематизується феномен «громадської думки»,

натомість нові технології виборчих процесів конструюють різні «поля» та «режими істини», а сегменти цифрової реальності характеризуються «постправдою». Нові політичні технології виборчих процесів не лише налаштовують громадян на певний вибір, вони створюють у мережі інтернет «цифрову реальність», яка трансформує увесь комплекс комунікативних відносин у політичному просторі. Поділ політичного простору на поля, які практично не перетинаються у мережі Інтернет, спричиняється активним застосуванням нових виборчих технологій – мемів, політичного блогінгу, спін-докторінгу, Big Data, е-голосування тощо.

У першій чверті XXI століття нові політичні технології виборчих процесів сприяють демократизації взаємодії між партіями, політичними лідерами та суспільством, але водночас створюють нові виклики: вони здатні маніпулювати політичним вибором громадян, спотворювати систему політичного представництва. Нові політичні технології виборчих процесів безпосередньо пов'язані зі становленням цифрового суспільства, яке створює нові можливості для взаємодії громадян у різних соціальних просторах – від освіти та науки, економіки та фінансів до політики та урядування. Цифровізація означає не лише появу та широке впровадження нових політичних технологій. Комплексних змін зазнає політико-комунікативний вимір індивідуального та колективного вибору. Тобто, цифровізація суспільства, яка охоплює усі соціальні простори, не обмежується суто технологічним впливом на політичний вибір індивіда.

Актуальність теми дисертаційного дослідження обумовлюється значною суспільною потребою у визначенні сутності нових політичних технологій виборчих процесів у широкому контексті трансформацій політико-комунікативного виміру індивідуального вибору епохи цифровізації. Йдеться про формування Інтернет-культури, розвиток е-комерції, необхідність протидіяти маніпуляціям під час агітації у мережі Інтернет та потенційним фальсифікаціям безпосередньо під час та після е-голосування.

У першій чверті XXI століття поряд із ієрархічними організаціями, побудованими на основі вертикального руху інформації, утворюються мережі, у

яких інформація поширюється горизонтально. В основі трансформацій політико-комунікативного виміру виборчих процесів є цінності, які продукуються мережевими спільнотами та стають фундаментом соціокультурних змін: Інтернет постає як простір свободи слова, доступу та технологічного розвитку. Ідеологічна боротьба та відносини між класами мережевого суспільства поступово переходять до віртуального простору Інтернет-комунікацій. Відповідно, змінюються політичні умови та комунікативні засади впровадження нових політичних технологій виборчих процесів. З одного боку, індивіди в Інтернет просторі голосують за політичних акторів нібито як за певні товари та послуги е-комерції, до якої вони вже призвичаїлись. Вибір під час е-голосування можна визначити за аналогією з е-комерцією. З іншого боку, е-голосування та агітація в Інтернет мають власну специфіку, яка обумовлена необхідністю протидіяти маніпуляціям, фальсифікаціям та нерівному доступу різних соціальних груп до мережі Інтернет. Суто технологічні проблеми відходять на другий план, поступаючись місцем визначенню політико-комунікативного виміру виборчих процесів.

Таким чином, дослідження українського та зарубіжного досвіду застосування та інтерпретацій нових політичних технологій виборчих процесів першої чверті XXI століття є актуальним в сучасному політичному процесі як в Україні, так і в світі.

Зв'язок із науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в рамках науково-дослідницької теми кафедри політичних наук і права Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» «Сучасні виклики соціально-політичного розвитку: політико-правові та соціально-економічні виміри» (номер державної реєстрації 0120U00021).

Метою дослідження є визначення нових політичних технологій виборчих процесів першої чверті XXI століття, а також виявлення специфіки їх застосування у контексті українського та зарубіжного досвіду.

Досягнення мети зумовило необхідність розв'язання таких дослідницьких завдань:

- визначити теоретико-методологічні основи дослідження нових політичних технологій виборчих процесів;
- простежити генезу наукових інтерпретацій ролі політичних технологій у виборчих процесах;
- дослідити концептуалізацію нових політичних технологій у дискурсі політичної науки;
- проаналізувати політико-комунікативний вимір становлення нових політичних технологій виборчих процесів у XXI столітті;
- визначити етапи еволюції та чинники ефективності нових політичних технологій виборчих процесів;
- дослідити типи нових політичних технологій виборчих процесів та їх функціональні особливості у цифровій реальності;
- проаналізувати розвиток нових політичних технологій виборчих процесів в Україні у першій чверті XXI століття;
- визначити дійових осіб нових політичних технологій та їх стратегії під час виборчих процесів;
- охарактеризувати «медіа як технологію» й «технології у медіа»;
- окреслити перспективи впровадження в Україні е-голосування як цифрової технології виборчих процесів.

Об'єктом дослідження виступають виборчі процеси першої чверті XXI століття.

Предметом дослідження є нові політичні технології виборчих процесів першої чверті XXI століття.

Методологічна основа дослідження ґрунтується на використанні як загальнонаукових методів (аналізу та синтезу, індукції та дедукції, узагальнення, тощо) так і спеціальних методів дослідження (порівняння, соціального конструювання й моделювання, інституційний метод, метод кейс-стаді тощо). Системний підхід застосовано для визначення місця нових політичних

технологій виборчого процесу у політичній системі суспільства. За допомогою методу кейс-стаді було визначено конкретні приклади застосування нових політичних технологій в Україні, їх специфіку на різних етапах виборчих процесів. Структурно-функціональний метод допоміг визначити ключові функції блогінгу як нової політичної технології виборчих процесів. Однією із важливих складових дисертації є методологічний індивідуалізм. Адже в основі дослідження – уявлення про суспільство як взаємодію індивідів, їх поведінки та вибору, індивідуалізм дозволяє визначити обмеження індустріальної епохи та сутнісні характеристики цифровізації й формування мережевого суспільства. Також використовувався компаративний метод для порівняння механізмів політичного вибору та голосування у індустріальному та мережевому суспільствах й інституційний метод задля визначення сутності та етапів процесу інституціоналізації новітніх політичних технологій, передусім – політико-комунікативного виміру е-голосування у мережевому суспільстві. Застосовано теорію політичного поля до аналізу впливу нових виборчих технологій на трансформації політики. У межах єдиної цифрової реальності у мережі Інтернет утворюються, або штучно конструюються під впливом нових виборчих технологій, різні соціальні поля. Їх характеризує наявність власних «картин світу» та відповідних наративів, які визначають електоральний вибір індивідів. Нові виборчі технології (меми, політичний блогінг, спін-докторінг, мережеві партії, Big Data тощо) не лише «підштовхують» громадян до певного вибору, вони створюють у мережі інтернет «цифрову реальність», яка трансформує увесь комплекс комунікативних відносин у полі політики.

Наукова новизна одержаних результатів визначається метою та завданнями дослідження та полягає у тому, що дана дисертація є одним з перших у вітчизняній політичній науці досліджень нових політичних технологій виборчих процесів першої чверті XXI століття.

Вперше:

– проведено комплексний політологічний аналіз нових технологій виборчих процесів першої чверті XXI століття, висвітлено теоретичні підходи

та виявлено тренди їх використання у політико-комунікативному вимірі. Саме у політико-комунікативному вимірі нових політичних технологій виборчих процесів першої чверті XXI століття відбувається трансформації виборчої системи, яка сприяє залученню громадян до партійної політики та діяльності громадських організацій, інститутів публічної влади тощо. Політико-комунікативний вимір нових політичних технологій виборчих процесів у XXI столітті комплексно проявляється у феномені е-голосування. Визначено доступність, оптимальність та економічність е-голосування. Серед ризиків впровадження е-голосування в Україні (окрім правового режиму воєнного стану) акцентовано потенційну небезпеку фальсифікацій, нерівність, хакерські атаки, порушення таємниці голосування, недостатній рівень довіри громадян тощо;

– у політичних технологіях виборчих процесів першої чверті XXI століття виокремлено «медіа як політичну технологію» й «політичні технології у медіа». Визначено відмінності між політичними технологіями впливу на виборчі процеси традиційних медіа та нових медіа, а також у контексті «технології у медіа» обґрунтовано перехід від «радянської пропаганди» та «пострадянської рекламістики» до блогінгу, мемів, спін-докторінгу. Дилема «Медіа як технологія vs. технології у медіа» розкриває трансформації нових політичних технологій від традиційних медіа (телебачення, радіо, преса) до мережевих медіа, соціальних мереж і платформ;

– визначено дійових осіб (акторів) нових політичних технологій та досліджено їх стратегії під час виборчих процесів. Аргументовано, що блогери та лідери думок (інфлюєнсери) посідають активну політичну позицію, кандидують на виборах, пропонують громадськості власні візії публічної політики. Виборчі кампанії 2019 року в Україні стали прикладом використання технологій блогінгу задля мобілізації молодіжного електорату. Визначено діалектику функцій та дисфункцій акторів нових політичних технологій виборчих процесів. Серед функцій відзначено: інформаційну, формування громадської думки, рекламну, мобілізаційну, соціокультурну функцію тощо. До дисфункцій віднесено профанацію політичних проблем, дезінформацію,

делінквентну поведінку тощо.

Уточнено та доповнено:

– спільне та відмінне українського та зарубіжного досвіду застосування нових політичних технологій виборчих процесів першої чверті ХХІ століття. Комунікативна сутність нових політичних технологій є спільним знаменником, а залежність «від пройденого шляху», яку виокремлюють історичні інституціоналісти обумовлює відмінності українського та зарубіжного досвіду. Відповідно, сучасний стан інституційної політико-комунікативної взаємодії, демократизація та олігархізація, з одного боку й глобальний технологічний розвиток, з іншого – безпосередньо впливають на відмінності українського та зарубіжного досвіду щодо реалізації нових політичних технологій виборчих процесів;

– інтерпретації ролі політичних технологій виборчих процесів на окремих історичних етапах та у різних теоретичних контекстах. Зокрема, представники марксистської теорії наголошують на класовій боротьбі й технологіях панування, які застосовують виразники інтересів одного класу по відношенню до іншого. Політичні технології виборчих процесів спрямовані на захист класових інтересів. Речники неоінституціональної теорії у широкому політико-економічному контексті модернізації та демократизації визначають роль виборів та політичних технологій у створенні інклюзивних інститутів та переході від природної держави до «суспільства відкритого доступу»;

– особливості розвитку нових політичних технологій виборчих процесів в Україні, які пов'язані із застосунком «ДіЯ» («Держава і Я») та потенціальним використанням його у виборчих процесах, мобілізацією молодіжного електорату (із використанням соціальної мережі Інстаграм), конструюванню протиставлення «нових» та «старих» політиків у серіалі «Слуга народу». Технології блогінгу та мемів, використання Big Data та «спін-докторінгу» обумовлені поділом політичного поля цифрового суспільства на окремі сегменти, які практично не перетинаються ані у повсякденному житті, ані у мережі Інтернет. Відзначено, що технології мемів та блогінгу здатні на

незначний проміжок часу об'єднати різні сегменти, сприяти формуванню громадської думки під час виборчих процесів. Відзначено ірраціоналізацію політики під впливом технології лаконічних метафоричних повідомлень (мемів). Обґрунтовано, що нові політичні технології виборчих процесів у цілому носять маніпулятивний характер, не передбачають раціональної відповіді та не спрямовані на забезпечення демократичної комунікативної взаємодії.

Отримали подальший розвиток:

– концептуалізація нових політичних технологій у дискурсі політичної науки. Її здійснено на основі визначення креативності та технологічних новацій, що дозволило протиставити концептуалізацію нових технологій виборчих процесів у авторитарних та демократичних країнах. В умовах авторитаризму застосовуються маніпуляції, обмеження доступу та фальсифікації, як основні технології виборчих процесів. Для демократичних країн головними цінностями виступають інноваційність, раціональність технологій й інклюзивність виборчих процесів. Визначено напрямки концептуалізації політичних технологій виборчих процесів: 1) розвиток інтернет-комунікацій та становлення мережевих медіа. Маркерами дискурсу політичної науки щодо концептуалізації нових політичних технологій стали: «мережа», «демократизація», «війна»; 2) дослідження нових комунікативних технологій (рекламістики, зв'язків із громадськістю, резонансних технологій), технологій партійної діяльності, маніпулятивних технологій, технологій організації ток-шоу та застосування соціальних мереж; 3) подолання маніпулятивних технологій виборчих процесів, яке можливе завдяки впровадженню інклюзивних політичних інститутів та формуванню «суспільства відкритого доступу»;

– визначення етапів еволюції та чинників ефективності нових політичних технологій виборчих процесів. В Україні етапи розвитку нових політичних технологій виборчих процесів визначаються переходом від «радянського» до «пострадянського» стану суспільства, а відтоді – до електоральної демократії з інтенцією до консолідованої демократії. Зарубіжний досвід обумовлений епохою модернізації та наступним етапом – постмодерним суспільством з притаманними

медіатизацією політичних технологій, організацією спільнот за принципом «різони», а також симулякрами, деконструкцією, фрагментарністю та гібридизацією як ознаками нових політичних технологій виборчих процесів. Відзначено, що замість «мобілізації» (як основи виборчих процесів модернізації) у цифровому суспільстві на перший план виходить «інклюзивності». Відповідно, нові політичні технології виборчих процесів спрямовуються не на мобілізацію, а на залученість виборців;

– етапи становлення блогінгу в Україні, які визначено у контексті розвитку нових політичних технологій виборчих процесів. Періодизація блогінгу безпосередньо пов'язується із виборчими кампаніями: 1) прото-блогінг (2000 – 2003 рр.), який виник в умовах переходу від традиційних медіа до нових на основі поширення мережі інтернет; 2) «громадянська журналістика» (2004-2006), коли у нових медіа з'явилися авторські колонки провідних експертів; 3) «комерційний» та «культурний» блогінг (2007 – 2013 рр.). У цей період блогери зосередились не на політичних темах, а на комерційних повідомленнях та просвітницькій місії; 4) «революційний блогінг», відродження політичного блогінгу під час подій 2013-2014 років та виборчих кампаній 2014 року. Блогери стають основними акторами гібридної війни, протистоять інформаційній агресії; 5) «виборчий блогінг», який починається у 2019 році та спрямований на залучення користувачі мережі до політики та участі у виборах 2019 року. Вперше блогери стають активними учасниками виборів, балотуючись до Верховної Ради України, а у 2020 році – до рад різних рівнів; 6) «воєнний блогінг», або блогінг «воєнного часу», який характеризується участю блогерів у протистоянні російській агресії, появою військових блогерів;

– дослідження перспектив впровадження в Україні е-голосування. Їх визначено на основі програм політичних партій, які подолали прохідний бар'єр на парламентських виборах 2019 р. Обґрунтовано, що е-голосування не лише є окремою цифровою технологією виборчих процесів, але й спричиняє суттєві зміни усього простору нових політичних технологій виборчих процесів першої чверті XXI століття. Під час парламентської виборчої кампанії 2019 року у

програмах провідних політичних партій відзначалась необхідність реалізації технології е-голосування. У передвиборній програмі політичних партій «Слуга народу» та «Голос» е-голосуванню приділено окрему увагу. У програмах партій «Європейська Солідарність», «Батьківщина» та ОПЗЖ, які є програмами індустріального суспільства, наявні елементи «інформатизації» взаємодії влади та суспільства.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в тому, що вони дозволяють окреслити перспективи подальших міждисциплінарних досліджень, присвячених українському та зарубіжному досвіду впровадження нових політичних технологій виборчих процесів, взаємодії між владою, суспільством та медіа-середовищем. Результати дослідження можуть бути застосовані у практичній діяльності інститутів публічної влади, неурядових структур та масмедіа, сприяють кращому розумінню потенціалу нових політичних технологій як важливих політичних чинників, що впливають на формування політичної свідомості громадян, їхню поведінку, активну участь у виборчих процесах та громадському житті, мобілізацію спільнот тощо. Матеріали дослідження можуть бути корисними у підготовці бакалаврів і магістрів за спеціальностями «Політологія», «Міжнародні відносини», «Журналістика», а також під час викладання суспільних дисциплін. Результати дослідження можуть мати практичне застосування для розвитку стратегій впливу нових політичних технологій виборчих процесів в умовах сучасного медіа-політичного середовища.

Апробація результатів дослідження. Теоретико-методологічні положення та ідеї, що розвиваються у дисертаційному дослідженні, доповідалися та обговорювалися на міжнародних, всеукраїнських та регіональних науково-практичних конференціях, семінарах, круглих столах, зокрема на Міжнародній науково-практичній конференції «Україна і світ у третьому тисячолітті: політичний, економічний, правовий та культурний виміри» (м. Одеса, 13-14 березня 2015 р.), круглому столі «Стратегія майбутнього: соціально-філософський вимір» (м. Одеса, 19 листопада 2015 р.),

Всеукраїнській науково-практичній конференції «Сучасна українська держава: вектори розвитку та шляхи мобілізації ресурсів» (м. Одеса, 13 лютого 2016 р.), III Всеукраїнській науковій конференції «Державно-правові за-сади формування безпекового середовища в Україні: сучасні виклики» (м. Одеса, 18 грудня 2024 р.), VII Всеукраїнській науково-практичній конференції «Сучасна українська держава: вектори розвитку та шляхи мобілізації ресурсів» (м. Одеса, 30 квітня 2024 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції з міжнародною участю «Місцеве самоврядування: вітчизняний і європейський досвід» (м. Полтава, 27 лютого 2025 р.), IV Всеукраїнській науково-практичній конференції «Трансформація українського суспільства в цифрову еру» (Одеса, 21 березня 2025 р.).

Публікації. Основні ідеї, положення та висновки дисертації викладені автором у 11 публікаціях, 4 з яких надруковані у вітчизняних фахових наукових виданнях із політичних наук, 7 – тези виступів на науково-практичних конференціях. Структура дисертації складається зі вступу, трьох розділів основної частини, що включають підрозділи, висновків, списку використаної літератури. Основний текст дисертації складає 244 сторінки. Список використаної літератури становить 201 найменування.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ НОВИХ ПОЛІТИЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ВИБОРЧИХ ПРОЦЕСІВ

1.1. Генеза наукових інтерпретацій ролі політичних технологій у виборчих процесах.

Проблема визначення джерел влади, тобто пошук відповіді на питання щодо «права на владу» є однією із головних протягом усієї історії людства. Генеза наукових інтерпретацій ролі політичних технологій у виборчих кампаніях залежить від розвитку усіх соціальних відносин, їх комплексного розуміння. У аграрних цивілізаціях, в умовах «традиційного» суспільства застосовувались найпростіші технології реклами, а вибори та демократична форма політики були виключенням із правил. Натомість вже у індустріальних суспільствах «другої хвилі» (О. Тофлер) зустрічаємо різноманіття концепцій виборів та відповідних технологій, які пов'язуються із розвитком традиційних медіа – від друкованих листків та преси (газет і журналів) до телебачення. Від епохи «героїв» та богів», воля яких ставала трансцендентним фундаментом влади у традиційних суспільствах до появи ідеї «народного суверенітету» та загальних виборів представників влади в умовах демократії, цивілізація шукала технології обґрунтування влади. При цьому, йдеться як про саморозуміння (сприйняття певних окремих осіб чи групи – родини, класу, нації тощо) влади як такої, що має право на панування, так і про технології легітимації влади в очах суспільства.

Політичні технології видозмінювались протягом усієї історії людства, але головне їх призначення – досягнення відповідного (визначеного та бажаного) політичного результату, – залишалось не змінним.

У «демократичну епоху» (визначення відомого літературознавця Г. Блума) технології виборчих процесів мають бути спрямовані не лише на здобуття перемоги за будь-яку ціну, а й на визнання політичного актора таким, що має

право на владу. Відповідно до візій автора «Західного канону», усю історію літературного канону (який не можна відокремити від історії цивілізації) слід поділити на декілька епох у відповідності до організації влади та суспільства.

З метою розкрити сутність генези інтерпретацій технологій влади та панування у суспільному контексті наведемо їх назви та відповідні основні літературні, історичні, філософські та соціологічні твори, які визначають канон кожної епохи.

У Г. Блума йдеться про наступні епохи: 1) теократичну епоху (до неї належать літературні твори від «Іліади» та Біблії до «Енеїди» та Корану, від «Сповіді» Августина до «Беовульфа»), коли, незважаючи на нетривалий період раціональної організації влади, суспільства та права у Афінах та Римі, у глобальному вимірі панували міфи та релігійна свідомість; 2) аристократичну епоху (від «Божественної комедії» Данте, Шекспіра та «Фауста» Гете до Н. Макіавеллі, Т. Гоббса, Е. Берка та Ж.-Ж. Руссо), яка характеризується формуванням п'яти найбільших національних культур середньовіччя – італійської, іспанської, англійської, французької та німецької [13, с. 610]; 3) демократичну епоху, яку Г. Блум розміщає у XIX – початку XX століття, а до її літературних символів відносить В. Гюго, Б. Констан, Стендаля, Ніцше, В. Джеймс, ін. 4) хаотична епоха (як зазначає Г. Блум: «...критики більше не творять канонів, оскільки цю функцію перебрали на себе численні інституції войовничих ресентименталістів» [13, с. 643]); до авторів хаотичної епохи Г. Блум відносить А. Франса, Ж. Батая, М. Пруста, А. Бретона, Ж.-П. Сартра, А. Камю, М. Бланшо, Дж. Джойса, С. Беккетта, Дж. Орвелл, Ф. Кафку, Г. Гессе, В. Бен'яміна, Г. Грасса, М. Кундеру, Б. Шульца, Х. Борхеса, Е. Гемінгвея, К. Воннегута, Дж. Селінджера та ін.

Цей невеличкий історичний екскурс та звернення до періодизації літературного канону необхідний, бо демонструє інший, трохи відмінний від «канону» соціальних та поведінкових наук, погляд на глобальні соціокультурні та політичні трансформації. До того ж, назва «хаотична епоха» вдається досить

влучною для епохи мережових комунікацій та сучасних політичних технологій виборчих процесів.

Ці глобальні зміни у розумінні влади (від влади богів до влади народу, від традиційних суспільств до сучасних, від автократій до демократій тощо) доповнюються у XX та XXI століттях значним розширенням інструментарію виборчих технологій. Повною мірою це відноситься до розвитку комунікативного простору, який спричинив поширення та ускладнення політичної рекламістики, зв'язків із громадськістю, пропаганди та резонансних технологій. Наголосимо, що попри належність до одного типу технологій (комунікативних) усі вони відрізняються між собою. Наразі наведемо загальне визначення кожної з технологій, для більш детального розгляду у подальших розділах дисертаційного дослідження.

Відзначимо, що відмінності між цими технологіями є досить суттєвими. Погодимось із наступними визначеннями: «Реклама – це оголошення, котрі доходять до аудиторії через медіа-канали (онлайн, друковані, телевізійні, радіо, зовнішні) з метою підвищення попиту. PR – це стратегічна комунікація з аудиторією, щоб створити імідж, підвищити пізнаванність. Розміщення реклами має платний характер. Зв'язки з громадськістю не завжди мають комерційну основу. У рекламному повідомленні актор контролює інформацію, але якщо він розміщує прес-реліз, журналісти можуть трактувати його по-різному. Пропаганда працює з цінностями та переконаннями, а реклама – з образами, товарами, популярністю та продажами. Пропаганда підмінює поняття, а реклама залишає вибір. Піар вибудовує образ організації чи актора» [114, с. 18].

У перші десятиліття XXI століття особлива увага дослідників виборчих технологій зосереджується на інтернет-комунікаціях, які трансформують виборчу інженерію, виборчий маркетинг, іміджелогію тощо, переносячись виборчі технології у віртуальний простір та створюючи феномен «реальної віртуальності» (М. Кастельс).

З цими сутнісними змінами у політичних технологіях виборчого процесу пов'язана генеза їх інтерпретацій як у науковому дискурсі так і в масовій

свідомості. Щодо наукового розуміння ролі нових політичних технологій у виборчих процесах, то вони характеризуються міждисциплінарністю, адже досліджуються політичною наукою, соціологією, політичною психологією, комунікативістикою тощо.

Процес становлення та розвитку політичної технології виборчих процесів небезпідставно пов'язують із раціоналізацією усього комплексу суспільних відносин внаслідок тривалого панування особливого типу раціональності – наукової раціональності.

Серед українських дослідників генези інтерпретацій ролі політичних та соціальних технологій у виборчих процесах у широкому контексті модернізації та демократизації слід відзначити М. Афанасьєву, О. Батрименка, А. Бахметьєва, В. Калініна, Ф. Кирилюка, В. Королько, П. Кутуєва, Ю. Мацієвського, С. Наумкіну, Д. Неліпу, В. Нестеровича, О. Онищенка, А. Пойченка, І. Поліщука, В. Полторака, Г. Почепцова, І. Пронозу, О. Рафальського, О. Токовенка, О. Третяка, В. Фесенка, Ю. Шайгородського, О. Якубіна, В. Якушика та ін.

Погоджуємось із наступною інтерпретацією: «Розвиток наукових уявлень про політичні технології обумовлений процесами раціоналізації мислення. Перша теорія суспільства була розроблена в межах позитивістської філософії її засновником Огюстом Контом. Прихід індустріальної епохи, стрімкий розвиток промисловості і капіталістичних відносин потребували нових умов організації праці, іншого підходу до організації виробництва. Поява нових соціальних відносин після буржуазних революцій у Західній Європі вимагала переосмислення управління політичними процесами і сприяла розвитку нових суспільних підходів. Засади старого феодального суспільства були зруйновані. За дуже короткий період виникло якісно нове суспільство. Нові відкриття в природничих науках, розробка економічних, філософських і політологічних теорій стали основою для розвитку наук про найбільш складні форми організації суспільства, які вимагали нового типу мислення... Позитивне і раціональне

мислення складають основу уявлень про технології, які сформувалися в індустріальну епоху» [116, с. 187].

Наприкінці 90-х років XX століття – на початок XXI ст. тематика політичних технологій знайшла своє вираження у дискурсі політичної науки в Україні не лише на рівні окремих статей, а й у дисертаціях та монографіях. Серед ґрунтовних дисертаційних досліджень та монографій, присвячених різним аспектам використання політичних технологій виборчих процесів слід відзначити Р. Балабана [8], М. Бучина [20], М. Гуйтора [30], Т. Дешко [33], О. Дузь [39], Л. Кочубей [67], А. Литвина [74], У. Лукача [79], Т. Мадриги [82], Г. Малкіної [83], Ю. Мацієвського [86], В. Моқан [91], Т. Моторнюк [94], Ю. Остапця [103], Г. Пилипенко [110], Б. Райковського [136], А. Савкова [139], І. Фетєску [159], Л. Шачковської [165] та ін.

Для пояснення генези інтерпретацій ролі нових політичних технологій у виборчих процесах відповідно до мети та завдань даного дисертаційного дослідження, слід зосередити увагу на двох групах факторів. Передусім, визначити сутність глобальних змін у суспільних відносинах, пов'язаних із переходом від традиційного панування до організації взаємодії влади та громадян у епоху модерну та її подальшою постмодерною критикою у другій половині XX століття.

Погодимося із тим, що «Розглядаючи інтенсивність інформаційних потоків і мережу комунікаційних зв'язків, сучасні політологи історію політтехнологій розділили на три періоди: домодерністський, модерністський і постмодерністський (інформаційний). Домодерністська стадія політтехнологій характеризувалася тим, що всі дії мали найкоротшу перспективу, планів на десятки років не будувалося. Форма комунікації була прямою і міжособистісною. Модерністська стадія розвитку політичних технологій передбачає, що політичні рішення приймаються лідерами, які звертаються за розробкою стратегії до професійних політконсультантів. Дискусії стають доступні всьому електорату та проводяться на телебаченні та радіо. Інформаційна стадія не контролюється єдиними центрами, слабо підпорядкована

цензурі, завдяки анонімності в Мережі Інтернет Для цього доводиться використовувати інноваційні політичні інструменти – віртуальні зустрічі, створення онлайн-майданчиків» [114, с. 11].

У цьому широкому контексті соціальних, економічних та політичних перетворень кристалізувались технології виборчих процесів, удосконалювався їх інструментарій. Боротьба за владу та право на панування поступово від «волі богів» переходило до волі народу, яка виражалась у виборчому процесі та реалізовувалась у вигляді зміни влади за його результатами.

Відповідно, трансформацій зазнавали і технології виборчих процесів. Урахування історичних особливостей дозволить визначити сучасний стан політичних технологій виборчих процесів та їх розвиток в умовах глобальних трендів – демократизації та цифровізації. Адже, як зазначають представники історичного інституціоналізму, сучасний стан інститутів та інституційної взаємодії залежить від «пройденного шляху».

Погодимося із визначенням важливої ролі історичного інституціоналізму, яке пропонує А. Іовчева та думкою однієї із засновниць цього напрямку Т. Скочпол, яку цитує українська дослідниця: «... «історичний інституціоналізм» є науковим поняттям, що визначає низку досліджень, які намагалися об'єднати проблеми та методи соціально-політичної науки з розумінням того, що соціальні процеси слід розуміти як історичні явища. Американська дослідниця Т. Скокпол визначала, що «...аналітики зазвичай беруть до розгляду лише синхронні детермінанти політики - наприклад, поточні соціальні інтереси або існуючі політичні альянси. Разом з тим, ми повинні досліджувати події та явища, які розгортаються з часом» [48, с.173].

Наведемо також ще одну цитату представників історичного інституціоналізму П. Пірсона та Т. Скочпол: «Три важливі особливості характеризують історичну інституційну науку в сучасній політичній науці. Історичні інституціоналісти звертаються до великих, змістовних питань, які за своєю суттю цікавлять широку громадськість, а також колег-науковців. Розвиваючи пояснювальні аргументи щодо важливих результатів або загадок,

історичні інституціоналісти серйозно ставляться до часу, вказуючи послідовності та відстежуючи трансформації та процеси різного масштабу та тимчасовості. Історичні інституціоналісти також аналізують макроконтексти та висувують гіпотезу щодо комбінованих ефектів інститутів і процесів, а не досліджують лише одну установу чи процес одночасно. Ці три разом узяті ознаки – змістовний порядок денний; часові аргументи; і увагу до контекстів і конфігурацій – додайте до впізнаваного історичного інституційного підходу, який робить потужний внесок у розуміння нашої дисципліни урядом, політичними діями та у публічних політиках» [199, с. 695].

До другої групи факторів впливу на генезу інтерпретацій нових політичних технологій відносяться інновації у комунікації між владою, політичними акторами та громадянами у виборчому процесі, які пов'язані із розвитком мережі Інтернет у перші десятиліття XXI століття. Під впливом появи та розвитку мережевих медіа та мережевих спільнот трансформуються демократичні політичні інститути епохи модерну: партії, масмедіа, парламент, інститут виборів тощо. Відповідно, слід стверджувати появу інноваційних політичних технологій виборчих процесів, які ґрунтуються на мережевих комунікаціях та інформаційних технологіях – від блогінгу та брендингу до електронного голосування.

Відзначимо таку позицію: «У сучасних виборчих змаганнях, перемагає той, хто не лише пропонує детально відпрацьовану ідеологічну програму, але і створює яскравий символ-бренд, що виступає своєрідною привабливою торговою маркою. Бренд у цьому контексті розглядається як нематеріальний капітал політичного суб'єкта, чия цінність полягає в його впізнаваності аудиторією та позитивних емоційних асоціаціях, що виникають у представників громадськості відносно нього. Важливо також враховувати, що бренд існує завдяки емоціям. Відповідно, успішний політичний бренд лідера партії визначається не лише конкретними політичними поглядами, але й здатністю викликати емоційний відгук у виборців, що стає важливою складовою виборчої

стратегії, спрямованою на створення сильного, впізнаваного, і, що найголовніше, емоційно привабливого політичного бренду» [46, с. 53].

Щодо глобальних змін у відносинах влади, панування та права на владу, то слід звернутись до концепцій зміни історичних формацій внаслідок класової боротьби К. Маркса, типів легітимності влади М. Вебера, теорії «відкритого суспільства» К. Поппера, теорій модернізації (від Ф. Броделя до І. Валерстайна та Г. Дерлугьяна), трьох хвиль цивілізації О. Тофлера та «зіткнення цивілізацій» С. Гантингтона, становлення інформаційного суспільства М. Кастельса, теорії природної держави та порядку відкритого доступу Д. Норта, Д. Волліса та Б. Вайнгаста, теорії екстрактивних та інклюзивних інститутів (Д. Аджемоглу, Дж. Робінсон), ін.

Звернення до цих досліджень обумовлене не лише необхідністю звернення до історичного досвіду («пройденного шляху»), а й їх актуальністю для сучасного виборчого процесу. Твори цих та інших авторів формують теоретико-методологічну основу дослідження нових політичних технологій виборчих процесів, визначають їх соціальний, правовий та економічний контексти.

Очевидно, що сегментація суспільства утворює передумови для класової боротьби. На виборах боротьба класів проявляється повною мірою. Політичні технології виборчого процесу використовуються, відповідно до марксистської теорії, задля збереження влади за панівним класом. За К. Марксом, класова боротьба – це протистояння буржуазії та пролетаріату, а у сучасних умовах – класу олігархів (які збагачуються завдяки участі у владі), бізнесу (власників підприємств та самозайнятих підприємців, інноваторів та візіонерів) та робітничого класу найманих працівників. Відзначимо: «Історія всього дотеперішнього суспільства є історія боротьби класів. Вільний і раб, патрицій і плебей, феодал і кріпак, цеховий майстер і підмайстер, коротко кажучи, гнобителі і гноблений перебували в постійному антагонізмі один до одного, вели безупинну, то приховану, то явну боротьбу, боротьбу, яка кожний раз кінчалася революційною перебудовою всього суспільства або спільною загибеллю класів, що боролися... Сучасне буржуазне суспільство, що виникло з загибелі

феодалного суспільства, не знищило класових суперечностей. Воно тільки поставило нові класи, нові умови гноблення, нові форми боротьби на місце старих. Однак, наша епоха, епоха буржуазії, відзначається тим, що вона спростила класові суперечності. Все суспільство все більше і більше розколюється на два великі ворожі табори, на два великі класи, які прямо протистоять один одному — буржуазію і пролетаріат» [84].

У сучасних умовах у виборчих процесах вирішального значення набувають інформаційні та комунікативні технології, які визначають у своїх працях О. Тоффлер (він наголошує на тому, що сучасний світ перейшов до «інформаційної хвилі» [155, с. 432-453], М. Кастельс, який фіксує появу «Інтернет-Галактики» та інші.

Зокрема, О. Тоффлер відзначає дві альтернативи розвитку медіа та рекламістики, які можна спроектувати на увесь простір політичних технологій виборчого процесу: «тотальна реклама» та «демасифікація».

Щодо «тотальної реклами» він зазначає: «Існування всесвітнього ринку образів привело деякі компанії, зокрема і ті, що володіють засобами масової інформації, до простого і прямолінійного висновку. Вони вирішили, що прийшов час «глобалізації», коли вони зможуть розширитися до глобального, всесвітнього масштабу, займаючись тим, чим вони успішно займалися дотепер у межах своєї країни. Стратегія «тотальної реклами» була частково обґрунтована фахівцем в області маркетингу Теодором Левіттом з Гарварду, що, як гуру, проповідував, що «потреби і бажання усього світу полягають у тому, щоб остаточно стати однорідними». Він радів появі «глобальних» товарів і фабричних марок, бо вважав, що той самий виріб, який раніш продавався усередині однієї країни, тепер у супроводі однієї і тієї ж реклами буде поширюватися у цілому світі. Іншими словами, стандартизація, що характерна для індустріалізму, раніш виявлялася на національному рівні, тепер буде здійснюватися на рівні глобальному, загальносвітовому» [154].

На думку О. Тоффлера, розвиток рекламістики та медіа-ринку у цілому буде визначати інший тренд, про який вже йшлося у «Третій хвилі», а саме – демасифікація медіа.

Відзначимо процес демасифікації та його інтерпретації: «Факт полягає в тому, що, за невеликими винятками, у культурі, як і в сфері виробництва, відбувається процес демасифікації. І сама множинність засобів масової інформації прискорює цей процес. Таким чином, ті, хто зайнятий «продажом» політичних кандидатів чи ідей, будуть змушені протистояти не одноманітності, а високому ступеню розбіжностей... Замість того, щоб робити нашу планету усе більш гомогенною, що робили засоби масової інформації періоду доброї старої Другої хвилі, нова глобальна система мас-медіа могла б зробити існуючі відмінності ще більш глибокими. Таким чином, глобалізація – це не синонім гомогенності» [154].

У М. Кастельса обґрунтовується перехід від епохи телебачення («Галактики МакЛюена») до Інтернет-Галактики. Йдеться про інтернет змінює не лише інформаційне середовище, а й формує соціальні мережі, які приходять на зміну ієрархіям епохи модерну (з їхніми вертикально організованими інформаційними потоками). Погодимось: «Інтернет-галактика є новим комунікаційним середовищем. Оскільки комунікація є суттю людської діяльності, всепроникне використання Інтернету видозмінює всі сфери соціального життя... Нова соціальна форма – мережеве суспільство – набуває обрисів на всій планеті... Безумовно, Інтернет – технологія свободи...» [51, с. 275].

Впливає на виборчу кампанію і геополітичний вимір «зіткнення цивілізацій» (С. Гантингтон). В якості прикладу можна навести вплив російської збройної агресії та російсько-української війни на виборчі процеси у глобальному масштабі – від Великобританії до Франції та Німеччини, від США до Румунії та Молдови.

Нарешті, ліберальні доктрини філософів та економістів – від К. Поппера та Ф. Гаска до Д. Норта та Д. Аджемоглу, – які протягом другої половини ХХ

століття та на початку ХХІ століття були фундаментом розуміння вільного та раціонального політичного вибору у демократичних політичних системах, проходять перевірку на міцність правими та лівими радикальними групами в епоху «постправди».

Відзначимо позицію К. Поппера, яку він навів у передмові до першого тому «Відкритого суспільства та його ворогів»: «У книжці буде показано, що цивілізація ще цілком не оговталася після потрясіння від свого народження – переходу від племінного, або «закритого суспільства», з його підвладністю магічним силам, до «відкритого суспільства», яке вивільняє критичні здібності. Ми спробуємо довести, що потрясіння від цього переходу є одним із факторів, які сприяли появі реакційних рухів, що намагалися і намагаються досі зруйнувати цивілізацію й повернутися до племінного стану. Ми також припускаємо, що тоталітаризм у його нинішньому розумінні належить до традиції так само давньої, як і власне наша цивілізація. У такий спосіб ця праця має на меті поповнити наші уявлення про тоталітаризм, а також про споконвічну боротьбу проти нього» [119, с. 15].

На сайті Міжнародного фонду «Відродження», засновник якого – Джордж Сорос, був одним із послідовників (чи краще б сказати «фанатів») ідей К. Поппера щодо «Відкритого суспільства» зазначено: «У цій книзі він пояснює, як еволюціонуючи людські суспільства переходять від закритих з чіткими непорушними правилами, встановленими згори, до відкритих, у яких принципи співжиття можуть обговорюватись, змінюватись, покращуватись. Ще до закінчення Другої світової війни він пояснив, чому в довгостроковій перспективі такі закриті суспільства, якими був Третій Рейх та СРСР, приречені на поразку. Поппер обґрунтував, що лише ліберальна демократія відкриває для суспільства можливості розвитку та вдосконалення без застосування масового насильства. В такому суспільстві панують гуманізм, рівність та свобода, що надає йому внутрішньої енергії для руху і розвитку» [70].

Саме завдяки розвитку та домінуванню ліберальної доктрини у другій половині ХХ століття у демократичних країнах на виборчий процес поступово

поширились принципи політичного плюралізму, свободи слова, методологічного індивідуалізму, усвідомлення права на вибір (обирати та бути обраним) як фундаментального права громадянина, рівності та справедливості, відповідальності громадян та підзвітності влади, розвитку тощо.

У творі «Насильство та суспільні порядки» визначено три, пов'язані між собою, міркування. Відзначимо: «Перше стосується насильства. Кожне суспільство повинне запобігати або придушувати насильство, але всі роблять це по-різному. Природні держави розв'язують проблему насильства, надаючи привілеї та політичні вигоди індивідам і організаціям, які володіють насильницьким потенціалом, бо їм краще жити у співпраці ніж у боротьбі. Такі суспільства вдаються до політичних маніпуляцій економікою не для того, щоб закріпити привілеї та багатство за елітами, а через неможливість підтримувати (напів)стабільні відносини між могутніми й потенційно насильницькими групами в політичній системі та суспільстві загалом. Ми також називатимемо природні держави порядками обмеженого доступу, бо вони мусять обов'язково обмежувати доступ до організацій для захисту ренти від розпорошення в процесі конкуренції та для придушування потенційної опозиції, спроможної зруйнувати або повалити коаліцію природної держави. По-друге, майже кожне суспільство до 1800 року було природною державою, а отже, писемна історія людства на 99% творилась в умовах природної держави... По-третє, з нашої концепції випливає: щоб стати розвиненою країною, потрібно здолати перехід від природної держави до порядку відкритого доступу. У порядках відкритого доступу вхід в економічні та політичні організації відкритий для всіх громадян, бо це живить конкуренцію в економіці та політиці» [98, с. 10].

Наведена цитата передає квінтесенцію твору «Насильство та суспільні порядки», але відповідно до мети та завдань даного дисертаційного дослідження, слід акцентувати увагу на політичних маніпуляціях. Адже, умови вільних, демократичних та відкритих виборів недостатньо для встановлення консолідованої демократії (на чому, слідом за Л. Даймондом, наголошують представники

політичної науки), або для забезпечення економічного розвитку та багатства народів (як стверджував А. Сміт та його послідовники – адепти економічної теорії).

Політичні маніпуляції під час виборчого процесу шляхом активного застосування новітніх (комунікативних) політичних технологій спотворюють вибір громадян навіть в умовах усталених демократій. Відповідно, слід наголосити на тому, що проблема маніпуляцій та спотворення раціонального вибору громадян є однією із головних небезпек, яку виокремлюють Д. Норт та інші автори для суспільства відкритого доступу.

Цей наголос необхідний та важливий, адже у критичному аналізі міждисциплінарного дискурсу щодо відкритого суспільства проблемі маніпуляцій під час виборів та впровадження публічних політик з боку представників організованих груп природного суспільства з метою запобігти встановленню суспільства відкритого доступу, приділяється недостатньо уваги. На пострадянському просторі, частиною якого Україна була до 2014 року, політичні технології виборчого процесу постійно застосовуються владою та організованими елітними групами, які отримують ренту з природної держави, для гальмування реформ та збереження «старої» («радянської») та нової («пострадянської») бюрократії та олігархії.

Також ці групи активно використовують правове поле. Принагідно відзначимо, що правове регулювання політичних технологій виборчих процесів в Україні є достатньо повним, у ньому висвітлюються різні аспекти. Наприклад, Виборчий кодекс України, ухвалений 19 грудня 2019 року [23], Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» [127], Постанова центральної виборчої комісії від 11 лютого 2019 року № 285 «Про затвердження Розподілу коштів Державного бюджету України, виділених на підготовку та проведення чергових виборів Президента України 31 березня 2019 року, та середніх норм видатків виборчих комісій» [128], Розпорядження Кабінету міністрів України «Про схвалення Концепції запровадження системи електронного голосування в Україні» від 8 листопада 2017 року № 797-р. [133]. Комплексне дослідження нормативно-правового забезпечення та управління

виборчим процесом було проведено фахівцями Національного інституту стратегічних досліджень [128].

Але справжнє призначення нових політичних технологій виборчого процесу полягає зовсім в іншому. Їх зміст розкривається у процесі переходу від природного суспільства до суспільства відкритого доступу. Без нових політичних технологій виборчого процесу цей перехід у сучасних умовах цифровізації уявляється неможливим. Однією із змістовних характеристик нових політичних технологій виборчого процесу має бути запобігання електоральним маніпуляціям, «гібридності» та «штучності». Нові політичні технології виборчого процесу мають значний потенціал для цього, адже спрямовані на забезпечення відкритості влади та політиків (кандидатів) на усіх етапах виборчого процесу, діалогу (зокрема, у формі виборчих дебатів), раціонального вибору громадян.

Якщо маніпуляції під час виборів визначаються однією із головних загроз для суспільств відкритого доступу, стають на заваді переходу від природних суспільств до суспільств відкритого доступу, то саме нові політичні технології здатні виступити у ролі антидоту.

Наголосимо, що на думку авторів «Насильства та суспільних порядків», їх «...концептуальна схема показує, що багато важливих характеристик сучасних розвинених суспільств відкритого доступу несумісні з внутрішньою логікою природних держав, у яких політична система маніпулює економічними привілеями, щоб підтримувати політичну стабільність» [98, с. 11].

Є ще одна важлива проблема, яку підіймають Д. Норт зі співавторами – запобігання насильству. Природна держава не здатна контролювати насильство, тому час від часу опиняється у вирі конфліктів, революцій та війн. Навпаки, головною перевагою суспільств відкритого доступу є здатність ефективно контролювати насильство. Для українського суспільства саме цей напрямок міркувань став найактуальнішим. Відзначимо, що однією із причин революцій («українських майданів») стало спотворення вибору громадян, маніпуляції з боку учасників виборчого процесу. Конфлікти та «електоральні розколи», які аж ніяк не були пом'якшені консенсусом еліт, супроводжували усі вибори в Україні, як

парламентські так і президентські. На думку диссертанта, саме нові політичні технології, хоч і не є панацеєю, але мають значний потенціал щодо консолідації суспільства навколо демократичного раціонального вибору. Адже саме природні держави відзначаються значно вищим рівнем конфліктів, аніж суспільства відкритого доступу.

Солідаризуємось із наступною думкою: «... порядки відкритого доступу характеризуються значно вищим рівнем внутрішнього миру, ніж природні держави... Такі суспільства відповідають веберівському опису: у них уряд володіє монополією на легітимне застосування насильства, яке підлягає чітким і зрозумілим правилам. У суспільствах відкритого порядку політичні та соціальні системи визначають перелік військових та правоохоронних організацій, які можуть легітимно застосовувати насильство, і перелік політичних організацій, які контролюють застосування насильства армією та правоохоронцями. Контроль над урядовими функціями, зі свого боку, досягається у процесі постійної конкуренції та підлягає чітким та зрозумілим правилам» [98, с. 137].

Інститут виборів відіграє важливу роль у порядках відкритого доступу за умов відсутності маніпуляцій. Тобто, обрані до парламенту представники різних суспільних груп інтересів контролюють військові та правоохоронні організації. Фактично, за результатами виборів суспільство отримує гарантії миру та забезпечення безпеки. При цьому, це не шкодить демократії та не обмежує права і свободи громадян. Внаслідок саме відсутності маніпуляцій, зокрема й у виборчому процесі, суспільствам відкритого доступу вдається забезпечувати конкуренцію та плюралізм і, водночас, контролювати насильство. У тому числі завдяки застосуванню нових політичних технологій виборчого процесу, які спрямовані на діалог та комунікативну взаємодію між політиками та громадянами, владою та опозицією, демократія сприяє безпеці.

Погодимось із Д. Нортон, Дж. Воллісом та Б. Вайнгастом у тому, що «Відкритий доступ до організацій у всіх системах підтримує їхню конкурентність. Конкурентність у всіх системах, зі свого боку, сприяє підтриманню відкритого доступу» [98, с. 137].

Це відбувається через те, що такий режим («відкритий доступ») сприймається в якості бажаного більшістю громадян, бо надає нові можливості. Утворюється баланс між свободою та безпекою; відкритість, конкуренція та плюралізм у політиці та економіці доповнюються суспільною згодою щодо контролю над насильством, запобіганням безпеці.

Три складові відокремлюють Д. Норт, Дж. Волліс, Б. Вайнгаст у аргументації щодо суспільства відкритого доступу.

Вони зазначають: «По-перше, громадяни в порядках відкритого доступу дотримуються спільної системи уявлень, у яких наголошуються рівність, розподіл вигід та всезагальне залучення. Для підтримання таких уявлень у всіх порядках відкритого доступу існують інститути та провадиться політика з розподілу вигід та пом'якшення індивідуальних ризиків від участі в ринку, зокрема загальна освіта, система програм соціального страхування та широка інфраструктура і громадські блага... авторитарні уряди тяжіють до створення приватних благ, а демократичні – громадських» [98, с. 138].

Щодо суб'єктів застосування нових політичних технологій виборчого процесу, то у суспільствах відкритого доступу це, передусім, політичні партії. Змагальність між партією влади та опозицією сприяє тому, що опозиція використовує будь-яку конвенціональну можливість для приходу до влади. Якщо ж партія влади, або інший суб'єкт виборчого процесу застосовує маніпуляції, як основу для політичних технологій, то це має відповідні наслідки.

Наприклад, Конституційний суд скасував перший тур президентських виборів у Румунії саме через маніпуляції одного із кандидатів.

Розкриємо сутність цієї ситуації, яка демонструє зв'язок нових технологій виборчого процесу із фінансуванням кампанії та виборчим законодавством: «У другому турі голосування мали змагатися проєвропейська кандидатка Єлена Ласконі та Калін Джорджеску, який переміг у першому турі на тлі звинувачень у впливі на вибори, організованому Росією. Перше місце Джорджеску викликало побоювання та протести, особливо серед молодих румунів, щодо майбутнього демократії в країні... Вища рада національної оборони Румунії розсекретила

п'ять документів, які показали, як Калін Джорджеску за дуже короткий час зріс у популярності та виграв перший тур президентських виборів, повідомивши про нульові витрати. Документи вказували на штучний ріст популярності Джорджеску з 1 відсотка незадовго до виборчих перегонів до 22% завдяки масштабній операції з маніпуляцій. Згідно з ними, близько 25 000 облікових записів TikTok, які нібито використовувалися для підвищення популярності Джорджеску, «стали дуже активними за два тижні до дати виборів» [62].

Щодо ролі політичних партій та опозиції у суспільствах відкритого доступу, то автори «Насильства і соціального порядку...» наводять наступні міркування, які продовжують їх аргументацію та уточнюють їх позицію. Це друга і третя складова. Вони, зокрема, зазначають: «По-друге, політичні партії змагаються за контроль на конкурентних виборах... По-третє, низка інститутів та заохочувальних систем гарантують збитки партії влади, якщо вона задумає зміцнити свої позиції за допомогою систематичного рентотворення або обмеження доступу: систематичне рентотворення призводить до економічного спаду та падіння податкових надходжень. Мобільні ресурси покидають країну і вона втрачає свої конкурентні позиції на міжнародних ринках. Такі наслідки...дають опозиції конкурентну можливість повернути на свій бік виборців та здобути владу» [98, с. 139].

Один із головних факторів, який дозволяє уникати маніпуляцій під час виборчого процесу та сприяє зміні влади і зміцненню суспільства відкритого доступу – це незалежність економічної та політичної систем. За результатами виборів переможець отримує політичні важелі впливу та легітимний контроль над насильством, а сторона, що програла (політик, клас чи інша соціальна група) не втрачає усе. Тобто, політична поразка не призводить до перерозподілу власності. Ба більше, економічні корпорації не мають потреби для активної політичної боротьби, не обіймають певну політичну позицію задля захисту своїх прав. На жаль, участь у політиці є обов'язковою умовою для економічних організацій пострадянського простору не лише для захисту своїх прав власності, а й отримання ренти від суспільного блага. Саме тому вони готові витратити значні фінансові

ресурси задля збереження власності та влади, вдаватись до маніпуляцій та фальсифікацій.

Повертаючись до проблеми маніпуляцій, слід відзначити: «...суспільства відкритого доступу не мають засобів для легкої маніпуляції інтересами. Оскільки порядки відкритого доступу постачають громадські блага всім громадянам, таким державам важко змусити потенційних опонентів підтримувати державу за допомогою погроз позбавити їх важливих послуг у разі відмови. Ще одна причина нездатності порядку відкритого доступу маніпулювати інтересами полягає в притаманній йому обмеженості державної влади: їхні конституції створюють те, що філософи інколи називають цариною приватної дії поза зоною досяжності держави» [98, с. 141].

Повною мірою це стосується маніпуляцій інтересами соціальних груп (класів) під час виборчого процесу. Неможливість та не зацікавленість у маніпуляціях сприяє раціоналізації виборчого процесу. Адже, маніпуляції спрямовані, передусім, на емоційну сферу; це психологічний спосіб впливу на людей. Погодимося із М. Костельнюк, яка визначає «маніпуляції», «політичні маніпуляції» та основні засоби маніпулятивного впливу. Вона, зокрема, зазначає: «...маніпуляція – це програмування поведінки людей за допомогою духовного, психологічного впливу на них. Цей вплив спрямований на психічні структури людини, здійснюється приховано і має за завдання змінити думки і мету людей у напрямку, потрібному владі чи певному політичному лідеру... «політична маніпуляція» – система засобів ідеологічного і духовно-психологічного впливу на масову свідомість з метою нав'язування певних ідей, цінностей. Це цілеспрямований вплив на громадську думку та політичну поведінку задля спрямування їх у заданому напрямку... основні засоби маніпуляції суспільною свідомістю є: мовні (використання певних штампів, термінів, ідеологічних та політичних кліше); немовні (блокування чи затримання «невигідної» інформації, викладання інформації у сприятливому для себе контексті); активні (насадження стереотипів і цінностей); пасивні (фрагментарність інформації)» [65, с. 125].

Відтак, у інтерпретаціях ролі політичних технологій у виборчих процесах наголос зроблено на суттєвих соціальних, політичних та економічних трансформаціях, пов'язаних зі становленням цифрового суспільства, розвитком комунікативних технологій. Важливим аспектом є відзначення необхідності переходу від природної держави (традиційного панування) до суспільства відкритого доступу. Однією із важливих складових цієї концепції, на яку недостатньо звертається увага у дискурсі політичної науки є здатність суспільств відкритого доступу запобігати маніпуляціям. Йдеться про маніпуляції з боку влади інтересами соціальних груп. У тому числі, це унеможлиблює маніпуляції із застосуванням політичних технологій виборчого процесу.

Певною мірою ідеї Д. Норта, Дж. Волліса та Б. Вайнгаста знаходять продовження у творі Д. Аджемоглу та Дж. Робінсона «Чому нації занепадають» [2]. Їх об'єднує не лише те, що Д. Норт, Дж. Робінсон та Д. Аджемоглу стали нобелівськими лауреатами з економіки (отримали Премію Шведського центрального банку з економічних наук пам'яті Альфреда Нобеля), перший – у 1993 році, а автори «Чому нації занепадають» – у 2024 році. Передусім, це міждисциплінарні дослідження, які поєднують візії економічної теорії та політичної науки; обидві праці виконані у межах інституційної парадигми і акцентують увагу на взаємодії влади та громадян, зокрема – й у виборчому процесі. Також звертає на себе увагу використання як у «Насильстві та суспільних порядках» так і в «Чому нації занепадають» шумпетерівського терміну «творча деструкція». Цей термін увів до дискурсу економічної теорії Й. Шумпетер, який, зокрема, жив і працював у Чернівцях на початку минулого століття (він був професором Чернівецького університету у 1909 – 1911 роках).

Відзначимо міркування П. Шеремети з цього приводу: «На думку нобелівського лауреата з економіки Едмунда Фелпса, «мабуть, найбільш вражаючою (у цьому пошуку) була книга Шумпетера (Теорія економічного розвитку) 1911 р., що вийшла за межі класичного погляду на розвиток країни просто як формування її капіталу – інвестицій та заощаджень – (і сфокусувалась натомість) на інноваціях та підприємництві»... Цю книгу «пророк

інновацій» написав саме в українському (на той час ще й австро-угорському) місті Чернівці. «Економічне зростання й технологічні зміни супроводжуються тим, що великий економіст Йозеф Шумпетер (дещо пізніше в Гарварді) називав творчим руйнуванням» – процес, «за якого постійно з'являються нові інновації й роблять існуючі технології застарілими, нові фірми постійно приходять, щоб конкурувати з існуючими, а нові робочі місця та види діяльності виникають і замінюють існуючі робочі місця та види діяльності. Творче руйнування є рушійною силою капіталізму, що забезпечує його постійне оновлення та відтворення, але водночас породжує ризики та потрясіння, якими необхідно управляти та регулювати» [170].

Звертаючись до ідеї модернізації економічної та політичної системи, Аджемоглу та Робінсон також стверджують, що історія багатства та процвітання західної Європи та північної Америки сягає епохи Модерну та пов'язується із промисловою революцією. Але головна революція відбулась тоді, коли економічні можливості та політичні права були поширені на усе суспільство, а не тільки на представників еліти.

У передмові до праці «Чому нації занепадають...» відзначається: ...єгиптяни на площі Тахрір... висловлювали правильні ідеї. Справді, Єгипет бідний саме тому, що ним правила вузька еліта, яка організувала суспільство з вигодою для себе за рахунок абсолютної більшості населення. Політична влада була дуже обмежена й використовувалася для збагачення тих, хто її мав. Як приклад, колишній президент Єгипту Мубарак накопичив близько 70 млрд доларів. Єгиптяни ж лише втрачали, і вони це зрозуміли. Ми доведемо, що саме таке тлумачення бідності Єгипту й така інтерпретація населення загалом пояснює, чому бідні країни є бідними. І для Північної Кореї, і для Сьєрра-Леоне, і для Зімбабве ми продемонструємо, що країни бідні через ті самі причини, що і Єгипет. Натомість Великобританія та США стали багатими завдяки тому, що їхні громадяни скинули еліту, яка контролювала владу, і створили суспільство, у якому політичні права розподілені значно ширше, уряд підзвітний громадянам і

реагує на їхні потреби, а абсолютна більшість населення може користуватися економічними можливостями» [2, с. 9].

Враховуючи досвід революцій та конфліктів, пов'язаних напряму із виборчим процесом в Україні, слід відзначити необхідність модернізації української виборчої системи, зокрема й у напрямку використання політичних технологій.

Автори у своєму дослідженні «Чому нації занепадають...» наголошують використанні інституційного та історичного підходів. Вони зосереджуються на інститутах, які є інклюзивними (тобто, доступними для всіх). Передусім, це державні інститути, але утворення державних інклюзивних інститутів неможливо без проведення регулярних виборів. Вони відзначають: «Ми... запропонували просту теорію й використали її для пояснення основних аспектів економічного й політичного розвитку в усьому світі від часів Неолітичної революції. Наш вибір мотивований не наївною вірою в те, що така теорія може пояснити все, а сподіванням, що вона має дати нам змогу зосередитися на паралелях, інколи за рахунок абстрагування від багатьох цікавих деталей. Тоді успішна теорія не відтворює відверто деталі, а пропонує корисне й емпірично добре обґрунтоване пояснення широкого діапазону процесів, водночас розкриваючи основні рушійні сили. Наша теорія намагалася досягти цього, діючи на двох рівнях. Першим рівнем є розрізнення екстрактивних та інклюзивних економічних і політичних інститутів. Другим – пояснення, чому інклюзивні інститути виникли в одних частинах світу й не створені в інших. Перший рівень нашої теорії стосується інституційної інтерпретації історії, другий – того, як історія формувала інституційні траєкторії націй» [2, с. 372].

У цьому сенсі принциповою є роль виборчого процесу, альтернативою якому виступають революції та перевороти задля захоплення влади. При цьому, немає гарантій того, що еліти, які захоплюють влади у результаті революцій будуть зацікавлені у створенні рівного доступу, а не продовжать стратегію попередників щодо відтворення системи ренти та екстрактивних інститутів. Також зазначимо, що тільки інклюзивні інститути зацікавлені у інноваціях. Це

означає, що впровадження нових (інноваційних) політичних технологій виборчого процесу.

Наголошуючи на зв'язку між політикою та економікою, Аджемоглу та Робінсон зазначають: «Центральним у нашій теорії є зв'язок між інклюзивними економічними й політичними інститутами та багатством. Інклюзивні економічні інститути, що підтримують права власності, створюють рівні конкурентні умови й заохочують до інвестування в нові технології й знання, сприятливіші для економічного розвитку, ніж екстрактивні економічні інститути, структуровані для екстрагування ресурсів від багатьох на користь кількох, неспроможні захистити права власності чи створити стимули для економічної діяльності. Інклюзивні економічні інститути зі свого боку дістають підтримку й самі підтримують інклюзивні політичні інститути, тобто ті інститути, які широко розподіляють політичну владу плюралістичним способом і здатні досягти певного рівня політичної централізації, аби встановити законність і порядок – основу для забезпечення прав власності, а також інклюзивну ринкову економіку. Подібним чином екстрактивні економічні інститути синергетично пов'язані з екстрактивними політичними інститутами, що зосереджують владу в руках невеликої групи, яка в цьому разі матиме стимули підтримувати й розвивати екстрактивні економічні інститути для власної вигоди й використовувати отримані ресурси для зміцнення своєї хватки на політичній владі» [2, с. 373].

Також для Д. Аджемоглу та Дж. Робінсона не є головною роль культури чи соціокультурних чинників у процвітанні держав; вони не бачать й вирішального впливу національного фактору на багатство чи бідність.

Навпаки, продовжуючи роздуми авторів та екстраполюючи їх на ситуацію в українському суспільстві, можна стверджувати, що ці теми можуть бути представлені як маніпулятивні під час виборів. Певною мірою саме через експлуатацію тем «національної та соціокультурної ідентичності» вдається не тільки розколоти суспільство, а й відволікти громадян від справжнього порядку денного виборчого процесу, коли вибір йде по лінії «багатство або бідність».

Ось як виглядають стратегії еліт щодо захисту екстрактивних інститутів від суспільства: «Екстрактивні інститути, що досягли принаймні найменшого рівня політичної централізації, часто здатні генерувати певний розвиток. Утім критичним є те, що розвиток при екстрактивних інститутах не буде стійким через дві причини. По-перше, стійкий економічний розвиток потребує інновацій, а інновації неможливо від'єднати від творчої деструкції, що заміняє старе новим в економічному світі, а також дестабілізує встановлені владні відносини в політиці. Оскільки еліти, що домінують над екстрактивними інститутами, бояться творчої деструкції, вони опиратимуться цьому, і будь-який розвиток, що починається при екстрактивних інститутах, зрештою буде короткий. По-друге, здатність тих, хто домінує над екстрактивними інститутами, отримувати великі прибутки за рахунок решти суспільства означає, що політична влада при екстрактивних інститутах дуже бажана, а це призводить до боротьби між багатьма групами й індивідами за володіння нею. Синергія між екстрактивними економічними й політичними інститутами створює порочне коло, у якому наявні екстрактивні інститути намагатимуться подовжити своє існування. Аналогічно існує й добродічне коло, пов'язане з інклюзивними економічними й політичними інститутами» [2, с. 347].

Технології, які стали основою промислової революції та модернізації (до теорії модернізації необхідно буде ще звернутись у подальшому), супроводжують усі історичні перехрестя, на яких вирішується доля багатства та бідності. Лише доступом до технологій не можна пояснити модернізацію одних країн і занепад інших, але недооцінювати їхній вплив також не варто. Новації у політичних технологіях виборчого процесу є ознакою національного розвитку (як, наприклад, телевізійні дебати між Ніксоном та Кеннеді, або застосування соціальних мереж під час революційних протестів у Єгипті, Грузії, Україні, ін.), у той же час спроби маніпуляцій та фальсифікацій виборів – свідченням занепаду держави. Очевидно, що формування «суспільства відкритого доступу» (Д. Норт) та інклюзивних інститутів (Д. Аджемоглу і Дж. Робінсон) потребує постійних новацій («творчої руйнації»), зокрема й у політичних технологіях виборчого

процесу. Саме інноваційність відрізняє нові політичні технології виборчого процесу XXI століття.

При поясненні переходів від екстрактивних до інклюзивних необхідно звернення до історії. Нами вже згадувався підхід історичного інституціоналізму, який наголошує на історичних причинах процвітання чи занепаду країн (залежності від пройденого шляху).

Як відомо, «Історія – це ключ, оскільки саме історичний процес через інституційний дрейф створює відмінності, що можуть стати вирішальними при критичних обставинах. Критичні збіги обставин самі по собі є історичними поворотними пунктами. А порочні й добродесні кола підказують нам, що потрібно вивчати історію, аби розуміти природу інституційних відмінностей, що історично структурувалися. Однак наша теорія не означає історичного детермінізму, як і будь-якого детермінізму взагалі. Для висування рекомендацій щодо публічних політик на основі широкого опису процвітання й бідності потрібна ще більша обережність. Так само, як вплив критичних обставин залежить від наявних інститутів, реакція суспільства на одну й ту саму політику втручання залежить від наявних інститутів. Звичайно, наша теорія повністю присвячена тому, як нації можуть зробити кроки до процвітання, - трансформуючи свої інститути з екстрактивних у інклюзивні. Однак вона також повністю розкриває від самого початку, що не існує легких рецептів для досягнення такого переходу. По-перше, порочне коло означає, що зміна інститутів є значно важчою справою, ніж їх початкове створення. Зокрема, екстрактивні інститути можуть відтворювати самі себе під різними личинами, як ми бачили на прикладі залізного закону олігархії... По-друге, оскільки випадковий рух історії означає, що важко дізнатися, чи приведе конкретна взаємодія критичних обставин з реальними інституційними відмінностями до більш інклюзивних чи екстрактивних інститутів, давати загальні рекомендації щодо публічних політик, щоб стимулювати зміни в бік інклюзивних інститутів, було б героїчним вчинком» [2, с. 379].

Таким чином, визначення сутності та складових генези наукових інтерпретацій ролі політичних технологій у виборчих процесах дозволяє стверджувати наступне. По-перше, методологічною основою дослідження виступає інституційна теорія («новий інституціоналізм») та історичний підхід. Відзначено важливість виокремлення та подальшого застосування для визначення генези наукових інтерпретацій ролі політичних технологій у виборчих процесах історичного інституціоналізму. Представники цього напрямку наголошують на залежності від пройденого шляху сучасного стану інституційної взаємодії, технологічного розвитку, зокрема – й рівня політичних технологій, які застосовуються у виборчому процесі.

По-друге, розуміння виборчого процесу відрізняється на різних історичних етапах та теоретичних контекстах. Представники марксистської теорії наголошують на класовій боротьбі й технологіях панування, які застосовують представники одного класу по відношенню до іншого. Вибори інтерпретуються як зіткнення класових інтересів. Д. Норт, Д. Волліс, Б. Вайнгаст, Д. Аджемоглу та Дж. Робінсон визначають роль виборів та політичних технологій у створенні інклюзивних інститутів та переході від природної держави до «суспільства відкритого доступу».

По-третє, в основі нових політичних технологій виборчого процесу знаходиться інноваційність, яку Й. Шумпетер називає «творчою деструкцією». Це дозволяє протиставити технології виборів у авторитарних та демократичних країнах. Якщо в умовах авторитаризму застосовуються маніпуляції, обмеження доступу та фальсифікації, як основні технології виборчого процесу, то для демократії головними цінностями виступають інноваційність, раціональність технологій й інклюзивність виборчого процесу. Інклюзивність передбачає відкритий доступ для усіх громадян на етапі висунення кандидатів, політичних виборчих дебатів, рівність в інформаційному просторі та контроль над прозорістю виборчого процесу та його результату.

1.2. Основні теоретичні підходи до визначення політичних технологій у виборчих процесах.

Від інтерпретацій ролі політичних технологій у різних типах суспільств (традиційного, індустріального та інформаційного) на основі виявлення фундаментальної залежності між комплексом соціальних, економічних та політичних відносин і технологіями, слід перейти до визначення сутності та ролі політичних технологій у виборчих процесах, відповідно до актуальних напрямків теоретичних досліджень. Серед усього розмаїття візій у даному підрозділі фокус дослідницької уваги буде зосереджено головним чином на таких теоретичних підходах, як:

- 1) теорія соціального конструктивізму;
- 2) теорія синергетики;
- 3) теорія пострадянського суспільства (у різних версіях – трансформації, транзиту, демократизації тощо) та критика теорії «лінійної» модернізації;
- 4) теорія суспільного блага;
- 5) теорія інклюзивних інститутів.

Такий вибір пояснюється тим, що політичні технології, які в умовах цифровізації, мають комунікативний характер, спрямовані на конструювання публічного порядку денного виборчого процесу. Теорія соціального конструктивізму наголошує на змінах, які завдяки технологіям, впроваджуються у виборчий процес: формування громадської думки, цілеспрямовані інформаційні кампанії (у XX столітті у традиційних медіа, а у XXI столітті – у мережі інтернет) із застосуванням технологій політичної рекламістики та зв'язків із громадськістю, визначення та вплив на цільову аудиторію з метою отримання бажаного результату виборчої кампанії.

З одного боку, у пострадянських суспільствах існує реальна загроза штучного конструювання публічного порядку денного з боку еліт (політичної еліти, олігархічних груп, медіакратії). У демократичних країнах цей тренд також

присутній, але він пом'якшується політичними традиціями та усталеною взаємодією між громадянами та владою, яка ґрунтується на загальнолюдських цінностях та правах людини.

З іншого боку, на основі теорії синергетики (Г. Хакен, І. Пригожин, І. Стенгерс та ін.) досліджується виборчий процес в аспекті самоорганізації соціальних груп та спільнот: від усвідомлення власних (групових) інтересів до формулювання пропозицій для усього суспільства щодо певної моделі загального блага, яка виноситься у публічний простір під час виборів.

Це дозволяє сформулювати дилему застосування політичних технологій виборчого процесу: «штучне конструювання» або «самоорганізація» соціальних груп у політичні партії та громадські об'єднання, які впливають завдяки технологіям на виборчий процес. Відповідно, відкривається шлях визначити сутність та роль політичних технологій в умовах турбулентності, невизначеності, точці біфуркації та поглянути на соціальний хаос як джерело політичного порядку.

Відзначимо: «Для постнекласичного етапу розвитку науки характерним є синтез різних наукових напрямів – процес, що змінив їх спеціалізацію. Це зажадало спільних координованих зусиль фахівців найрізноманітніших наукових напрямів – біологів, економістів, філософів, правознавців, математиків, фізиків тощо, тобто представників як природничих, так і гуманітарних наук. Низка понять, що колись були надбанням виключно вузького кола фахівців, тепер стають міждисциплінарними і загальнозначущими, виходять далеко за рамки конкретного контексту і тих спеціальних завдань, у зв'язку з якими вони спочатку виникли. Так, маловідоме у минулому за межами гідродинаміки поняття «турбулентність» нині становить загальнонауковий інтерес. Хаос перестав бути синонімом відсутності порядку і набув структури подібно до того, як перестав бути синонімом «ніщо» фізичний вакуум. У цьому усвідомленні величезну роль відіграла синергетика, яка стирає непереборні грані між фізичними і хімічними процесами, з одного боку, біологічними і соціальними – з другого» [34, с. 8].

У теорії суспільного блага, джерела якої сягають праць Т. Гоббса, Дж. Локка та Ж.-Ж. Руссо, визначено сутність виборчого процесу у демократичних державах, які характеризуються політичною та економічною конкуренцією та призначення політичних технологій.

Огляд генези теорії суспільного блага представлений у О. Длугопольського. Він зазначає: «З авторів XX століття, які займалися цією проблемою, виділяються роботи Нобелівських лауреатів П. Самуельсона, Дж. Б'юкенена, Р. Масгрейва. Відомими дослідниками феномену суспільних благ є Г. Таллок, М. Олсон (США), А. Пікок, Дж. Хед (Великобританія), Л. Йохансен (Швеція), Д. Кампа (Італія). Американський вчений К. Боулдінг «вивів» категорію суспільного блага за межі економіки, наділяючи його також соціальними та етичними властивостями (наприклад, державна адміністрація, органи правосуддя, поліції)... Е. Доунс у праці «Економічна теорія демократії» запропонував таке визначення: «суспільне (колективне) благо – це таке благо, що забезпечує неподільні вигоди, тобто саме його існування дозволяє кожній особі скористатися ним незалежно від того, скільки інших людей отримують вигоду з нього»... П. Самуельсон визначає суспільне благо як благо «колективних витрат», що входить до складу двох і більше індивідуальних функцій корисності. М. Блауг, спираючись на дослідження У. Маццолі, сформулював таке визначення: «особлива природа суспільних благ полягає в тому, що їх споживання може бути виключно спільним та однаковим: що більше припадає одному домогосподарству, то більше, а не менше дістається будь-якому іншому». К. Віксель підкреслював у своїй дисертації «Дослідження з теорії фінансів» (1896 р.), що спільний попит на такого типу блага призводить до того, що ринковий механізм не спроможний спонукати споживачів виявити свої уподобання до суспільних благ. Кожний індивід з його власними засобами не зможе нічого внести у процес забезпечення суспільними благами тому, що його рішення не впливає на їх сукупну пропозицію; кожний отримує вигоду від суспільного блага незалежно від того, платить він за нього чи ні...» [35, с. 193-194].

Перерозподіл на користь суспільного блага відбувається в умовах демократії завдяки політичним механізмам, одним із найголовніших серед яких є виборчий процес.

Теорія суспільного блага спрямована на перерозподіл ресурсів від осіб, які завдяки демократії та ринковій економіці, забезпечили накопичення приватних благ на користь усього суспільства.

Відзначимо, що на думку Д. Алексєєнко: «...для визначення категорії «суспільне благо» необхідно враховувати наступні обставини: 1) суспільні блага як об'єкти та засоби задоволення людських потреб можуть мати матеріальне та нематеріальне втілення, а також окрім товарної мати і нетоварну форму отримання. Зважаючи на це, терміни «товар», «послуга», «ресурси», які використовуються в наявній економічній літературі, звужують суть даного явища; 2) зміст суспільних благ, як сукупність елементів, процесів, зв'язків, які становлять дане явище, пов'язаний із специфікою їх споживання, тобто неможливістю виключення будь-якого суб'єкта із даного процесу та індивідуального вибору обсягу споживання, а також відсутністю при цьому суперництва між споживачами. Разом з тим, необхідно враховувати те, що одночасна наявність всіх сутнісних рис (невиключеності, неконкурентності та неподільності) у суспільних благ є скоріше виключенням, а в більшості випадків вони утворюють певну комбінацію даних рис; 3) результатом реалізації в економічній системі явища «суспільне благо» є задоволення за рахунок їх специфічних споживчих якостей певних суспільних потреб. Важливо і те, що таке задоволення потреб відбувається одночасно багатьма споживачами» [3, с. 12].

Передусім, наголосимо на важливості виборчого процесу для становлення демократичної політичної системи. Г. Нечаєва, досліджуючи еволюцію та трансформації виборчого процесу, зазначає: «Вибори є однією з ключових форм прояву демократії у країні. Вони є найвищим реальним вираженням волі народу, конституційним способом формування органів державної влади та органів місцевого самоврядування на основі вільного волевиявлення громадян.

Особливого значення набуває виборчий процес, адже саме він розкриває перспективи змін моделей, динаміку розвитку всіх систем та підсистем, напрями вдосконалення механізмів та технологій функціонування різних політичних суб'єктів, тенденції внутрішніх та зовнішніх впливів на поведінку учасників цього процесу та інші чинники, які дозволяють всебічно характеризувати сутність та особливості демократичного розвитку...» [97, с. 96].

Дослідження політичних технологій виборчого процесу відбувається у межах декількох наукових підходів. Визначенню з точки зору основних («мейнстримних») теоретичних підходів підлягають як «політичні технології», «виборчі технології», «комунікативні технології» так і політичні технології виборчого процесу. Щодо кожного феномену політичного простору слід констатувати плюралізм підходів, а отже – інтерпретацій. Передусім, це відбувається у рамках «широкого» та «вузького» підходів.

Солідаризуємось із наступною думкою: «В українській політології термін «виборчі технології» трактується широко. Маються на увазі всі технології, які застосовуються до виборчого процесу. Виборчі технології, це не тільки спосіб, які використовуються в процесі виборчої кампанії, але і всі методи підтримки авторитету, які використовує кандидат або партія поза виборами. Вузьке тлумачення терміну: тільки ті методи та спосіб, які використовує партія або кандидат в процесі виборчої кампанії для того, щоб досягти основних завдань передвиборчої кампанії – набір певної кількості голосів, перемога на виборах» [114, с. 27].

У цілому, політичні технології виборчого процесу представляють собою певну послідовність дій, переважно у комунікативному просторі, які спрямовані на досягнення визначеного результату на виборах. Важливо зазначити, що сучасні політичні технології виборчого процесу мають сприяти досягненню не лише вузькоєгоїстичних цілей політичних акторів, а й суспільного блага. На це має бути спрямована діяльність як політтехнологів та науковців, так і політиків і виборців.

Погодимося із автором у тому, що: «На сучасному етапі політичного розвитку технологічна складова політики у вітчизняній науці характеризується частковим дослідженням. Разом з тим ця сфера викликає інтерес політиків, науковців і управлінців. Різноманітні підходи до аналізу політичних технологій формують різноманітні визначення... Зазвичай сутнісний зміст політичних технологій пов'язують з виборчими технологіями, PR-технологіями, а також з політичним маркетингом. Про це свідчить їх масштабне застосування і розповсюдження для впливу на масову свідомість під час виборчих кампаній» [116, с. 190].

З 2014 року українське суспільство перебуває в умовах війни. А гібридна війна, яка розпочалась раніше, велась проти України у інформаційному полі та мала метою вплив на виборчий процес і його результати.

Відзначимо, що відбуваються суттєві трансформації політичної системи у час війни: «Війна – особливий стан суспільства. Самозбереження, національне виживання, вигнання агресора стають імперативами у суспільній думці, у діях влади та народу. Країні доводиться пристосовуватися до воєнних умов – і до підступів ворога, і до вимог влади, і до соціально-економічних обмежень, і до людських утрат. Визначення війни як «політики іншими засобами» неминуче спонукає до роздумів про взаємодію воєнного стану і стану політичного поля країни. З одного боку, політичний процес має бути повністю підпорядкований завданням успішного ведення військових дій. З іншого боку, політичне життя не може продовжуватися у байдужому ставленні до усіх аспектів життя народу. В цьому сенсі політичне поле країни не тільки адаптується до військової сфери, а й враховує стан війни, розв'язуючи проблеми, які виникають або зберігаються з довоєнних часів і потребують свого розв'язання у нових умовах. Усю різноманітність питань, стосовно яких має адаптуватися суспільство, можна умовно зібрати у три групи, які стосуються функціонування політичної системи, взаємовідносин влади й суспільства, геополітичної інтеграції країни. Для більш-менш повної картини політичного розвитку України потрібен аналіз змін, які під вимогами війни відбулися у діяльності ключових інститутів політичної системи

– у режимі її функціонування, в інститутах парламентаризму, президентства, виконавчої та судової гілок влади, у середовищі тих, хто здійснює управління країною» [1, с. 9].

Це, безумовно, головний фактор, який визначальним чином впливає на політичні технології виборчого процесу – від розвитку технологій цифрового голосування через застосунок «ДіЯ» до дискусій щодо можливості та доцільності проведення виборів на сучасному етапі. Як зазначає Г. Зеленюк, «...політичний режим в Україні напередодні великої війни, за класифікацією Freedom House, був гібридним, а Україна – «частково вільною країною». Разом з тим, не можна ігнорувати той факт, що протягом років після Революції гідності в Україні відбулися інституційні зміни, якими створюються передумови для якісних змін політичного режиму» [1, с. 11].

Звернемось до визначення сутності політичних технологій. Погодимося зі наступною думкою: «Поняття «технологія», будучи переведено буквально з грецької, де перша частина слова означає майстерність, а друга – вчення, значить вчення про майстерність або науку про мистецтво. Але використовується цей термін як позначення заходів і способів, які допомагають досягти бажаного результату. Тобто – це сума знань і компетенцій про послідовності будь-яких дій виробництва бажаного продукту. Технологію можна трактувати як спосіб обробки та трансформації матеріалу, інформації, послуги» [114, с. 11].

У наявних інтерпретаціях сутності «політичних технологій» слід виокремити дилему теоретичного осмислення застосування політичних технологій «адміністративна» vs. «політична» сфера. Адже, політичні технології відрізняються відповідно до сфери використання: під час ухвалення та реалізації рішень у публічній політиці (адміністративна сфера, урядування, публічна влада) або у політичній діяльності (виборчий процес, партійна діяльність). Якщо у адміністративному процесі важливими факторами ефективності технологій є ієрархія та вертикальна організація комунікацій, то у політичній сфері на перший план виходять горизонтальні комунікації та мережева організація.

Звичайно, у сучасних теоретичних підходах (враховуючи їхню різноманітність) можна зустріти і «зняття» протиріччя між адміністративним та політичним.

Задля ілюстрації цього наведемо цитату: ««Політичне» нерідко протиставляють адміністративному, як засноване на діалозі та угоді сторін. Доречно відносити до політичного всі явища, де фігурує держава і незгода з нею соціальних груп. Таким чином: політичні технології це цілеспрямована структурована сума методів і заходів, які використовує держава і соціальні групи з незбіжними інтересами. Виходячи з цього, можна сказати, що політичні технології – це методи боротьби за владу, а так само методи її розподілу і застосування» [114, с. 11].

При цьому, авторка наведеної цитати, «знімаючи» протиріччя між «адміністративним» та «політичним» полем застосування політичних технологій, у подальшому знову виокремлює їхні різні типи.

Наведемо ще одну цитату: «Всю різноманітність політичних технологічних заходів можна звести до трьох видів: Заходи, які дозволяють контролювано змінювати структуру і правила взаємодії між акторами політичного процесу. Серед іншого до них відносяться зміни інституційного та нормативного порядку. Але правом нормотворчості має лише держава, проте громадянське суспільство може впливати на нього. Заходи які дозволяють внести до свідомості електорату та різних соціальних груп інноваційні цінності, ідеї та уявлення. Так формуються нові переконання та патерни поведінки. Заходи, які дозволяють змінювати поведінку людей – різноманітні маніпулятивні технології. Нормативні та девіантні технології розрізняють за мірою того, наскільки регламентована політична діяльність. До нормативних політичних технологій відносять ті види діяльності, які в даній державі регламентовані законом та правовою традицією. До девіантних політичних технологій відносять ті види діяльності, які виходять за межі законних методів діяльності та правових традицій суспільства. Це різноманітні «Сірі» та «Чорні» технології» [114, с. 14].

Відзначаючи відмінності між технологіями у адміністративній та політичній сферах (або «полях» соціальних відносин, за П. Бурдє), слід наголосити на наступному. Як вважає Г. Колбеч, відмежовуючи поняття «policy» та «politics», зазначає, що для «policy» характерними ознаками є когерентність, ієрархія та інструментальність, а для «politics» – політична боротьба за голоси виборців. Щодо інструментальності він відзначає: «... політика уявляється як процес досягнення конкретних цілей («цілей політики»). З цієї точки зору має існувати певний публічний порядок, який дає змогу визначати й вирішувати проблеми. Ці проблеми можуть формулюватися дуже широко («проблема безробіття серед молоді») або конкретніше («проблема навчального плану для перепідготовки людей старшого віку»), вони можуть змінюватись в часі і просторі, а цілі можуть встановлюватися більш чи менш чітко, і все ж політика розглядається з точки зору проблем і їх вирішення» [58, с. 17].

Для здійснення публічної політики необхідні повноваження (влада). Але не тільки. Г. Колбеч наголошує, що атрибутами політики є повноваження, експерти та порядок [58, с. 19].

Відповідно, застосування відповідних політичних технологій обумовлене відносинами між владою та громадянами, рівнем експертної думки (креативністю та доречністю застосування певних технологій) та соціальним порядком. Саме ці складові визначають «соціальну норму» та, відповідно, девіантні політичні технології. І хоча є спільне наукове розуміння сутності девіантних технологій (маніпуляції, наклеп, навіть – шантаж), але у різних суспільствах до девіантних можуть бути віднесені різноманітні технології.

Зокрема, слід погодитись із тим, що в Україні впроваджено «...наймасштабніший тип інформаційної агітації, що повинна зводитися до певного алгоритму: чітко визначити цільову групу, сформулювати для неї унікальне інформаційне повідомлення, адаптувати його для передачі по самому доступному для групи каналу зв'язку. Тактика будь-якої виборчої кампанії полягає в цинічному ставленні до своїх виборців, тонкої пропаганди та широкомасштабному маніпулюванні свідомістю громадян. Але тільки при

реальній конкуренції кандидатів, які застосовують різні технологічні методи взаємодії з електоратом та плюралізмі вибору можливо існування демократії» [114, с. 26].

У цьому сенсі, політичні технології розуміються як інструмент досягнення цілей, як щодо публічної політики (урядування) так і щодо боротьби за голоси виборців (партійної політики).

Фундаментальною основою усіх підходів виступає усвідомлення потужності політичних технологій у процесі досягнення певної мети. Повною мірою це стосується виборчого процесу. Але не обмежується ним. Політичні технології застосовуються для впливу на поведінку індивідів у процесі управлінської діяльності (реалізації публічної влади), для вироблення та впровадження політичних рішень. Розуміння технологій як важливого чинника «соціальної інженерії» є невід’ємною частиною такого теоретичного підходу, як соціальний конструктивізм. Він характеризується інтенцією щодо забезпечення можливості завдяки, зокрема, політичним технологіям, зміни людського світу у визначеному напрямку.

Політичні технології виборчого процесу, нарешті, залежать від цільової групи. Для різних аудиторій слід обирати особливий, навіть унікальний шлях комунікації.

Наголосимо на наступній позиції: «Різними каналами комунікації користуються люди різного віку, професійної орієнтації та освіти. Для кожного сегмента потенційних виборців інноваційні методи виборчих кампаній пропонують унікальні форми та формулювання. Наприклад, телефонний маркетинг, агітація «двері у двері», розсилка поштою – підходить для вузького сегмента електорату до якого відносяться люди похилого віку і люди середнього віку, на молодих людей такі методи не впливають. Для них найбільш прийнятним і доступним каналом зв’язку є Мережа Інтернет, а так само мобільні додатки. Взагалі проникнення виборчої агітації в популярні мобільні додатки – це інноваційний метод впливу, який ще не повною мірою освоєний» [114, с. 27].

На місце захоплення політичними технологіями у другій половині XX століття та постійного теоретичного та емпіричного пошуку рецепту підвищення їх ефективності у XXI столітті прийшло обережне ставлення до технологій. У сучасних умовах потребує переосмислення дилема соціальних та політичних досліджень щодо вибору між «штучним» конструюванням на основі застосування новітніх технологій інформаційного впливу та «природним» процесом самоорганізації соціальних груп та процесів.

У загальному соціальному та політичному контексті вплив технологій є обмеженим. Передусім, відповідним типом суспільства – у традиційному, індустріальному та інформаційному типах використовуються різні технології. Також обмежуючим фактором виступає стан суспільної свідомості, його моральність. Тут вже слід наголосити на соціальних та культурних відмінностях у межах одного типу суспільств. Домінуючи моральні норми, релігійні доктрини чи пануючі ідеології є факторами, які впливають на сприйняття політичних технологій громадянами, а отже – і на ефективність їх застосування.

Рациональним застосування політичних технологій виборчого процесу можна визначити лише якщо вони відповідають типу суспільства, соціальному порядку, моральним нормам, сприяють досягненню певної політичної мети, враховують специфіку цільової групи тощо. Тобто, йдеться про відповідні знання, без яких неможливе раціональне застосування політичних технологій. Враховуючи, що сучасні суспільства характеризуються поділом праці навіть у межах простору спеціалістів з політичних технологій виборчого процесу, то відбулась диференціація знань про політичні технології.

Підсумуємо: «Знання для застосування технологій має подвійне значення: знання технологічне (практичне знання про засади соціального конструювання, застосоване для вирішення конкретної проблеми) взаємодіє з науковим знанням (знанням «ідеальним», абстрактним відносно специфіки об'єкта). Ця взаємодія дає можливість визначити необхідні технологічні методи дії, процедури, прийоми. До ресурсів політичних технологій належать фінансово-економічні,

інтелектуальні, матеріальні, соціально-політичні, кадрові, адміністративно-управлінські засоби» [116, с. 192].

Варто погодитись із визначенням структури політичних технологій виборчого процесу. Обов'язковим структурним елементом, як вже наголошувалось, є знання, відповідна інформація; або, за термінологією П. Бурд'є – габітус.

Виокремлюють три складові (компоненти) структури політичних технологій. До них належать: «а) специфічні знання; б) конкретні способи, процедури та методики дій; в) різні техніко-ресурсні компоненти. Вся суть процесу зводиться до формування агітації, її доставлення до аудиторії від політичного актора. В кінці цієї взаємодії виборець повинен прийняти рішення про голосування на користь кандидата» [114, с. 26].

Політичні трансформації на шляху від авторитаризму до демократичного політичного режиму виступають ще одним важливим фактором застосування політичних технологій виборчого процесу. Для посткомуністичного простору характерною ознакою була (а у деяких країнах і залишається) концентрація влади та власності у руках «старих» бюрократів та «нових» олігархів.

Це обумовлює використання девіантних, маніпулятивних технологій виборчого процесу задля збереження влади. Йдеться про утворення «партії влади», представники якої можуть балотуватись від різних партій та висувати лідерів, штучно конструюючи публічний порядок денний та маніпулюючи громадською думкою під час виборчого процесу.

Погодимося із визначенням ролі «партії влади» у виборчому процесі: «Характеризуючи боротьбу за громадську думку в ході минулих кампаній, можна виділити декілька пунктів, що сприяли позитивному результату для «партії влади»: 1) персоналізація передвиборчої кампанії; 2) широке використання компромату задля створення медіа-скандалів; 3) нав'язування виборчої моделі «так – ні», «за – проти». Ці пункти, природні для виборчої боротьби, на жаль, після виборів перетворювались на проблеми публічного управління, що не є оптимальним для прийняття суспільно важливих рішень.

Партія влади в Україні формується (навіть із врахуванням перед-або поствиборчої «коаліційності») після виборів до Верховної Ради України за безпосередньої участі Президента країни, що робить фактично неможливим розвиток ідеологічної складової. Найбільш ймовірною видається ситуація створення коаліції партій та блоків для формування уряду та збереження акторами владних повноважень, що також не сприяє оновленню та циркуляції еліт. Події останніх десятиліть, що виявили потенціал новітніх інформаційних технологій, актуалізують для дослідників політичного простору звернення до феномену медіатизації політики, появи та розвитку медіакратії та їх впливі на процес політичного вибору» [176, с. 199].

Монополізуючи масмедіа (на початку XXI століття – телебачення та інтернет-ресурси) та утворюючи активність у соціальних мережах завдяки «ботам», олігархи контролюють інформаційний простір, формування партійних списків та процес «номінації» (висування кандидатів). Це, безумовно, впливає на політичні технології виборчого процесу.

Слід наголосити на тому, що пострадянський період для українського суспільства з точки зору політичної науки або вважається завершеним з початком широкомасштабного російського збройного вторгнення, або таким, що й досі триває. До тих, хто маркує 2022 рік як завершення «пострадянського проекту» та доби «пострадянської людини» відноситься М. Мінаков.

Він, зокрема, відзначає: «Як історична епоха пострадянська доба мала свою логіку і діалектику. Логіку її поступу пов'язано з пострадянською тетрадою – поєднанням чотирьох соціально-економічних і культурно-політичних тенденцій, що їх можна позначити як демократизацію, маркетизацію, націоналізацію та європеїзацію. Водночас діалектика цієї доби виявилась у суперечностях як між зазначеними тенденціями, так і всередині них. Розвиток вільних ринків міг посилювати антидемократичні сили, а створення національних держав могло бути ворожим до загальноєвропейських норм і практик. Також всередині кожної з чотирьох тенденцій існували внутрішні суперечності. Демократизація пострадянського простору конкурувала зі своїм

альтер его – автократичними тенденціями. Становлення вільних ринків стикалось зі встановленням олігархічного контролю над економікою. Будівництво національних держав постійно розривалось між практиками етнічного та громадянського націоналізмів. Крім того, європеїзація стикалась із дуже неоднаковими формами прийняття загальних правових норм і політичних практик, а також із соціальною реакцією на них у новопосталих суспільствах» [90, с. 8].

Деякі науковці відзначають окремий напрямок досліджень трансформацій українського суспільства – «політологію посткомунізму» (В. Полохало та ін.). Відповідно, у пострадянській період відбувався поступовий рух від технологій пропаганди та агітації до «м'якого» тиску на громадську думку за допомогою резонансних технологій, політичної рекламістики та зв'язків із громадськістю. Щоправда, цей рух характеризувався авторитарними «реверсами», застосуванням адміністративного ресурсу під час виборів та частковим поверненням до пропаганди на новому витку розвитку інформаційного суспільства – переходу від традиційних медіа (преса, ТБ, радіо) до мережевих інтернет-комунікацій (блогінгу, соціальних мереж, платформ та месенджерів).

Погодимося із наступним: «Політична трансформація авторитарного суспільства в ліберальне обумовлена значною мірою політичним реформуванням держави. При аналізі цього процесу в політичній науці вводяться такі поняття: «демократичний транзит», «транзитивне суспільство» і «транзитна демократія». Категорія «демократичний транзит» позначає напрям трансформації як суспільства, так і політичного режиму. Головну роль тут відіграють сутнісні параметри соціального реформування. Важливо також відмітити, що напрями трансформації можуть бути різними. Трансформація може здійснюватися від авторитаризму до демократії і від демократії до авторитаризму. Під категорією «транзитивне суспільство» розуміють суспільство, в якому відбуваються політичні, соціальні, економічні, культурні зміни без визначення кінцевої мети. «Транзитивне суспільство» здійснює рух, змінюючи свій якісний стан. Категорія «транзитивна демократія» позначає

форму політичного режиму в стані структурних перетворень на шляху становлення демократичної держави... Процес трансформації українського посткомуністичного суспільства від тоталітарного до демократичного детермінує головний напрям розвитку політичних технологій від технологій агітації й пропаганди до технологій управління громадською думкою і паблік рилейшнз» [116, с. 192].

Принагідно звернемось до міркувань Д. Аджемоглу та Д. Робінсона, які вже згадувались у попередньому підрозділі. Щодо авторитаризму, як перехідного етапу до демократії (електоральної або консолідованої), то вони критикують надмірний «оптимізм» теорій модернізації.

Вони зазначають: «Іншим типом схвалення авторитарного розвитку є визнання його непривабливої природи з одночасною думкою про те, що авторитаризм є перехідним етапом. Ця ідея повертається до однієї з класичних теорій політичної соціології – теорії модернізації... Теорія модернізації стверджує, що всі суспільства у своєму розвитку прагнуть до більш модерного, розвиненого й цивілізованого існування, а особливо до демократії. Багато послідовників теорії модернізації також вважають, що подібно до демократії інклюзивні інститути виникнуть як вторинний продукт процесу розвитку. Більше того, хоча демократія не є тим самим, що інклюзивні політичні інститути, але регулярні вибори й відносно безперешкодна політична конкуренція цілком можуть привести до розвитку інклюзивних політичних інститутів. Різні версії теорії модернізації стверджують також, що освічена робоча сила природно приведе до демократії й кращих інститутів. У дещо постмодерністській версії теорії модернізації оглядач *New York Times* Томас Фрідман зайшов аж до припущення про те, що якщо країна матиме достатньо ресторанів *McDonald's*, демократія й інститути прийдуть за ними. Усе це змальовує оптимістичну картину. За останні 60 років більшість країн, багато з яких мають екстрактивні інститути, досягли певного розвитку, і більшості вдалося досягти значного підвищення рівня освіченості своєї робочої сили. Отже, коли їхні доходи й рівні освіченості зростатимуть тим чи іншим шляхом, усі інші добрі речі, такі як

демократія, права людини, громадянські свободи й безпека прав власності, настануть самі собою» [2, с. 385].

Натомість, ці автори наголошують на необхідності впровадження інклюзивних інститутів. Продовжуючи цю думку, слід відзначити потребу у інклюзивних політичних технологіях виборчого процесу для пострадянських суспільств, які здійснюють перехід до демократії. Передусім, інклюзивність політичних технологій полягає у тому, що вони спираються на знання, вибудовуються в інформаційному просторі та передбачають зворотній зв'язок, а головне – виходять із певної моделі суспільного блага.

Пропозиції щодо відповідної інтерпретації суспільного блага є ставкою у виборчій кампанії. Саме ця ознака – урахування суспільного блага, а не сліпе слідування егоїстичному інтересу політичного актора (індивідуального або колективного) – є головною для інклюзивних політичних технологій. При цьому, ані іноземна допомога та вільні масмедіа, ані реформування екстрактивних інститутів (чи зміна їх конфігурації) та політичний плюралізм не здатні подолати бідність та забезпечити економічний і політичний розвиток.

Необхідною умовою є лише розподіл влади на користь суспільства; від вузької групи еліт, які отримують ренту від перерозподілу суспільного блага на свою користь до усього суспільства.

Відзначимо думку Аджемоглу і Робінсона з цього приводу: «Історія, як ми вже бачили, сповнена прикладів реформаторських рухів, що стали жертвами залізного закону олігархії й замінювали один набір екстрактивних інститутів іншим, ще більш згубним... Плюралізм, наріжний камінь інклюзивних політичних інститутів, вимагає, щоб політична влада була широко розподілена в суспільстві, починаючи з обмеження екстрактивних інститутів, що зосереджують владу в руках вузької еліти, і поступового наділення нею населення... для побудови таких інститутів немає точних рецептів. Природно, що є певні очевидні чинники, які можуть підвищити ефективність процесу наділення владою. До них треба долучити: присутність певного рівня централізованого порядку, щоб соціальні рухи, що виступають проти чинних

режимів, не призвели до сповзання в беззаконня; деякі політичні інститути, що існували доти, які вносять певного рівня плюралізм... щоб могли утворитися й діяти широкі коаліції; наявність інститутів громадянського суспільства, які можуть координувати потреби населення з тим, щоб опозиційні рухи не могли бути легко зруйновані реальною елітою і не перетворилися на засіб перехоплення контролю над наявними екстрактивними інститутами з боку інших груп» [2, с. 400-401].

Інклюзивність у теорії Д. Аджемоглу та Д. Робінсона якраз і протиставляється інтересам рентоорієнтованих еліт. Інклюзивність означає процес передачі влади від еліт до усього суспільства. В умовах електоральної демократії цю функцію виконують виборчі кампанії. Політичні технології виборчого процесу мають забезпечити презентацію певної моделі суспільного інтересу у публічному просторі, як невід'ємну складову програми політичних акторів.

Наголосимо, що автори «Чому нації занепадають...» вважають: «...зростання при авторитарних, екстрактивних політичних інститутах... хоча й триватиме певний час, однак не перетвориться на стійкий розвиток, підтримуваний насправді інклюзивними економічними інститутами і творчою деструкцією... на противагу твердженням теорії модернізації, ми не повинні розраховувати на те, що авторитарний розвиток приведе до демократії чи створення інклюзивних політичних інститутів... авторитарний розвиток не є ані бажаним, ані життєздатним у довготривалій перспективі, а тому не має бути схваленим міжнародною спільнотою як шаблон для націй... навіть якщо це шлях, який оберуть численні нації саме тому, що він інколи узгоджується з інтересами домінантних економічних і політичних еліт» [2, с. 388].

У цьому контексті слід звернутись до досвіду реформування в Україні. З усього комплексу змін (які можна охарактеризувати у цілому як намагання правлячого класу змінити одні екстрактивні інститути на інші), відповідно до предмету дослідження у даному підрозділі, слід відзначити наступні. Йдеться про реформи у період з 2014 до 2022 роки, які виокремлює Г. Зеленко: «1)

відновлення парламентсько-президентської моделі організації державної влади і тим самим дисперсії влади шляхом розширення кола осіб за рахунок депутатів парламенту, яким повернуто право формувати уряд. Ця важлива деталь для України є інструментом, який послаблює концентрацію влади в руках президента, через що, власне, в Україні й сформувався кланово-олігархічний політичний режим; 2) посилення процесів політичної конкуренції завдяки розширенню тих самих кадрових (установчих) повноважень парламенту і повернення до парламентсько-президентської республіки; 3) запровадження електронного декларування для народних депутатів, депутатів місцевих представницьких органів, державних службовців, чиновників та ін., що стало фактором, який істотно знижує політичну корупцію...; 4) формування антикорупційної інфраструктури... 5) децентралізація фінансів, що стимулює розвиток регіонів і так само створює підстави для збільшення політичної конкуренції завдяки дифузії політичних сил і посиленню фінансово-економічних передумов для зміцнення регіонів; 6) запровадження пропорційної виборчої системи виборів до парламенту з багатомандатними виборчими округами і відкритими списками, що теоретично розширювало б вплив виборців на якість партійних списків і, відповідно, депутатського корпусу, стимулювало б оновлення політичних партій...; 7) запровадження державного фінансування політичних партій, що є інструментом, який знижує залежність політичних партій від олігархічного капіталу; 8) адміністративно-територіальна реформа... ; 9) істотне посилення організацій громадянського суспільства і суттєва трансформація ціннісної системи, зміна зовнішньополітичних пріоритетів у напрямі європейських цінностей (інституціоналізація проєвропейської політики завдяки асоціації України з ЄС), посилення громадянської і політичної активності, які є найбільш розвиненим в Україні суспільним інститутом; 10) антиолігархічне законодавство... Ефекту від його запровадження країна не дочекалася, але той факт, що особи, які тоді підпадали під дію цього закону, вдалися до продажу телеканалів і партій, свідчить про потенційну загрозу від

його застосування для фінансово-промислових груп; 11) дерегуляцію економіки, роботу системи державних закупівель Prozorro...» [1, с. 11-13].

І хоча більшість реформ стосується адміністративної сфери застосування політичних технологій, але серед них слід виокремити і такі, що прямо, або опосередковано відносяться до виборчого процесу.

По-перше, це трансформація виборчої системи, що має сприяти залученню громадян до партійної політики та діяльності громадських організацій і політичних партій, органів місцевого самоврядування тощо.

По-друге, акцентування уваги на посиленні контролю за діями влади та обмеження повноважень певних інститутів публічної влади. Щоправда, контроль здійснюється шляхом створення інших екстрактивних інститутів та залучення іноземних грантів та експертів.

По-третє, намагання зменшити вплив олігархічних груп на політичну систему слід інтерпретувати як намагання перейти від маніпулятивного захисту та просування приватних інтересів у публічний порядок денний під час виборчого процесу до урахування суспільного інтересу та самоорганізації соціальних груп.

1.3. Концептуалізація нових політичних технологій у дискурсі політичної науки.

Дослідження нових політичних технологій виборчих процесів посідає важливе місце у дискурсі політичної науки. Цей напрямок досліджень динамічно розвивається, реагуючи на суспільні та політичні трансформації та технологічні новації у інформаційному полі. Становлення інформаційного суспільства, діджиталізація багатьох сфер людської діяльності та соціальної взаємодії стала головним прискорювачом у процесі розвитку політичних технологій у XXI сторіччі.

Новітні політичні технології є результатом технічних новацій. Передусім вони «завдячують» власному розвитку мережі інтернет та залежать від неї, а їх дискурс формується переважно у комунікативній парадигмі. Це перший фактор, який визначає напрямки концептуалізації нових політичних технологій у XXI столітті.

На дискурс політичної науки щодо нових політичних технологій також впливає стан українського суспільства, демократизація відносин між суспільством та публічною владою. Перехідний стан суспільства (поступовий вихід із радянської та пострадянської міфології, відхід від авторитарної політичної моделі) та демократизація інтеракцій між інститутами публічної влади та громадянами є другим фактором. Війна – це третій фактор, адже концептуалізація нових політичних технологій у дискурсі політичної науки відбувається на усіх трьох етапах протистояння російській агресії: 1) протидія інформаційній війні та руйнування привабливості імперського та радянського міфів у дискурсивному просторі; 2) пошук адекватних інформаційних та воєнних засобів реагування на виклики гібридної війни після 2014 року; 3) захист від широкомасштабної збройної агресії після 2022 року, метою якого є не лише військове стримування агресора, а й перемога в інформаційній війні. Вторгнення 24 лютого 2022 року розвіяло ілюзії щодо остаточної діджиталізації усього комплексу соціальних відносин, переведення війн та конфліктів виключно у інформаційний простір.

Принагідно відзначимо: «Колосальний прогрес в технологіях комунікації, розповсюдження доступу до мережі Інтернет, поява та шалена популярність соціальних мереж кінця XX – початку XXI ст. забезпечили суттєве вдосконалення прийомів та засобів інформаційної війни. В науковому середовищі з'явилися дослідники, які припускають становлення інформаційного суспільства та відмову від збройного протистояння. Конфлікти, за такою логікою, повинні були перейти з фізичного виміру в інформаційну сферу. Дійсно, актори, які напрацювали технології ведення інформаційних війн отримали можливість маніпуляції громадською думкою та, навіть, впливу на

формування ментальних уявлень у населення. Однак, початок ХХІ ст. нівелював зазначені припущення, продемонструвавши протилежну тенденцію. Ми стали свідками численних війн й воєнних конфліктів, нехтування міжнародним правом та очевидної дисфункційності ООН...» [7, с. 146].

Дискурс щодо концептуалізації нових політичних технологій буде формуватися у даному підрозділі саме навколо цих ключових слів: «мережа», «демократизація», «війна».

Відзначимо наступну позицію: «Ознакою постіндустріального, інформаційного суспільства є технологізація політичної діяльності, що детермінує характер протікання та параметри сучасних політичних процесів. Серед технологій, що набувають поширення в політичній діяльності, вирізняють соціальне партнерство, вирішення політичних конфліктів, «паблік рілейшнз», політичне управління, маніпулювання, оптимізація політичного ризику, а також виборчі технології» [81, с. 3].

Концептуалізація нових політичних технологій у дискурсі політичної науки відбувається у межах методологічних підходів нового інституціоналізму, теорії комунікації, транзитології, теорії груп, теорії систем тощо. Це міждисциплінарний дискурс.

Формуються нові наукові школи та, водночас, зберігаються дослідницькі традиції, які становлять фундамент досліджень як політичних технологій так і виборчого процесу. Повною мірою це стосується як зарубіжної так і української політичної науки.

Особливо слід відзначити зв'язок між концептуалізацією у науковому дискурсі нових політичних технологій виборчих процесів та демократизацією українського суспільства, модернізації виборчої системи, розвитку інститутів масмедіа, парламенту, політичних партій, а також політичної системи та політичної комунікації, політичної культури та політичної участі.

Зокрема, на думку В. Лебедюка та Ю. Мацієвського, перший крок у формуванні національного дискурсу політичної науки щодо виборчих процесів

був зроблений у 1993 – 2000 роках. Він полягав у дослідженні функціонування виборчих систем на основі праць зарубіжних науковців.

Відзначимо, що на думку вищезазначених авторів, «Вивчення виборчого процесу дало поштовх «поведінковій революції» у політичній науці. Якщо, скажімо, на Заході електоральні дослідження проводяться, починаючи з 20-х рр. ХХ ст., то в Україні вони стали предметом систематичних, у тому числі дисертаційних, досліджень лише в кінці 90-х рр. ХХ ст. Цим, напевно, зумовлено те, що зарубіжні дослідники раніше, ніж їхні українські колеги, почали використовувати наявні теорії в емпіричних дослідженнях українських виборів. Початковий інтерес українських вчених до інституту виборів виявився у низці праць, написаних у період 1993–2000 рр., де автори розкривали теоретичні аспекти функціонування виборчих систем на основі матеріалу зарубіжних країн. Це були переважно перекладні матеріали, які заповнили прогалини в галузі виборів і виборчих систем. Наступні дослідження вже були зосереджені на аналізі кількох електоральних циклів і орієнтовані на концептуальні узагальнення» [113, с. 280].

Об'єктивною вимогою на даному етапі технологічного розвитку та демократизації політичної системи є модернізація виборчого процесу. Цей аспект знайшов своє вираження у дискурсі як політичної так і юридичної науки.

Погодимось із наступною думкою: «Модернізація виборчого процесу в Україні є ключовим елементом для підвищення демократичних стандартів і зміцнення довіри громадян до виборчих інститутів... Складовою модернізації виборчого процесу також є забезпечення доступності виборчого процесу для всіх категорій населення, включаючи осіб з обмеженими можливостями. Це включає як фізичну доступність виборчих дільниць, так і можливість голосування за допомогою альтернативних методів, таких як дистанційне або мобільне голосування» [27, с. 15].

Модернізація виборчого процесу має бути спрямована, передусім, на вирішення наступних проблем: залучення усіх категорій громадян (висока явка сприяє легітимації виборів), забезпечення доступу громадян до е-голосування,

підвищення довіри до виборчого процесу та його результатів, запобігання фальсифікаціям та маніпуляціям під час виборчого процесу тощо. Усі заходи, спрямовані на модернізацію виборчого процесу мають сприяти реалізації головної мети – забезпеченню раціонального вибору громадян. Це можливо лише після подолання вад пострадянського виборчого процесу.

Як зазначає І. Глиняний, «Виборчий процес стикається з численними викликами, які можуть знижувати довіру громадян до демократичних інститутів і підривають легітимність результатів виборів. Прозорість виборчого процесу може ставиться під сумнів через можливі маніпуляції та фальсифікації під час підрахунку голосів і передачі даних. Поширеними залишаються випадки підкупу виборців, тиску на кандидатів на виборні посади, а також інші форми порушень виборчого законодавства. Неефективність роботи виборчих комісій, яка часто зумовлена недостатньою підготовкою членів комісій, недоліками в матеріально-технічному забезпеченні та браком ресурсів, також є серйозною проблемою, які ймовірно можуть виникати під час виборів. У сучасному світі загрози кіберзлочинності стають все більш актуальними, що вимагає посилення заходів безпеки для захисту від можливих кібератак і збереження конфіденційності даних виборців... Виборчий процес як форма реалізації суб'єктивного політичного права відображає технологію участі виборців у здійсненні влади. Процесуальна (через систему судів загальної юрисдикції) та процедурна (через систему виборчих комісій) форми реалізації та захисту виборчих прав громадян виражають різні (правозастосовний та правоохоронний) аспекти виборчого процесу в цілому» [27, с. 15-16].

У дискурсі політичної науки в Україні щодо політичних технологій виборчого процесу виокремлюють декілька напрямків. У підрозділі «Наукове вивчення виборчого процесу в Україні» монографії «Політична наука в Україні: 1991-2016» автори відзначають три напрямки. Відзначимо, що досить символічним є розміщення даного підрозділу у структурі дослідження, а саме – у розділі «Проблематика політичної участі у вітчизняній науці» [113]. Це може свідчити про те, що дискурс щодо політичних технологій виборчого процесу

визначається як складова демократизації політичного процесу, тобто залучення громадян до політичної активності та політичної участі. А раціональний електоральний вибір громадян – у якості форми політичної поведінки.

У цілому, аналізуючи дисертаційні дослідження щодо виборчого процесу, В. Лебедюк та Ю. Мацієвський наголошують: «Тематика робіт вказує на переважний інтерес дослідників до технологічного процесу проведення виборів та опису виборчих систем. Водночас дослідження політичних наслідків від упровадження тих чи інших виборчих систем із використанням кількісних або якісних методів аналізу майже відсутні. Тим не менше, аналіз публікацій дає змогу виділити три широкі напрями і кілька вузких тем, що характеризують спектр досліджень виборчого процесу в Україні. До перших належать: електоральна поведінка, зв'язок виборчої та партійної систем і технології впливу на поведінку виборців і управління виборчим процесом. Еволюція виборчого законодавства, регіональні особливості виборчих кампаній, електоральні стратегії окремих партій, спроби визначити ефективність виборчих систем чи етапи трансформації виборчої системи привертають увагу дослідників значно рідше» [113, с. 280-281].

Враховуючи, що процес формування емпіричної бази для теоретичних узагальнень щодо політичних технологій виборчих процесів національного та місцевого рівнів, порівняльного аналізу тощо є досить тривалим, то, природно, на першому етапі концептуалізації політичних технологій у дискурсі політичної науки відбувалось на матеріалах зарубіжних авторів.

До суто української специфіки формування дискурсу щодо політичних технологій виборчих процесів слід віднести зміни до конституції щодо форми правління, авторитарні реверси, складний та неоднозначний перехід від мажоритарної системи до пропорційної з відкритими списками, становлення парламентаризму тощо. Окремо слід відзначити дві хвилі масових революційних протестів, які напрямую були пов'язані із виборчими процесам – зміною влади у 2004 та 2013-2014 роках.

Цим пояснюється необхідність застосування категорії «виборчі процеси» замість «виборчий процес». Таке розширене трактування дозволяє визначити

масові протести, революції та навіть «конституційні реверси» щодо зміни форми правління в Україні як складову виборчих процесів. Не дарма політичний режим ідентифікували як «електоральну демократію», яка не зводить усе різноманіття політичних процесів, які так чи інакше пов'язані із виборами (враховують їх вплив), лише до виборчої агітації та дня голосування.

Дискурс політичної науки щодо політичних технологій виборчих процесів має декілька складових. Дослідження безпосередньо нових комунікативних технологій (рекламістики, зв'язків із громадськістю, резонансних технологій) представлено у працях Л. Климанської, Г. Почепцова, Н. Зражевської, В. Стоцького, Н. Лютко, А. Гусєва, І. Петренка, Н. Довгань та ін.

Зокрема, у праці «Комунікативні технології інформаційного суспільства» зазначається: «Комунікативно-технологічний підхід можна розглядати як таке специфічне інструментальне управління комунікативним процесом, таку його своєрідну технологічну організацію (завдяки застосуванню в цьому процесі комунікативних технологій) та моделювання, що гарантовано приводять до досягнення суб'єктами спілкування поставлених перед ними цілей. Оскільки дії опонентів у конфліктній ситуації взаємно впливають одна на одну, то в будь-якому разі вони обов'язково набувають характеру взаємодії... У такому розумінні соціально-психологічна комунікативна технологія – це спосіб реалізації суб'єктами процесу комунікативної діяльності, який здійснюється шляхом розподілення його на ряд конкретних взаємопов'язаних процедур та операцій, що вимагають однозначного, обов'язкового виконання і забезпечують досягнення поставленої мети... Іншими словами, соціально-психологічна технологія – це ефективний спосіб здійснення людиною діяльності задля досягнення суспільно значущих цілей шляхом раціонального її розподілу на процедури та операції з подальшою їх координацією і синхронізацією» [60, с. 18].

Безпосередньо визначенню сутності політичної рекламістики та процесу її концептуалізації у дискурсі політичної науки присвячено дисертаційне дослідження Н. Лютко. Авторка відзначає: «Невід'ємним елементом...

технологій є політична реклама, що використовується суб'єктами політичного процесу щоб впливати на знання, оцінки й установки громадян, а отже, формувати у заданому напрямі громадську думку і поведінку (передовсім електоральну) громадян. У процесі реалізації інформаційної та агітаційно-пропагандистської функцій політична реклама впливає на політичні цінності, традиції і норми, які регулюють політичні відносини й визначають стан політичної культури суспільства. Дисертант виділяє дві основні моделі виборчих процесів: демократичні та недемократичні. Для демократичної моделі характерною ознакою, на відміну від недемократичної, є наявність конкуренції» [81, с. 3].

У дослідженні Н. Лютко також визначено структуру реклами як політичної технології у виборчих процесах.

Погодимося із авторкою у тому, що «Структура політичної реклами у виборчій кампанії включає такі основні елементи: 1) «предмет» політичної реклами (претенденти на виборні посади, партії, політичні рухи); 2) «об'єкт» (або при суб'єкт-суб'єктній схемі – «другий суб'єкт») політичної реклами (виборці або їх цільові групи); 3) «зміст» політичної реклами (політичні платформи, передвиборчі програми, особи лідерів, ідеї та їх оформлення у гаслах, закликах, слоганах тощо); 4) «завдання» політичної реклами (збільшення числа голосів виборців для приходу до влади через заняття виборної посади, формування громадської думки, стимулювання потрібної поведінки і т. ін.); 5) «цілі» політичної реклами, в яких можуть конкретизуватися ті або інші окремі завдання; 6) «технічні засоби» і механізми здійснення політичної реклами (теле- і радіопередачі, публікації в засобах масової інформації, прямий ефір, зустрічі з виборцями, теледебати, масові акції, листівки, плакати, рекламні кліпи тощо); 7) «прямі» і «зворотні» зв'язки (листи читачів, опитування громадської думки, що фіксують масові настрої, дослідження ставлення до кандидата і його політичної реклами)» [81, с. 10].

Роль партійної політики та специфіку застосування політичними партіями технологій виборчих процесів в умовах трансформації виборчої системи (від

мажоритарної та змішаної до пропорційної із відкритими списками) на загальнонаціональному та місцевому рівнях визначалась у працях С. Наумкіної, В. Литвина, А. Кройтора, Ю. Шведа, А. Романюка, Г. Малкіної, Н. Гедікової, В. Климончука, Н. Ротар, А. Колодій, Г. Зеленько, В. Бурдяк, В. Лебедюка, ін.

Як зазначає В. Лебедюк, «Більшість досліджень з проблем розвитку політичних партій та аналізу результатів виборів в Україні зосереджена навколо національних результатів виборів. Вивчення особливостей регіонального розвитку політичних партій та результатів виборів не набуло особливого поширення в українській політичній науці, тоді як у світовій практиці є значні надбання в даній сфері... брак досліджень із вивчення регіонального політичного простору в Україні створює перешкоди в розумінні того, як політичні партії функціонують та організовані на регіональному чи локальному рівні. Недостатня увага українських дослідників до партійної діяльності на регіональному рівні пояснюється, насамперед, тим, що порівняльний інструментарій дослідження політичних партій недостатньо поширений серед дослідників, внаслідок чого маємо тільки фрагменти складових елементів цієї теорії» [72, с. с. 57].

Принагідно відзначимо, що у процесі формування емпіричної бази загальнонаціональних виборів та порівняльного аналізу парламентських чи президентських виборчих кампаній (зокрема, й у регіональному аспекті), актуалізувалось питання місцевих виборів. Саме на цьому акцентується увага у працях М. Гуйтор, Т. Дешко, С. Болдирева, Т. Цимбалістого, В. Лебедюка, О. Сінькевича, К. Черкашина.

О. Сінькевич наголошує: «...застосування пропорційної виборчої системи при формуванні місцевих рад було б більш логічним та обґрунтованим, якби існувала можливість утворення політичних партій з місцевим статусом. Місцеві політичні партії враховували б муніципальні інтереси, особливості більш повно, ніж зараз це роблять політичні партії з загальнодержавним статусом. Також лідери місцевих політичних партій очевидно були б більш активними заради «власної» політичної партії, ніж заради «чужої», членство в якій вони можуть розглядати як тимчасовий компроміс для того, щоб бути обраними до тієї чи

іншої місцевої ради. Крім того, це вирішило б проблему з такими, що існують на сучасному етапі в Україні, «регіональними» політичними партіями. Такі партії мають високу популярність в окремій області чи кількох сусідніх областях, але для підтримки загальнодержавного статусу мають витратити багато ресурсів на це. Наявність місцевого статусу для політичних партій стала б у нагоді, особливо в умовах пандемії коронавірусної хвороби, коли важко або взагалі неможливо проводити збори членів партії, та в умовах економічної кризи» [148, с. 45].

Водночас, у дискурсі політичної науки щодо політичних технологій виборчих процесів з'являються ґрунтовні розвідки щодо партій та партійної політики, дискусії щодо переваг мажоритарної та/або пропорційної системи, а також активізуються пошуки раціонального обґрунтування оптимальної виборчої системи, яка б сприяла розвитку парламентаризму у зв'язку із переходом до парламентсько-президентської форми правління.

Передусім, слід відзначити праці щодо ролі партій, партійної політики та технологій партійної діяльності як складової виборчих процесів в Україні.

Як відзначав Ю. Шведа, щодо відносин партій та політичних партій: «Процес взаємодії партій та виборців особливо залежить від характеру електорату. Загалом вирізняють два його типи – структурований і неструктурований. Виборче рішення структурованого електорату є результатом тривалої партійної ідентифікації, зумовленої структурою соціо-політичних поділів в країні. Іншими словами, виборче рішення відображає соціальні та політичні чинники, які впливають на характер голосування. Такі „голоси приналежності” зумовлюються міцними зв'язками партії з певною соціальною групою. Неструктурований електорат реагує на політичні проблеми, важливі для нього в певний час, а тому він нестабільний. Такі виборці слабо пов'язані з політичними партіями, а відтак часто змінюють свої преференції» [167, с. 20-21].

Щодо мотивів голосування на виборах громадян України, то їх визначення є вагомою складовою дискурсу політичної науки. У цьому контексті слід відзначити праці К. Черкашина, Б. Ідрісова, Д. Локтіонової, К. Телегіної, С. Сірої та ін.

Зокрема, К. Черкашин зазначає: «У сучасному світі поширений погляд про необхідність демократичності та все більшої демократизації політичного процесу. Він домінує як у громадській думці, так і в політологічних колах. Один з основних засобів такої демократизації – вибори, за допомогою яких виборці «контролюють» діяльність урядів... Отже, необхідність їхнього вивчення безсумнівна, тим більше, що в межах західної, особливо американської, політичної науки нерідко весь політичний процес оцінюють крізь призму чесності виборчого процесу... Інтерес до цієї проблематики спричинений низкою факторів: 1) вираженою електоральною диференціацією території країни, 2) доступністю докладної (до самих учасників) електоральної статистики останніх кампаній, 3) досить високим ступенем достовірності підсумків виборів останніх років (всеукраїнські кампанії з «3-го» туру 2004 р. до президентських виборів-2010 мали незначний вплив адмінресурсу), 4) гостротою політичної боротьби в країні й політизацією «електорально-географічної» проблематики... Закономірності поведінки виборців країни з наукового погляду вивчено ще недостатньо. Спричинено це низкою факторів: політизацією проблеми; недосконалістю основного методу збирання інформації – масових опитувань, які окрім переваг, мають і явні недоліки; незважаючи на доступність докладної електоральної статистики, її аналіз здійснюють, в основному, на рівні регіонів, рідше – округів і адміністративно-територіальних одиниць (АТО), хоча можуть проводити широкомасштабні дослідження на рівні дільниць» [162, с. 120-121].

Після 2014 року почав формуватися дискурс політичної науки щодо застосування нових політичних технологій в умовах інформаційної війни. Це актуальний напрямок розвитку як політичного так і наукового дискурсу в Україні, адже перемога у інформаційній війні є важливою складовою розвитку сучасних політичних технологій та, водночас, фактором загальної переваги у війни.

Відзначимо роль масмедіа у процесі застосування нових політичних технологій. Погодимось із наступною думкою: «...основним прийомом інформаційної війни, як у китайців, так і в американців є руйнація процесу

прийняття рішень у супротивника, що реалізовується за допомогою впливу на його здатність одержувати, обробляти, передавати та використовувати інформацію... інформаційна війна має два основних прийоми – інформаційну блокаду та інформаційне домінування. Інформаційна блокада реалізується завдяки сьогоdnішній залежності суспільства від інформаційних потоків, подібно залежності від матеріальних ресурсів у минулому. Відповідно, й успіх блокади забезпечується залежністю тієї чи іншої держави від зовнішніх джерел інформації... сім основних засобів інформаційної війни, зокрема: – вплив на систему управління і комунікації супротивника; – робота з інформацією про власні сили і сили супротивника задля формування переконаності у вирішальній перевазі над супротивником; – радіоелектронна боротьба; – інформаційний вплив на гуманітарні системами супротивника; – втручання у техніко-технологічні системи супротивника; – подання інформації щодо економічного стану в необхідному контексті задля формування уявлень про економічне домінування над супротивником... цифрова економіка, що сьогодні є основою, не потребує великої кількості матеріальних ресурсів та прямого доступу до них... Засоби масової комунікації за таких обставин стають новими «ресурсами», що збагачують держави» [7, с. 151].

Парефразовуючи, слід відзначити, що сучасні політичні технології володіють здатністю створювати ресурси завдяки інформаційному впливу, інноваційності та креативності. Нові політичні технології є справжнім ресурсом, який має потенціал «збагачувати» не лише олігархів, а й державу та суспільство.

Нарешті, однією із головних складових дискурсу політичної науки є дослідження застосування політичних технологій у виборчих процесах. Або, як зазначають В. Лебедюк та Ю. Мацієвський, необхідно визначити «...технологічний бік виборчого процесу» [113, с. 284]. На цьому зосередимось більш детально.

Відзначимо, що мейнстрімом, головною темою у дослідженнях нових політичних технологій у дискурсі політичної науки серед українських авторів є наголос на маніпулятивному характері цих технологій. У попередніх розділах

наголошувалось, що проблема політичних маніпуляцій є ширшою за технологічну складову виборчих процесів. Адже політичні маніпуляції з боку правлячого класу є складовою або авторитарного або перехідного суспільства, вони характеризують суспільства «обмеженого доступу» (Д. Норт), або екстрактивні інститути (Д. Аджемоглу).

Маніпуляції не обмежуються технологіями та не можуть бути зведені тільки до них. Подолання цієї проблеми потребує комплексу заходів, напряду не пов'язаних із виборами чи специфічною сферою політичних технологій виборчого процесу. Водночас, маніпуляційні технології виборчих процесів мають яскраво виражену специфіку – вони ґрунтуються на психологічних методах впливу та спираються на соціально-політичну міфологію, притаманну тому чи іншому суспільству.

Відзначимо роль міфотворчості у нових політичних технологіях. Погодимося із тим, що «Основними засобами політичної маніпуляції є соціально-політичний міф – розповсюдження ідей, які сприймаються переважно на віру, без будь-якого критичного осмислення. У кожному суспільстві наявні міфи, які активно підтримуються правлячими колами, зокрема за допомогою ЗМІ» [65, с. 125].

Перед тим як навести цитату щодо детального опису маніпулятивних технологій наголосимо, що практично будь-яка технологія комунікації потенційно містить елемент маніпуляцій. Це означає, що справа не у самих технологіях, а в умовах та контекстах їх застосування. Лише демократизація суспільних відносин, створення умов для «суспільства відкритого доступу» ат впровадження інклюзивних інститутів здатні подолати проблему маніпуляцій у політичних технологіях виборчих процесів.

Серед технологій маніпуляцій масовою свідомістю М. Костельнюк виокремлює наступні: «Перш за все, це анонімний авторитет. Цей прийом введення в оману відноситься до так званої «сірої пропаганди». Давно доведено, що одним з ефективних методів впливу є звернення до авторитету... Голодовка. Ефективний прийом емоційного впливу на електорат і психологічного тиску на

владу... Буденна розповідь. Якщо потрібно «привчити» людей до насильства, крові, убивств, усякого роду лиходійств, то щодня в засобах масової інформації повідомляється про найтяжчі з них... настає психологічний ефект звикання... Тримай злодія. Цей прийом використовується для дискредитації, коли винні, відчуючи поразку, першими піднімають крик і направляють гнів народу в інший бік... Емоційний резонанс. Спосіб створення у широкої аудиторії певного настрою з одночасною передачею їм пропагандистської інформації... Набридлива похвала. Використовується для боротьби з опонентом, безперервно доречно вихваляючи його і недоречно показуючи незвичайні здібності, постійно тримаючи на слуху його ім'я, явно перебільшуючи його здібності. Дуже швидко це всім набридає і одне ім'я цієї людини викликає роздратування... Ефект бумеранга. Це ті граблі, на які регулярно наступають можновладні угруповання. При організації тотального цькування свого опонента, вони «забивають» його до такої міри, що в результаті він починає викликати жалість і симпатію у широкій аудиторії... Інформаційна блокада. Позбавити противника можливості публічно розкрити свою позицію – одне з головних завдань пропагандистської війни... Ефект ореолу. Базується на підступній психологічній властивості – людській схильності мислити... Ефект присутності. Включає низку трюків, які імітують реальність, їх використовують при «репортажах із місця бою» та в кримінальній хроніці, фабрикуючи заднім числом зйомку «реального» затримання бандитів чи автокатастрофи... Використання медіаторів... Зворотний зв'язок. Сучасними засобами масової інформації широко практикуються способи «зворотного зв'язку» в різних формах: дзвінки в студію під час прямого ефіру, вибір по телефону варіанта відповіді на поставлене питання тощо... Коментарі... Констатація факту... Помилкова аналогія. Звичним для більшості людей стилем мислення є той стиль, який використовує логічні зв'язки «причина-наслідок». Логічний зв'язок «конкретна причина – конкретний наслідок», який мав місце коли-небудь, ми схильні екстраполювати і на інші об'єкти, що не мають ніякого стосунку до цього – тут і криється каверза... Обхід із флангу. Полягає в дозованій передачі достовірних відомостей» [65, с. 128].

До технологій виборчих процесів на сучасному етапі, який є перехідним від ери телебачення (Галактики МакЛюена) до домінування інтернет-комунікацій, відносяться ток-шоу. Вони, безумовно, поєднують політичний формат дебатів та формат розважальних програм. Через це ток-шоу мають значний потенціал щодо раціоналізації політичної комунікації, а отже – сприянню раціональному вибору громадян. Натомість, у них присутня маніпулятивна складова. Адже, ток-шоу транслюються телевізійними каналами, кожний з яких має власника-олігарха.

Відповідно, цензура та маніпуляції починаються вже під час формування списку запрошених гостей, які можуть представляти різні політичні позиції, але належать до одного олігархічного «пулу».

До засобів маніпулятивного впливу під час ток-шоу відносяться:

- «1. Соціологічні опитування. Найпростіший приклад – вимірювання ставлення глядачів в студії до позицій запрошених гостей в форматі «підтримую-не підтримую». Порівнюючи глядачів з громадськістю, автори ток-шоу досить часто замовчують факт того, що таке опитування не носить репрезентативний характер... 2. Спін-докторінг – одна з найскладніших технологій управління інформацією, яка пов'язана з фрагментацією інформаційного матеріалу та зосередженню уваги реципієнтів на так званих «гарячих новинах». 3. Саунд-байт – в буквальному перекладі означає «звуковий фрагмент» і використовується шляхом виділення яскравої фрази чи висловлення з виступу й подальше використання даного фрагменту в підведенні висновків програми та у теленовинах про випуск ток-шоу. 4. Використання соціальних стереотипів та апелювання до них. 5. Повторення інформації, що раніше висловлювалася на ток-шоу чи в ЗМІ, та апелювання до неї. 6. Поширення дезінформації та інформації, яка ґрунтується на чутках, даних отриманих від анонімних джерел, соціальних та політичних міфів... 7. Комбінування позитивної та негативної інформації (т. з. техніка «Сендвіч») у відносно рівних пропорціях, що дозволяє сприймати отриману негативну інформацію, проте, завдяки одночасно поданій позитивній інформації, не сприймається весь сенс негативу. 8. Важливим

маніпуляційним елементом подачі інформації на ток-шоу є побудова виступу з елементами буденної розмови спікера з аудиторією. Це дозволяє створити ефект присутності, тобто доповідача сприймають, як безпосереднього очевидця подій, про які він розповідає, а інформація сприймається аудиторією більш емоційно» [137, с. 109].

На особливу увагу заслуговують адресні технології, які трансформуються у мережевому суспільстві. Вони отримали «друге дихання» в епоху інтернет-комунікацій та стали домінуючими в інформаційному просторі соціальних мереж. Відтепер індивіди об'єднуються у соціальні мережі, беруть участь у комунікації за допомогою месенджерів, де, фактично, повідомляють самі про себе та свою політичну орієнтацію усю необхідну інформацію.

До соціального поділу на основі таких демографічних показників, як-от вік і стать, статистичних даних щодо освіти, місця проживання, доходу (класовий поділ ґрунтується саме на цьому) додається ідентифікація громадян за допомогою соціальних мереж.

До найбільш популярних соціальних мереж відносяться: Tik-Tok, Twitter, YouTube, Instagram, Telegram тощо.

Однозначно погодимось із тим, що «Соціальні медіа стали потужним інструментом формування суспільного дискурсу та визначення пріоритетних політичних питань. Вони дозволяють швидко поширювати інформацію та висловлювати різні точки зору. Алгоритми соціальних медіа часто відображають та підсилюють емоційно заряджені, контroversійні та вірусні контенти, що може спотворити реальне зображення політичних проблем та призвести до підвищення їх значущості у дискурсі... Соціальні медіа забезпечують доступ громадян до інформації та стимулюють їх до активної участі в обговоренні політичних питань, дозволяють обмінюватися думками, висловлювати свої погляди щодо подій у країні тощо. Це сприяє більшій відкритості та прозорості політичного процесу, а також змушує політиків враховувати думку громадськості. Разом із тим, соціальні медіа можуть стати джерелом фейкових новин та дезінформації. Маніпулювання, що здійснюється через соціальні медіа,

може впливати на формування громадської думки та порядку денного в політиці» [168, с. 169].

Відтак, концептуалізація політичних технологій у виборчих процесах у дискурсі вітчизняної політичної науки відбувається за наступними напрямками: 1) дослідження комунікативних технологій (передусім, реклами та зв'язків із громадськістю); 2) визначення ролі партій та партійної політики; 3) дослідження місцевих виборів та акцентування уваги на регіональному вимірі парламентських та президентських виборчих кампаній; 4) безпосередньо визначення ролі політичних технологій у виборах.

У дискурсі політичної науки наголошується на переході від таких політичних технологій індустріального суспільства, як пропаганда та агітація з використанням традиційних медіа (телебачення, радіомовлення, преса, кіноіндустрія, книговидавництва тощо) до комунікативних технологій мережевого суспільства.

Наголосимо на активному характері впливу політичної реклами та зв'язків із громадськістю. Погодимося із наступним: «Специфіка політичної реклами полягає в чіткому визначенні її завдань і предмета, в активному характері її комунікативного впливу. Попри спільні риси з комерційною рекламою, вона відрізняється двома принциповими відмінностями: обмежений час рекламної кампанії та спрямованість на перемогу над конкурентами... Політичний PR формує довіру до певного політичного діяча (політичної партії), тобто створює плацдарм для подальшої обробки масової свідомості» [81, с. 15].

Нарешті, визначаючи наявність певних тем та напрямків досліджень у дискурсі політичної науки, слід також відзначити «білі плями» дискурсивного простору щодо політичних технологій виборчих процесів. Надати відповідь на запитання: «Чого не вистачає дискурсу щодо політичних технологій виборчих кампаній?».

Таким чином, підбиваючи підсумки проведеному у даному підрозділі дослідженню концептуалізації політичних технологій виборчих процесів слід відзначити наступне. По-перше, розвиток інтернет-комунікацій та становлення

мережевих медіа визначено в якості технологічних передумов формування дискурсу щодо політичних технологій виборчих процесів. Обґрунтовано, що дискурс політичної науки щодо нових технологій виборчих процесів характеризується відмовою від радянської та пострадянської міфології, визначенням демократизації та відходу від радянського авторитаризму в якості мети політичного розвитку. Відзначено, що маркерами дискурсу політичної науки щодо концептуалізації нових політичних технологій стали: «мережа», «демократизація», «війна».

По-друге, дискурс політичної науки складається із дослідження нових комунікативних технологій (рекламістики, зв'язків із громадськістю, резонансних технологій), технологій партійної діяльності, маніпулятивних технологій, політичних технологій виборчого процесу, технологій організації ток-шоу та застосування соціальних мереж на основі нового інституціоналізму. Зокрема, методологічна основа дослідження таких підходах, як історичний інституціоналізм та дискурсивний інституціоналізм. Окремо відзначено вплив технологій інформаційної війни.

По-третє, подолання маніпулятивних технологій виборчих процесів (дослідження яких виступає мейнстрімом у дискурсі політичної науки) можливе лише завдяки завершенню демократичного переходу українського суспільства, впровадженню інклюзивних політичних інститутів та формуванню «суспільства відкритого доступу».

Висновки по розділу I

Підсумовуючи результати визначення теоретико-методологічних основи дослідження нових політичних технологій виборчих процесів, слід зробити наступні висновки.

По-перше, щодо генези наукових інтерпретацій ролі політичних технологій у виборчих процесах, то вона пов'язується із трансформаціями поля

масмедіа. Перехід від панування друкованих медіа (преси) до епохи електронних медіа, а відтоді – до інтернет-комунікацій визначено в якості основи подальших інтерпретацій ролі політичних технологій у виборчих процесах. Цей перехід дуже змістовно окреслено формулою від «Галактики Гутенберга» до «Галактики МакЛюена». У сучасних умовах відбувається становлення нової системи медіа, яку М. Кастельс пропонує назвати «Інтернет-Галактикою». Відповідно, змінюються політичні технології, які трансформуються від листівок та газетних оголошень до телевізійної реклами «Галактики МакЛюена» та до мережових комунікацій, блогінгу й таргетованої політичної реклами у соціальних мережах. У дискурсі політичної науки розвиток нових політичних технологій пояснюється також з точки зору теорії модернізації (та її постмодерної критики), а також суспільства «відкритого доступу» та «інклюзивних політичних інститутів». серед інших термінів-маркерів генези дискурсу політичної науки щодо нових політичних технологій відносяться «пострадянська епоха», «демократизація», «війна». Відзначено, що розуміння виборчого процесу відрізняється на різних історичних етапах та у різних теоретичних дискурсах. Представники марксистської теорії основну увагу приділяють класовій боротьбі й відповідних технологіях панування, які застосовують представники пануючого класу до пригноблених верст населення. Навпаки, Д. Норт, Д. Волліс, Б. Вайнгаст, Д. Аджемоглу, Дж. Робінсон та інші представники мейнстримного напрямку визначають роль виборів та політичних технологій у створенні інклюзивних інститутів та переході від природної держави до «суспільства відкритого доступу».

По-друге, щодо основних теоретичних підходів до визначення політичних технологій у виборчих процесах, то в якості основи дослідження визначено новий інституціоналізм у таких версіях, як історичний та дискурсивний інституціоналізм, соціологічний інституціоналізм, інституціоналізм раціонального вибору тощо. Відзначено роль залежності від «пройденного шляху» (підходу історичного інституціоналізму), а також потенціал дискурсивного інституціоналізму у визначенні сутності нових політичних

технологій виборчих процесів. Адже, в якості інструменту формування суспільного дискурсу соціальні мережі з можливостями відокремлення «різом» й таргетування реклами кардинально відрізняються від телебачення, яке орієнтувалось на масову аудиторію. Відповідно, мережеві комунікації потребують уваги до сегментації політичного та соціального дискурсу. Водночас, пострадянський стан суспільної свідомості характеризується протистоянням радянських пропагандистських кліше та нових наративів, пов'язаних із демократичними виборами, європейською інтеграцією тощо. Серед факторів, які сприяють розвитку нових політичних технологій виборчих процесів та їх теоретичному обґрунтуванню у підходах нового інституціоналізму відзначено трансформацію виборчої системи (це має сприяти залученню громадян до аналізу партійної політики та участі у діяльності політичних партій), посилення контролю за діями влади з боку громадськості та обмеження повноважень певних інститутів публічної влади, намагання зменшити вплив олігархічних груп на політичну систему тощо.

По-третє, щодо концептуалізації нових політичних технологій у дискурсі політичної науки, то відзначається їх креативність та інноваційність у демократичних країнах. Це дозволяє протиставити технології виборів у авторитарних та демократичних країнах: маніпуляції, обмеження доступу та фальсифікації, як основні технології виборчого процесу в умовах авторитаризму та інноваційність, раціональність технологій й інклюзивність виборчого процесу за демократії. Принцип інклюзивності передбачає для громадян відкритий доступ на усіх етапах виборчого процесу (висунення кандидатів, участь у виборчих дебатах, інформаційний паритет усіх учасників, контроль над прозорістю виборчого процесу та підрахунками голосів тощо). Інноваційність технологій інтернет-комунікацій та мобільного зв'язку визначено як передумову становлення мережевих медіа, а концептуалізація політичних технологій у дискурсі політичної науки характеризується поступовою відмовою від радянської та пострадянської міфології, визначенням демократизації та дезінтеграції з пострадянським простором в якості мети. Дискурс політичної

науки щодо нових політичних технологій формується дослідженнями комунікативних технологій (рекламістики, політичної пропаганди, зв'язків із громадськістю, резонансних технологій тощо), технологій партійної діяльності, маніпулятивних технологій, технологій організації ток-шоу та блогінгу.

РОЗДІЛ 2

ЕВОЛЮЦІЯ, ТИПИ ТА ЧИННИКИ ЕФЕКТИВНОСТІ НОВИХ ПОЛІТИЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ВИБОРЧИХ ПРОЦЕСІВ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

2.1. Політико-комунікативний вимір становлення нових політичних технологій виборчих процесів у ХХІ столітті.

Процес становлення нових політичних технологій виборчих процесів, обумовлений як розвитком мережі інтернет та мобільного зв'язку («цифровізація») так і політичними трансформаціями українського суспільства (у електоральному контексті слід наголосити на переході від адміністративного ресурсу до комунікативних технологій), набув особливої ваги під час впровадження механізмів е-голосування.

Окремо слід відзначити еволюцію технології е-голосування. Починалось впровадження механізму е-голосування зі встановлення га виборчих дільниць спеціальних пристроїв – машин для голосування. Відзначимо важливість цього етапу. Саме на етапі використання машин для голосування було визначено переваги та недоліки е-голосування та його шляхи удосконалення.

Наголосимо на тому, що у сучасних умовах суспільства перебувають у перехідному періоді між паперовими бюлетенями та електронним голосуванням. Погодимось із такою думкою: «Сьогодні технологія голосування паперовими бюлетенями, незважаючи на те, що вона доволі-таки проста, застосовується все менше. Так, за даними американської Служби виборчих даних, якщо у 1980 р. у такий спосіб голосувало 11% громадян США, то у 2004 р. тільки 0,7% виборців голосували стандартними паперовими бюлетенями. На сьогодні в цій країні паперові бюлетені використовуються деякими місцевими органами влади, переважно у сільській місцевості, в малонаселених регіонах Великого Плато та на Заході (у штатах Техас, Небраска, Монтана та Айдахо). Усе частіше в

сучасних умовах для голосування використовуються нетрадиційні технології – виборчі машини... спеціальні бюлетені, які «читаються» високошвидкісними фотоелектронними детекторами і т. ін. Зокрема в Нідерландах, Тринідаді, Тобаго, багатьох штатах США, приблизно п'ятій частині виборчих округів Індії, для голосування використовуються спеціальні виборчі механічні машини. Цю технологію винайшли наприкінці XIX на початку XX ст. у США (закон від 14 лютого 1899 р. для виборів членів конгресу США та закон 1900 р. для виборів депутатів представницького органу Онтаріо). Вважається, що машини не тільки не дозволяють спостерігати за волевиявленням виборців і швидше визначають результати голосування, але й гарантують від можливих навмисних зловживань з метою коригування результатів виборів. Виборча машина (її різновидів багато) являє собою апарат для подачі голосів і автоматичного їх підрахунку. Вона міститься в ізольованій кабіні, схожій на телефонну будку, і коли виборець входить до неї, опускається шторка, що автоматично відкривається тільки після того, як він проголосує» [85, с. 131-132].

Використання мережі Інтернет дозволило значно удосконалити процес е-голосування. Окрім нових можливостей на етапі інтернет-голосування з'являються і загрози.

Водночас, не можна не погодитись із тим, що «... вибори з використанням Інтернету надають більш широкі і різноманітні можливості голосування через електронні комунікативні системи, через телефон, дігитальне телебачення, SMS, через комп'ютерні центри, шляхом використання електронних виборчих пристроїв на виборчих дільницях чи в публічних місцях (kiosk voting) та ін. Зокрема, використання Інтернету при голосуванні законодавчо дозволено у ФРН, Швейцарії, Естонії. У деяких країнах в цьому напрямку ведуться експерименти. Так, у США в травні 2000 р. в штаті Арізона демократи дозволили своїм виборцям голосувати через електронну мережу на «праймеріз» президентських виборів. У результаті 40 тис. виборців уперше проголосували через Інтернет. Продовжуючи цей експеримент на самих президентських

виборах, голосувати через електронну мережу дозволили в містах Фенікс (Арізона) та Сан-Дієго і Сакраменто (Каліфорнія)» [85, с. 133].

Технологічні можливості для е-голосування відкривають шлях до того, що усі технології виборчих процесів також поступово стануть частиною цифрового простору, будуть супроводжувати виборця під час е-вибору. Взаємодія з державою також переміщується у е-простір. Це створює як нові переваги для виборців, членів комісій і спостерігачів, так і виклики для політичних акторів і державних інституцій.

Погодимося із В. Панкратовою: «Швидкий розвиток інформаційних технологій, цифрова трансформація впливає на різні сфери суспільних відносин. Не виключенням у цьому напрямку є й демократичні процеси в країні, зокрема й процес голосування... голосування та вибори є основними складовими сучасних спільнот, оскільки результат виборів має вплив на життя громадян та їх добробут. Наразі поширеною є тенденція зниження рівня участі через незручність очного голосування. Одним із методів підвищення кількості виборців є запровадження електронного голосування» [106, с. 152].

Одним із взірцевих прикладів успішного впровадження технологій е-голосування, як нових політичних технологій виборчих процесів, став досвід Естонської республіки. Е-голосування стало важливим елементом демократизації та цифровізації.

Відзначимо, що е-голосування було впроваджено у комплексі із іншими реформами щодо цифровізації. Слід безумовно погодитись із тим, що «Побудова основ електронного управління в Естонії з початку 90-х проходила невід'ємно від процесу поширення демократії. Вже у 1993 році був ухвалений закон про електронний реєстр нерухомості і землі. У 2000 році в Естонії було введено електронну ідентифікаційну карту. Її, як і паспорт, має кожен дорослий громадянин країни. Вона дозволяє контролювати банківські рахунки, користуватися електронним підписом, подавати декларацію в податкову, оплачувати транспортні послуги в найбільших містах, подорожувати країнами ЄС, а віднедавна – ще й брати участь у виборах. Вибори через Інтернет –

особлива новація естонців. Щоб скористатися такою можливістю, жителю Естонії потрібна дійсна ID-карта, комп'ютер, плата для зчитування карт та завантажена з сайту виборчої комісії програма. Також існує можливість голосування за допомогою мобільного пристрою та спеціальної ідентифікаційної сім-карти. Голосувати можна протягом 4-6-ти днів, причому за цей час можна скільки завгодно разів змінювати свій голос. В останній день виборчого періоду відданий голос змінювати вже не можна. Вперше експериментальний досвід он-лайн-демократії було застосовано на місцевих виборах у 2005 році. За два роки таким чином можна було вже обрати парламент країни. Варто зазначити, що електронне голосування – лише одна з електоральних можливостей. Традиційна процедура голосування також була збережена як альтернатива» [181, с. 174].

В Україні, незважаючи на війну, варто відзначити активну підготовку держави до впровадження технологій е-голосування. Зокрема, регулярні опитування громадської думки проводяться на платформі «Дія» («Єдиний портал державних послуг»), яку було створено у 2019 році. Звичайно, на сучасному етапі йдеться не стільки про виборчий процес, скільки про врахування голосів громадян з інших питань – від Євробачення до підтримки петицій. Але, саме у «Дія» створено «особистий кабінет виборця» та вже запроваджено опцію щодо зміни місця голосування. Впровадження механізму е-голосування має декілька вимірів – правовий, безпековий, економічний тощо. Натомість, політико-комунікативний вимір технологій е-голосування є одним із головних у цьому контексті. На ньому буде зосереджено увагу у даному підрозділі.

Відзначимо, що цифровізація суспільства, яка охоплює усі соціальні простори, не обмежується суто технологічним впливом на політичний вибір індивіда. Передусім, трансформується політико-комунікативний вимір виборчого процесу – від висунення кандидатів та партій до рекламного супроводження агітаційної кампанії та безпосередньо голосування.

Як відомо, «провідні країни світу (Естонія, США, Нідерланди, Швейцарія) уже давно застосовують сучасні гаджети та інформаційні системи для покращення життя народу та забезпечення його участі в управлінні державою.

Такий різновид демократії сприяє налагодженню комунікації між громадянами та владою, допомагає людям усвідомити, що їхні інтереси в країні є першочерговими, отже, впровадження е-демократії в інститут виборів та референдумів допоможе розв'язати низку проблем, пов'язаних з таким питанням, а також сприятиме підвищенню правосвідомості громадян, які перестануть сприймати демократію «де-юре» і отримають реальні можливості управління державою та забезпечення своїх прав та свобод» [172, с. 149].

У цілому, цифровізація впливає на усі соціальні простори. Під впливом цифровізації змінюється освіта та наука, економіка і фінанси, політика та урядування. У цьому широкому контексті індивідуального вибору епохи цифровізації слід визначити переваги та недоліки нових політичних технологій виборчого процесу, які відтепер є складовою е-голосування.

Враховуючи досвід Естонської республіки, слід наголосити: «Електронне голосування значно прискорює підрахунок голосів, враховує інтереси людей з обмеженими можливостями, підвищує активність виборців. Мода на використання нових технологічних засобів в Естонії суттєво спрощує стосунки людини з владою, зменшує кількість канцелярських апаратів та корупційних каналів. Разом з тим, нововведення зменшують соціальний імунітет естонців до сучасних форм контролю з боку держави. Сьогодні на розвиток систем електронного врядування Естонія витрачає 1 % ВВП. Серед населення існує висока довіра до електронних мереж: за статистикою, 98 % покупок естонці здійснюють електронним шляхом» [181, с. 174].

Паралельно у суспільстві відбувається декілька процесів, які дозволяють громадянам призвичаїтись до е-голосування. Йдеться, зокрема, про формування Інтернет-культури, розвиток е-комерції, необхідність протидіяти маніпуляціям під час агітації у мережі Інтернет та потенційним фальсифікаціям безпосередньо під час та після е-голосування. Відзначено, що поряд із ієрархічними організаціями, побудованими на основі вертикального руху інформації, утворюються мережі, у яких інформація поширюється горизонтально. Це має

бути обов'язково враховано під час застосування нових політичних технологій виборчих процесів.

У процесі визначення сутності політико-комунікативного виміру технологій е-голосування необхідно вирішити наступні дослідницькі завдання:

- 1) визначити основні напрямки формування цифрового суспільства та інтернет-культури, спираючись на візію М. Кастельса;
- 2) розглянути е-голосування у контексті економічних, соціокультурних та політичних трансформацій;
- 3) відзначити переваги та ризики технології е-голосування.

Відзначимо, що методологічний індивідуалізм, який є основою дисертаційного дослідження, виступає важливою складовою процесу визначення політико-комунікативного виміру технологій е-голосування.

Погодимося зі тим, що «Методологічний індивідуалізм, що є одним з основних постулатів «нового» інституціоналізму, заснований на двох фундаментальних принципах –первинності індивідів по відношенню до інститутів, що зумовлює необхідність починати аналіз певних суспільних відносин з дослідження індивідів та екзогенності інститутів для окремих осіб, коли інститути – це частина зовнішньої особистості акторів» [55, с. 157].

Також використовувались компаративний метод (зادля порівняння досвіду зарубіжних країн щодо впровадження е-голосування) й інституційний метод (з метою визначити сутність та етапи процесу інституціоналізації технологій е-голосування). Слід наголосити на зв'язку між поведінкою індивідів на ринку е-комерції (яка стали частиною повсякденного життя для мільйонів українців, перетворилась на рутину) та їх вибором під час е-голосування. Соціокультурні умови поведінки та прийняття рішень у мережі Інтернет є, безумовно, спільними як для е-комерції так і для е-голосування.

«...Методологічний індивідуалізм – це... методологія, яка обґрунтовує місце і роль людини в системі суспільного (зокрема економічного) розвитку, гуманістичні засади цього процесу. Ключовою у відповідній методології є проблема взаємозв'язку і взаємозалежності індивід – суспільство.

Методологічний індивідуалізм виходить з того, що не лише на початку, а й системоутворювальним і водночас креативним ядром цієї взаємозалежності є людина...» [149, с. 111], – відзначає П. Скотний, який наголошує на креативах методологічного індивідуалізму.

В основі трансформацій політико-комунікативного виміру е-голосування є цінності, які продукуються мережевими спільнотами та стають фундаментом політичних та соціокультурних змін. Передусім, йдеться про свободу. Інтернет є простором свободи слова, свободи доступу та технологічного розвитку.

Відтак, на перший план у процесі впровадження новітніх політичних технологій, передусім – е-голосування впевнено виходить політико-комунікативний вимір. Ідеологічна боротьба та відносини між класами мережевого суспільства поступово переходять до віртуального простору інтернет-комунікацій. Формується нова політична культура – Інтернет-культура. Щодо класів та класової боротьби у мережі Інтернет, то до креативного класу слід віднести «вільних» індивідів – представників хакерської культури та новий середній клас – мережових підприємців, які зайняли нішу е-комерції. Відповідно, змінюються політичні умови та комунікативні засади е-голосування. З одного боку, індивіди в інтернет голосують за політичних акторів нібито як за певні товари та послуги е-комерції, до якої вони вже призвичаїлись. Вибір під час е-голосування можна визначити за аналогією з е-комерцією. З іншого боку, е-голосування та агітація в інтернет мають власну специфіку, яка обумовлена необхідністю протидіяти маніпуляціям, фальсифікаціям та нерівному доступу різних соціальних груп до мережі Інтернет.

Суто технологічні проблеми у процесі розвитку інтернет-комунікацій та нових політичних технологій виборчих процесів, відходять на другий план, поступаючись місцем визначенню соціокультурних умов політико-комунікативного виміру е-голосування.

Розвиток цифрового суспільства створює для усіх учасників виборчих процесів нові можливості: для виборців, політичних акторів, державних та громадських інституцій. Індивіди у більшості як демократичних так і

авторитарних країн вже мають досить тривалий та успішний досвід е-комерції, а також е-технології використовуються у різних соціальних просторах – від культури до освіти та науки, від економіки та фінансів до політики та адміністрування.

Цифровізація означає не лише появу та широке впровадження новітніх (електронних) технологій. Трансформуються також політико-комунікативний вимір індивідуального та колективного вибору та його соціокультурний контекст.

Я відомо, Рада Європи в 2004 році «...опублікувала свої рекомендації та критерії щодо систем електронного голосування, і деякі країни ЄС розробили або оцінили наявні системи відповідно до цих ре-комендацій. Рекомендації Ради Європи свідчать, що електронне системи голосування повинні відповідати принципам універсальності, рівності, свободи, таємниці голосування та прямого виборчого права... Електронна система голосування повинна відповідати вимогам: точності, перевірки результатів голосування, конфіденційності, зручності, гнучкості та мобільності. При впровадженні електронного голосування ключовим є питання про те, як електронні засоби впливають на якість виборів, чи не ставлять вони під загрозу демократичні принципи та легітимність офіційних результатів виборів. Важливо, щоб електронні засоби могли сприяти демократичному проведенню виборів, могли покращити як якість виборів, так і якість демократії в цілому» [106, с. 154].

Наголос на процедурному аспекті політичного та електорального вибору є вкрай важливим у контексті дослідження е-голосування. Як зазначає В. Панкратова, розглядаючи е-голосування в якості елемента е-демократії, «...електронне голосування охоплює кілька різних видів використання електронних засобів на виборах для безпосередньо голосування та/або підрахунку голосів» [106, с. 152].

Цілком слід погодитись із тим, що «В умовах демократії політичний вибір стає одним із визначальних факторів формування публічної влади, вироблення та реалізації публічної політики. Він складається із усвідомлення індивідом

свого становища як ситуації вибору, визначення проблеми, яка потребує вирішення шляхом вибору та альтернативних варіантів дій, нарешті – здійснення рішучих кроків щодо реалізації вибору. Політичний вибір, завдяки загальному виборчому праву (обирати і бути обраними) стосується усіх громадян та здійснюється як на рівні формування органів державної влади (загальнонаціональні вибори) так і на рівні місцевого самоврядування. Електоральний вибір є складовою політичного вибору, його відображенням на дільниці для голосування» [178, с. 212].

Поряд із ієрархічними організаціями, побудованими на основі вертикального руху інформації, утворюються мережі, у яких інформація поширюється горизонтально. Щодо визначення сутності мережевих спільнот, то слід навести наступну цитату. «Виділено два основних підходи в дослідженні мережевих спільнот: перший підхід розглядає соціальні мережі в класичній, традиційній інтерпретації модерну як особливий вид соціальної структури, а другий підхід репрезентує соціальні мережі як специфічне віртуальне утворення, соціальну структуру віртуальної Інтернет реальності. Виявлено спільні риси соціальної організації і мережевого співтовариства: наявність постійної комунікації між учасниками групи, об'єднаних певними спільними інтересами і цілями, а також наявність певної ієрархії серед учасників спільноти і правил поведінки, реалізації комунікації. Відмінні риси: мережеве співтовариство є більш неформальним, надаючи своїм учасникам значну свободу дій у реалізації своїх цілей і задоволенні потреб, повна віртуалізація комунікацій, відсутність прямої взаємодії під час спілкування, в умовах, коли основним ресурсом для взаємообміну у віртуальних мережевих спільнотах є інформація» [18, с. 64], – зазначає Н. Бурмага, обґрунтовуючи сутність мережевих як нової форми соціальної організації в умовах постмодерну.

Людська діяльність (праця та дозвілля) переноситься в Інтернет, набуваючи нових ознак та утворюючи феномени е-комерції, е-урядування, е-торгівлі, е-правочину, е-демократії тощо. Як відповідь на виклики часу поступово утворюється правова база цифрового суспільства.

Зокрема, у Законі України «Про електронну комерцію» визначено «електронний правочин» (дія особи, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків, здійснена з використанням інформаційно-комунікаційних систем) та «е-комерцію» (відносини, спрямовані на отримання прибутку, що виникають під час вчинення правочинів щодо набуття, зміни або припинення цивільних прав та обов'язків, здійснені дистанційно з використанням інформаційно-комунікаційних систем, внаслідок чого в учасників таких відносин виникають права та обов'язки майнового характеру) [126].

М. Кастельс пише про поступове формування культури Інтернет. Він зазначає: «Інтернет-культура – це культура творців Інтернету. Під терміном «культура» я розумію набір цінностей і переконань, які визначають поведінку людини. Повторювані моделі поведінки породжують звичаєві норми, дотримання яких контролюється інституціями та неформальними соціальними організаціями. Культура відрізняється від ідеології, психології чи проявів окремої індивідуальності. Оскільки культура має видиме вираження, вона є колективною побудовою, вищою за індивідуальні вподобання, і здатна впливати на діяльність людей у культурному середовищі, у даному випадку – на виробників/користувачів Інтернету» [51, с.34].

Саме формуванням особливої мережевої культури, яка впливає на усі відносини у цифровому суспільстві, зокрема – на нові політичні технології агітації та голосування, обумовлена актуальність дослідження політико-комунікативного виміру технологій е-голосування.

Наголосимо, що фундаментом дослідження технологій е-голосування є методологічний індивідуалізм, а його осердя – уявлення про суспільство як суму індивідів, їх поведінки та вибору (останній якраз і знаходиться у фокусі даного дослідження).

Відзначимо, що методологічний індивідуалізм дозволяє визначити індивідуальний раціональний вибір. Погодимось із наступним: «Змістовно методологічний індивідуалізм пропонує досліджувати суспільні події в термінах

взаємодії індивідів, заперечуючи науковість опису, який прагне використовувати визначення сутностей (закони історії, класи, нації, маси, тощо), що зумовлюють події незалежно від індивідуальних бажань та дій. Визнаючи існування індивідуальності як встановлений факт, з яким методологічно мають рахуватися суспільні науки, методологічний індивідуалізм заперечує можливість наукового вирішення питання про те, чим є людська індивідуальність. У даному випадку, за обґрунтований аргумент приймається теза, що ми не спроможні створити вичерпний і точний перелік чинників, які визначають індивідуальність. Тобто визнано, що на формування ідей та ціннісних суджень людини впливає безліч чинників, і будь-яка обмежена їх сукупність не може бути визнана остаточно детермінуючою індивідуальність. Іншими словами людина починає розглядатися як така складність, яка не редукується до локальної множини взаємопов'язаних елементів» [164, с. 69-70].

Адже, голосує кожний індивід особисто, незалежно від форми вибору (на дільниці чи дистанційно, за допомогою е-технологій). Відповідно, саме індивідуалізм дозволяє визначити обмеження попередньої (індустріальної) епохи та сутнісні характеристики цифровізації й формування мережевого суспільства.

В основі даного підходу знаходиться «...людина, наділена власними намірами (інтенціями), ототожнюється з діючим суб'єктом, отже, може впливати на події історії. Крім того, йдеться про фіксування необхідності врахування особливостей світогляду конкретної людини – учасника конкретних подій. Дії людини в рамках даної концепції обмежені відносинами між людьми... кожна людина має певну мету і знаходиться у певній об'єктивній ситуації, а тому оцінює її, виходячи зі своїх власних цілей. Крім того, оцінка ситуації може бути правильною або неправильною. Принцип раціоналізму... свідчить, що події людини залежить від цілей, реалізованих за умови індивідуального бачення ситуації конкретною людиною» [169, с. 36].

Також використовується компаративний метод для порівняння механізмів політичного вибору та голосування у індустріальному та мережевому

суспільствах й інституційний метод задля визначення сутності та етапів процесу інституціоналізації новітніх політичних технологій, передусім – політико-комунікативного виміру е-голосування у мережевому суспільстві.

Технології е-голосування представляють собою не лише окремі новації, які використовують мобільні додатки чи мережу Інтернет. Е-голосування стає частиною повсякденного життя індивідів, їх культури та комунікативного середовища. У цьому сенсі е-голосування відбувається у контексті інших дій індивіда (його/її вибору). Передусім, йдеться про електронну торгівлю та е-комерцію, до якої вже призвичаїлись українці. Так, ринок е-комерції дуже швидко розвивався як у зарубіжних країнах, так і в Україні до війни та демонструє гарні показники відновлення навіть під час воєнного стану. Щоправда, на відміну від е-комерції, голосування на виборах має відповідати демократичному принципу «одна людина – один голос», а отже – потребує впровадження механізмів верифікації та ідентифікації особи. Водночас, необхідно зберегти принцип таємниці голосування. Відзначимо: «Визначальним принципом у виборчому процесі є таємниця волевиявлення. Тому об'єктивним є питання, чи дотримується даний принцип при означеній формі проведення виборів. Адже процедура проходження електронної автентифікації виборця за допомогою цифрового підпису, відбитків пальців тощо, дозволяє ідентифікувати особу конкретного громадянина та визначити, яким чином та за якого кандидата було віддано голос. А отже складність у забезпеченні таємності голосування зберігається. Тому європейські країни наразі обмежуються встановленням спеціальних машин для голосування» [106, с. 155].

Слід відзначити той зв'язок, який існує між поведінкою індивідів на ринку е-комерції (яка стали частиною повсякденного життя для мільйонів українців, перетворилась на рутину) та їх вибором під час е-голосування.

Наведемо цитату: «...до початку повномасштабного вторгнення ринок e-commerce в Україні демонстрував стабільне зростання. Очікувалось, що у 2022 році показники наблизяться до позначки 4 млрд. доларів, однак з початком вторгнення обсяги ринку e-commerce впали до 310 млн. доларів... Багато хто

очікував, що відновлення буде дуже повільним. Проте вже в 2023 році обсяги відновилися майже до рівня 2019 року і становили 1,7 млрд. дол. За прогнозами, в 2024 році ця сума сягне позначки \$2,08 млрд., а в 2025 – 2,5 млрд дол.» [157].

Соціокультурні умови поведінки та прийняття рішень у мережі Інтернет є, безумовно, спільними як для е-комерції так і для е-голосування.

За аналогією можна цілком обґрунтовано стверджувати, що е-голосування є моделлю політичних відносин, яка реалізується у мережі Інтернет. Ба більше, комунікативний вимір е-голосування можна порівняти із напрямками комунікації індивіда при здійсненні покупок чи торгів у Інтернет.

Слід безумовно погодитись із наступним: «Е-Commerce – це модель економічних відносин, яка реалізується в інтернеті. Електронну комерцію можна порівняти з торговельним центром – величезний асортимент товарів, які покупець може роздивитись і придбати, і все це не виходячи з дому. Характерна особливість е-Commerce – всі транзакції відбуваються з електронних пристроїв, які підключені до мережі. Для підприємців електронна комерція – це в першу чергу надання послуг або продаж товарів за допомогою інтернету» [173].

Наприклад, для е-комерції є характерними такі її шість видів, які позначаються B2B, B2C, C2C, C2B, B2A та C2A.

Йдеться про наступне: «B2B – взаємодія двох бізнесів. Тобто одна компанія надає свої послуги або продає продукцію іншій компанії, а не кінцевому споживачу. Наприклад, сфера реклами – компанія, яка займається маркетингом, надає свої послуги іншим компаніям, які потребують реклами своєї продукції. B2C – взаємодія компанії та клієнтів. Бізнес продає товар безпосередньо кінцевим споживачам – найпопулярніший вид комерції. Будь-який інтернет-магазин працює за напрямком B2C. C2C – взаємодія між споживачами. Одна людина продає товар іншій через онлайн-майданчик та водночас не є виробником цього продукту. Наприклад, користувач інтернет-дошки оголошень виставляє на продаж річ, яку він десь придбав, а її купує такий самий користувач. C2B – взаємодія споживача з бізнесом. Людина постачає сировину або готову продукцію бізнесу. Наприклад, графічний дизайнер-

фрілансер створює логотип для компанії. B2A – взаємодія бізнесу та адміністрації. Наприклад, держзакупівля в інтернеті. C2A – взаємодія споживача з адміністрацією. Наприклад, оплата медичних послуг онлайн або віддалене навчання» [173].

Під час е-голосування індивід буде включений у схожий комунікативний контекст: конкуренція між різними політичними акторами (індивідуальними та колективними) за голоси виборців, взаємодія з інформацією щодо кандидата та суб'єктами її виробництва та розповсюдження (партії, виборчого блоку тощо), яка отримується безпосередньо від «продавців» політичного іміджу, обговорення цієї інформації з іншими індивідами (членами своєї мережі; це відповідає взаємодії із іншими споживачами у процесі е-комерції). Нарешті, петля зворотного зв'язку, тобто – відповідь на отриману політичну інформацію у вигляді коментарів, постів, інших меседжей (текстових, або відео-повідомлень). Безумовно, важливою складовою є взаємодія із організаторами виборів, відстежування інформації від «адміністраторів» виборчого процесу задля кращого розуміння правил гри та правового контексту.

Вже доводилось наголошувати на тому, що «Готовність суспільства до проведення виборів – одна з провідних ознак його демократичності, здатності до вирішення нагальних проблем мирними політичними методами. Вибори як концентроване вираження політичного ринку є одним з механізмів легітимації влади, що забезпечують політичну стабілізацію в суспільстві. Завдання політиків – пропонувати на ринку свій специфічний товар – образ, тобто поводити себе як типові продавці. Факт голосування при цьому рівноцінний факту покупки. Відтак спостерігається процес вторгнення в політологію терміну «політичний маркетинг», що, у свою чергу, виражає визнання можливості розглядати виборчі технології у поняттях ринкової поведінки – як сукупність засобів проведення виборчої кампанії, впливу на електоральний вибір громадян» [141, с. 220].

Відтак, констатуємо певну схожість умов та сутності вибору індивідом у полі економіки та політики під час здійснення е-комерції та е-голосування. Але існують і суттєві відмінності. Адже, трансформації політико-комунікативного

виміру е-голосування, обумовлені переходом суспільства та влади від ієрархічних взаємодій епохи модерну (індустріального суспільства) до мережевої організації суспільства цифрової епохи.

Відзначимо, що нові політичні технології спрямовані на вплив на віртуальні товариства, які формуються у мережі Інтернет. Погодимося із такою думкою: «Принципова особливість віртуальних співтовариств полягає в тому, що використання інтернет-технологій в процесі спільної діяльності людей дозволяє більшою мірою, ніж раніше, здійснювати її регулювання на основі прямих інформаційних обмінів і взаємодій між всіма членами співтовариства. Ці нові можливості дозволяють членам віртуальних співтовариств конструювати нові правила соціальної поведінки і відповідні регулятивні інституційні механізми. Наявність прямих рівноправних зв'язків всіх зі всіма є визначальною якістю віртуального співтовариства, дає всім особам, які беруть участь в них, значне підвищення дієздатності. Якщо ж говорити про структуру глобальної соціальної спільності кіберпростору, то вона складається з макро- і мікросоціальних віртуальних мережевих співтовариств. У свою чергу макросоціальні співтовариства (великі групи) можуть складатися як з окремих мікросоціальних співтовариств, так і не мати розподілу на стійкі мікросоціальні співтовариства. Зазвичай інтернет-комунікацію забезпечують соціальні мережі. Вони є тим інструментом, завдяки якому в режимі реального часу можна налагодити спілкування не лише з людьми, а й з представленими в Інтернеті аккаунтами компаній, фірм, брендів» [158].

Фіксуються зміни у соціальній структурі суспільства. Локомотивом модернізації став середній клас, а наразі на перший план виходить креативний клас мережевого суспільства. Погодимося із наступним: «Порівняно з епохою індустріалізації, коли міста розвивались, перетворюючись на концентрацію фабричних труб, а пролетарські райони замкнули кільце навколо центральних районів – осередків «буржуазної культури» (театрів, кав'ярень та музеїв), сучасна інформаційна епоха перетворила фабрики на хаби, а буржуазію – на креативний клас. Змінились умови праці та культурне середовище, технології та

економіка, і місію модернізації політичної системи, яку здійснив середній клас в індустріальну епоху, належить продовжити креативному класу в інформаційну епоху» [175, с. 101].

Люди творчих професій впливають на політичний вибір, визначають його альтернативи для інших індивідів. Про це яскраво свідчать, зокрема, результати президентської кампанії в Україні 2019 року. Тоді переконлива перемога у другому турі шоумена та представника креативного класу В. Зеленського утворила новий тренд, який було закріплено на наступних парламентських виборах (за результатами яких до ВР України потрапила не лише політична сила «Слуга народу», а і партія «Голос» за лідерства іншого представника креативного класу – С. Вакарчука).

Повертаючись до теми цифрової економіки та е-комерції й визначаючи їх спільні риси із сферами політики та управління, слід відзначити наступне. «У цифровій економіці можна говорити про формування нового феномену – соціальних медіа, які, з одного боку, опосередковують соціальні контакти, що вже існували в суспільстві, а з іншого – соціальні медіа на основі використання певних технологій створюють нове цифрове середовище комунікацій, тим самим сприяючи формуванню нових соціальних мереж і взаємодій. Також в науковій літературі для аналізу соціальних мереж використовується поняття сайти соціальних мереж (social network sites – SNS) – веб-сервіси, які дозволяють окремим особам створювати загальнодоступний або частково загальнодоступний профіль в обмеженій системі, складати список інших користувачів, з якими вони спільно використовують з'єднання, переглядати їх список з'єднань і з'єднань, виконаних іншими в системі... Таким чином, мережа розширюється за рахунок включення незнайомих індивідів... соціальні медіа активно використовуються в маркетингу... соціальні медіа можуть бути використані в сфері не тільки корпоративного управління (створення внутрішніх корпоративних соціальних мереж), але державного управління. Використання соціальних медіа в державному управлінні підвищує його прозорість і демократичність... соціальні медіа можуть виступати як драйвери розвитку,

засновані на обміні інформацією та продовженні системи взаємовідносин, що обумовлено індивідуалізацією і виробництва, і споживання, зміщенням економічних відносин на рівень індивідів» [102, с. 166], – зазначає Г. Орел, обґрунтовуючи ефекти соціальних медіа у цифровій економіці.

В основі трансформацій політико-комунікативного виміру е-голосування є цінності, які продукуються мережевими спільнотами та стають фундаментом соціокультурних змін. Передусім, йдеться про свободу. Інтернет є простором свободи слова для індивідів, рівного доступу та безпосередньої участі індивідів у процесах технологічного розвитку. Для мережових спільнот, які взаємодіють у Інтернет-просторі не є прийнятними жодні обмеження свободи – від державної цензури автократій до намагань економічних монополій встановити обмеження щодо розповсюдження нових технологій та доступу до програмних продуктів.

Недарма однією із потужних спільнот, які формуються у мережевому суспільстві є хакери. Вони запозичили від наукової (академічної) спільноти критичність, раціональність, креативність та неприйняття будь-яких обмежень у Інтернет-просторі.

На це аргументовано зауважує М. Кастельс: «Інтернет-культура характеризується чотирирівневою структурою: техномеритократична культура, хакерівська культура, культура віртуальних громад та підприємницька культура. Разом вони створюють ідеологію свободи, яка поширена у світі Інтернету. Ці культурні рівні розташовані в ієрархічному порядку: техномеритократична культура набуває рис хакерівської через створення правил і звичаїв у кооперативних мережах, націлених на технологічні проекти. Культура віртуальної громади додає соціальний фактор до взаємного використання технології, роблячи Інтернет середовищем вибіркової соціальної взаємодії та символічної приналежності. Підприємницька твориться з хакерівської культури та культури вільного співтовариства громади для того, щоб завдяки поширенню Інтернету в усіх сферах суспільства отримати прибутки... Поширення Інтернету в суспільстві залежить не лише від підприємницької активності. Його успіх є також породженням університетської та науково-дослідної спільноти, де

виникли критерії досконалості, фахової оцінки та відкритого спілкування під час науково-дослідної роботи» [51, с. 35].

Безумовно, головним трендом у процесі трансформацій політико-комунікативного виміру е-голосування стає постання мережевого суспільства та розвиток горизонтальних комунікативних зв'язків між індивідами (мережевих спільнот). На думку класика теорії інформаційного суспільства М. Кастельса, який, досліджуючи культуру інтернет, робить екскурс у історію формування спільнот, майбутнє людства саме за мережевою організацією.

Він зазначає, що «Мережа – це група взаємопов'язаних вузлів. Мережі – дуже стара форма людської практики, але вони отримали нове життя в наші часи, ставши інформаційними мережами, що підживлюються Інтернетом. Мережі як організаційні засоби мають неабиякі переваги через властиві їм гнучкість та адаптаційність – принципові якості для виживання й успіху в довкіллі, що жваво змінюється. Ось чому мережі поширюються в усіх сферах економіки та суспільства, переважаючи та перемагаючи вертикально організовані корпорації та централізовані бюрократії... Упродовж більшого часу людської історії, на відміну від біологічної еволюції, мережі як інструменти використовувалися організаціями, спроможними збирати ресурси довкола централізовано визначених цілей, що досягаються впровадженням завдань через раціоналізовані, вертикальні ланцюжки передачі команди та контролю... Зараз, однак, упровадження комп'ютеризованих інформаційних та комунікаційних технологій і, зокрема, Інтернету, дозволяє мережам проявляти свою гнучкість та можливість адаптації, забезпечуючи відтак їхню еволюційну природу. Тим часом ці технології дозволяють винищувати координацію та управління складними завданнями. Це спричиняє безпрецедентну комбінацію гнучкості та виконання завдань, координованого прийняття рішень та децентралізованого виконання, індивідуалізованої виразності та глобальної, горизонтальної комунікації, що впроваджує вищу організаційну форму людської діяльності» [51, с. 1-2].

З урахуванням трансформацій політико-комунікативного виміру становлення мережевого суспільства, до основних переваг е-голосування слід віднести наступні.

По-перше, це переваги, пов'язані із доступом до голосування за допомогою мережі Інтернет. Для голосування не треба особисто приходити на дільницю для голосування, а можна швидко і зручно проголосувати з будь-якої точки світу.

По-друге, оптимізація організації виборів та підрахунку бюлетенів.

По-третє, економія витрат на вибори (як їх безпосереднє організацію так і агітацію) завдяки використанню технології е-голосування.

У цілому, слід погодитись із М. Ліллестрьомом щодо переваг е-голосування: «Технологія електронного голосування має на меті пришвидшити підрахунок виборчих бюлетенів, зменшити кількість персоналу, необхідного для підрахунку голосів вручну, і може підвищити доступність для виборців. Очікується, що інвестиції в нові системи окупляться в довгостроковій перспективі, оскільки очікується зменшення операційних витрат. Інші очікувані вигоди включають те, що результати голосування можна отримати та публікувати швидше, а - у разі онлайн-голосування - виборці заощаджують час та кошти завдяки можливості голосувати незалежно від свого місцезнаходження, що може збільшити загальну явку виборців. Групи громадян, які найбільше виграють від проведення онлайн-виборів, це ті, що проживають за кордоном, громадяни, які проживають у сільській місцевості далеко від виборчих дільниць, та люди з обмеженими фізичними можливостями» [76].

Серед ризиків впровадження е-голосування в Україні, окрім очевидних проблем, пов'язаних із правовим режимом воєнного стану, слід відзначити: загрози фальсифікацій, нерівність доступу до новітніх технологій Інтернет-комунікацій та мобільного зв'язку для різних вікових груп (молодь є більш обізнаною («просунутими юзерами»), у той же час у представників старших поколінь іноді виникають складнощі), можливість хакерських атак та порушення таємниці голосування, досить низькій рівень довіри громадян до е-голосування.

Отже, подальших досліджень потребують як політичний вимір застосування технологій е-голосування, зокрема – визначення ролі різних соціальних груп та класів у процесі політичного вибору цифрового суспільства, так і їх комунікативний вимір, а саме – перехід від вертикально організованої комунікації до горизонтальних мереж.

Відтак, на перший план у процесі впровадження новітніх політичних технологій, передусім – е-голосування впевнено виходить політико-комунікативний вимір. Ідеологічна боротьба та відносини між класами мережевого суспільства поступово переходять до віртуального простору інтернет-комунікацій. Формується нова політична культура – Інтернет-культура. Щодо класів та класової боротьби у мережі Інтернет, то до креативного класу слід віднести «вільних» індивідів – представників хакерської культури та новий середній клас – мережевих підприємців, які зайняли нішу е-комерції. Відповідно, змінюються політичні умови та комунікативні засади е-голосування.

З одного боку, індивіди в інтернет голосують у XXI столітті за політичних акторів нібито як за певні товари та послуги е-комерції, до якої вони вже призвичаїлись. Вибір під час е-голосування можна визначити за аналогією з е-комерцією.

З іншого боку, е-голосування та агітація в інтернет мають власну специфіку, яка обумовлена необхідністю протидіяти маніпуляціям, фальсифікаціям та нерівному доступу різних соціальних груп до мережі Інтернет.

Суто технологічні проблеми відходять на другий план, поступаючись місцем визначенню соціокультурних умов політико-комунікативного виміру нових політичних технологій.

2.2. Етапи еволюції та чинники ефективності нових політичних технологій виборчих процесів.

Еволюція політичних технологій виборчих процесів, яка на початку ХХІ століття призвела до моделі е-голосування із застосуванням мережі Інтернет, пройшла декілька взаємопов'язаних етапів. Передусім, це еволюція масмедіа – від етапу Галактики Гутенберга (друковані медіа) до наступного етапу – Галактики МакЛюена (аудіовізуальні медіа – телебачення, радіомовлення та кіноіндустрія), а зрештою – до інтернет комунікацій.

Цей етап М. Кастельс називає Інтернет-галактикою. Наголосимо, що саме підхід М. Кастельса спрямований на визначення зв'язку між еволюцією медіа (становленням Галактики Інтернет) та суспільними трансформаціями.

«В останній чверті ХХ століття збіглися в часі три незалежні процеси, проголосивши нову соціальну структуру, що переважно базується на мережах: потреби економіки в гнучкості менеджменту та в глобалізації капіталу, виробництва та торгівлі; потреби суспільства, в якому найвищими цінностями стали індивідуальна свобода та відкрита комунікація; через революцію в мікроелектроніці стали можливими надзвичайні переваги в комп'ютеризації та телекомунікації. Під впливом цього Інтернет, невиразна технологія без зайвого впливу поза затишними світами вчених-комп'ютерників, хакерів та контр-культурних угруповань, став важелем для переходу в нову форму суспільства — мережеве суспільство, а з цим — і до нової економіки» [51, с. 2], – зазначає М. Кастельс.

Слід погодитись із наступною інтерпретацією візій М. Кастельса: «... Кастельс пише нарис історії появи та розвитку інтернету, і то значно докладніший та докладніший за більшість інших... розвідок. Розписує своє розуміння «культури інтернету», принципів мережевого бізнесу. Найважливішими частинами тексту можна назвати аналіз впливу інтернету на політику, на розвиток автономних громад, вивчення інтерактивності, мультимедійності, а також дослідження кількісного виміру інтернету (споживачі, контент, розташування). Головною концептуальною настановою «інтернет-галактики» у підсумку можна назвати узагальнену тезу про те, що інтернет є своєрідною технологічною відповіддю на вже назрілі суспільні зміни,

а саме – на постання «мережевого суспільства», більш індивідуалізованого, з автономними громадами, зі зміщенням функцій та форм влади (та аж ніяк не з її зникненням), з новою роллю інформації; суспільства, яке, всупереч очікуванням, посилило, а не послабило урбанізацію, народило нові форми нерівності й виключення» [66].

У зв'язку із цими змінами слід відзначити еволюцію у форматах передачі інформації до масової аудиторії – від текстів до коротких відеоповідомлень, від редакційних статей та телевізійних дебатів до кліп-культури, у якій переважає розважальний контент. Точніше, саме розважальний контент стає єдиною можливістю: політики, як і, наприклад, науковці та релігійні діячі, відтепер також працюють у форматі розважального контенту. Принагідно наведемо назву одного із матеріалів інтернет-видання «Суспільне мовлення»: «Священник із Тік-Ток» [50].

Також наголосимо на еволюції суспільства, відповідно до якої, якщо використовувати термінологію, що її запропонував А. Моль, сучасний етап називають етапом «мозаїчної культури». Він же запропонував чотири моделі діяльності масмедіа: демагогічну, догматичну, еkleктичну та соціодинамічну.

«Автором було запропоновано бачення соціокультурного циклу, що відбувається в суспільстві в процесі людської життєдіяльності. Вихідною і кінцевою точкою цього циклу є окрема людина, що створює нові елементи культури. Її індивідуальне поле свідомості визначається соціокультурними рамками, в яких ця людина живе. Для деяких людей (творців) ця діяльність є професійною. Вони створюють нові ідеї, роблять відкриття у своїх творах, наукових дослідженнях. Роль творців у створенні культури обмежується створенням ідей і форм, що становлять масу повідомлень – мікросередовище. У цьому процесі формується «соціокультурна таблиця», на остаточний склад якої впливають актуальні факти і події. ЗМІ постійно черпають з цієї маси повідомлень матеріал для створення своєї продукції. Представники ЗМІ проводять відбір елементів повідомлення, керуючись директивними установками, соціальними цінностями і принципом найменших затрат зусиль.

Будь-яка людина черпає ту чи іншу вибірку з потоку цих повідомлень. Виникає поле широкої публіки – макросередовище. З іншої сторони творці також входять у суспільство, в інформаційне поле ЗМІ. Таким чином, вимальовується замкнутий цикл: нові ідеї створюються на основі старих, нові творіння виникають всередині існуючої системи культури» [78, с. 43], – зазначає Ю. Літвінова, досліджуючи телебачення як соціокультурний феномен.

Повною мірою цю модель соціокультурних змін можна застосувати до процесу еволюції нових політичних технологій виборчих процесів.

Безумовно, формат медіа впливає на аудиторію та її характеристики. «Мозаїчна культура» справді стає характеристикою суспільства, коли у різних соціальних групах, які знаходяться при цьому у єдиному медійному (інформаційному) просторі, панують принципи плюралізму та толерантності. Це обумовлюється відмінностями у світоглядах, проте розбіжності пом'якшуються наявністю єдиного інформаційного простору. Натомість, на наступному етапі еволюції політичних технологій виборчих процесів, коли розвиваються інтернет-комунікації та соціальні мережі, єдиний інформаційний простір фактично зникає. Мережеве суспільство – вже не «мозаїчне», а справді розділене на різні сегменти, які живуть у власному інформаційному просторі, споживаючи лише ту інформацію, яка формується їхньою мережею. Відповідно, політичні технології виборчих процесів ХХІ століття спрямовані на чітке визначення характеристик відповідної цільової групи, що є похідними від того сегменту інформаційного простору у якому перебувають індивіди.

Тобто, виборчі процеси у ХХІ столітті відбуваються у нових соціальних умовах: мережева організація змінила ієрархічні структури суспільства епохи Модерну, а соціальні мережі та інтернет-комунікації витіснили з інформаційного поля телебачення, радіо та пресу. Відповідно, нові політичні технології виборчих процесів мають впроваджуватись із урахуванням цих умов. Окремо слід відзначити, що незважаючи на широкомасштабну російську збройну агресію, Україна зробила декілька потужних кроків щодо впровадження нових виборчих технологій. Передусім, йдеться про створення технічних передумов та

технологічних можливостей для подальшого впровадження однієї із моделей е-голосування на основі застосунку «Дія». Щоправда, це потребуватиме розширення функцій застосунку, зокрема, щодо онлайн зміни місця голосування на місцевих виборах. Слід наголосити, що у процесі становлення цифрового суспільства відбуваються суттєві трансформації виборчих процесів та політичних технологій. В Україні ці зміни пов'язуються із трансформаціями виборчої системи – від мажоритарної до пропорційної з відкритими списками.

Нові політичні технології, які ґрунтуються на використанні мережі Інтернет та активно розвиваються у сучасному світі у першій чверті XXI століття, передбачають не лише можливість зміни місця голосування та електронне голосування, а й включають усі етапи виборчого процесу – від висунення кандидатів, визначення цільової аудиторії (яка має складатись із декількох мережових спільнот), проведення рекламної кампанії до підбиття підсумків виборів на основі електронного підрахунку голосів.

Враховуючи масштабність, системність та загальність соціальних трансформацій цифрового суспільства, його можна інтерпретувати у термінах концепції «суспільства постмодерну».

Постмодерністи критикують процес модернізації, а також заперечують пізнавальний потенціал дослідницьких методів суспільства епохи Модерну. Зокрема, критика спрямована на логоцентризм та бінарні опозиції; натомість пропонується деконструкція фундаментальних принципів виборчих процесів епохи Модерну, а отже – наголошується на необхідності змін політичних технологій.

У контексті міркувань щодо інклюзивних інститутів суспільства постмодерну та критики модернізації, слід акцентувати увагу на ще одному сюжеті сучасного дискурсу політичної науки щодо мобілізації. Йдеться про реінтерпретацію епохи Модерну, запропоновану декількома українськими авторами – М. Мінаковим («демодернізація»), П. Кутуєвим (сутність «ленінського режиму»), Ю. Савельєвим («інклюзія як індикатор модерності»).

Відзначимо, що на думку деяких авторів, сутність модернізації полягала не стільки у мобілізації, скільки у інклюзивності: «...інклюзивне прочитання модерності підіймає цілу низку запитань перед дослідниками та політиками. Припущення полягає в тому, що модерність, а також політика модернізації та розвитку, мають сприйматися з точки зору інклюзії та зростання людських можливостей. Яким чином цей підхід пристосувати до традиційного бачення модернізації, яке оберталось навколо ідеї розбудови централізованої системи влади, влади, що активно вдається до використання примусу? Чи і далі сприймати модернізацію як процес трансформації підданих у гомогенних членів національної спільноти, які легко піддаються мобілізації, у тому числі і військовій. Бачення мобілізації як процесу «згори донизу» вже доволі давно вважається застарілим у на Заході та переважно асоціюється з процесами та інституціями демодернізації... Не зважаючи на це, ЄС та міжнародні інституції (особливо фінансові) дуже часто поширюють саме такі «монокультурні» практики. Такий підхід спричиняється до «реанімування» застарілого євроцентризму, ідея якого і полягає в модернізації Решти «нерозвиненого світу» шляхом серії мобілізацій...» [71, с. 7].

Вищезазначена інтерпретація дозволяє побачити важливість модернізації та зробити наголос не на постмодерному запереченні усього, що так чи інакше пов'язується із модернізацією, а на незавершеності проекту Модерну (Ю. Габермас); назва «пізній Модерн» знову отримує право на життя. Передусім, йдеться про модернізацію на основі інклюзивності, а не лише мобілізації. Саме цього – інклюзивності потребують виборчі процеси у Східній Європі. Передусім, інклюзивність має стосуватись спрямованості нових технологій виборчого процесу, але також і висунення кандидатів.

«Теорія модернізації не змогла передбачити і пояснити появу гібридних форм капіталізму у постсоціалістичних суспільствах... Через глибоку економічну і суспільну кризу 1990-х років сама ідея модернізації виявилась дискредитованою для пострадянських країн... Замість очікуваного «повернення» до «нормальних» форм і практик модерну, деякі з країн

постсоціалістичного блоку пережили «безпрецедентну демодернізацію» індустріального суспільства XX ст., відкотившись (принаймні за деякими аспектами) у «домодерний» стан... Якщо поступове зростання матеріального благополуччя й відчуття екзистенціальної безпеки загалом сприяє поширенню емансипаційних цінностей, що є передумовою модернізації політичних інститутів, то економічна скрута, неефективна соціальна політика і втрата упевненості різними верствами населення є підґрунтям для посилення антимодерних ціннісних орієнтацій. Отже, загальний висновок полягає у тому, що процес модернізації може бути нерозривно пов'язаним із демодернізацією. Саме такий погляд дозволить краще зрозуміти суперечливість розвитку регіону Східної Європи» [138, с. 16-18], – зазначає Ю. Савельєв, обґрунтовуючи антиномії суспільства пізнього модерну.

Зокрема, замість принципу «мобілізації» (як основи політики, економіки та виборчого процесу епохи модернізації) у цифровому суспільстві на перший план виходить принцип «інклюзивності». Відповідно, виборчі технології спрямовуються не на мобілізацію, а на залученість виборців. В якості прикладу успішного застосування технологій залученості замість технологій мобілізації слід навести виборчий процес в Україні у 2019 році. Йдеться як про президентську так і про парламентську кампанії. Під час виборів саме завдяки політичним технологіям було не лише протиставлено модель залученості та модель мобілізації, а і забезпечено залученість молоді (із використанням соціальної мережі Інстаграм). Також слід відзначити технології протиставлення «нових» та «старих» політиків (завдяки серіалу «Слуга народу»), активізацію горизонтальних комунікацій та мережових спільнот задля залучення прихильників В. Зеленського.

До нових політичних технологій слід віднести також гібридні технології, які поєднують політичну рекламістику та пропаганду на основі маніпуляцій «політикою ідентичностей».

Відомий український філософ Є. Бистрицький у доповіді «Ідентичність і межі філософії Модерну» зазначає наступне: «Наведу один пречудовий приклад

із Фейсбуку, який у ці дні жваво обговорює українська спільнота і який стосується нещодавньої зустрічі двох президентів – Макрона і Путіна. Йдеться про згадування з боку Путіна французької королеви Анни, київської князівни XI століття, котра, як ви знаєте, стала французькою королевою та праматір'ю численних королів Франції. Путін... заявив, що це фактично російська представниця у Франції. У нас піднялася локальна хвиля обурення, яку помітили й за кордоном. Наш міністр закордонних справ у відповідь сказав, мовляв, тоді, ми можемо собі привласнити й Пушкіна. Далі в українському сегменті Фейсбуку виникла суперечка з активним використанням термінології ідентичності, а саме почали говорити про те, що сучасна національна ідентичність виникла в модерні часи, й тому можна стверджувати лише те, що Анна була донькою київського князя, а модерна Україна має на початку своєї неперервної історії саме Київську Русь. А отже, спроба російської ідентичності в обличчі Путіна привласнити французьку королівну – це ще один приклад гібридної війни та пропаганди», – зазначає Є. Бистрицький у доповіді «Ідентичність і межі філософії Модерну» [11].

Політичні технології виборчого процесу, а також фактори та складові електорального вибору громадян є одним із пріоритетних напрямків як політичної науки так і міждисциплінарних наукових досліджень. Безпосередньо у фокусі політичної науки знаходяться політичні технології та закономірності виборчих процесів, конструювання порядку денного виборчих змагань у медіа, відповідність виборчого процесу міжнародним виборчим стандартам, правовим нормам, справедливості та демократії.

Однією із причин зростання впливу інформаційних технологій на виборчий процес та, водночас, неможливості передбачити їх результат (як президентських кампаній у США 2016, 2020, 2024 років так і виборів президента України та Верховної Ради у 2019 році) є потужний розвиток політичних технологій, який відбувається у процесі становлення цифрового суспільства. При цьому, слід відзначити, що проблему маніпуляцій не можливо вирішити лише за допомогою переходу від політичних технологій епохи Модерну

(пропагандистського та мобілізаційного характеру) до інклюзивних технологій цифрового суспільства.

Поява та швидкий розвиток інформаційних технологій сприяють впровадженню інноваційних політичних технологій виборчих процесів (від е-голосування до маніпулятивного впливу на громадську думку за допомогою цілеспрямованих кампаній у нових медіа та соціальних мережах). Ці суттєві зміни у просторі політичних технологій ще недостатньо досліджені, але їх вплив не можна недооцінювати. Зокрема, на думку Л. Кочубей, доцільно наступним чином класифікувати виборчі технології: «1. Аналітичні технології – політичний аналіз та політичне консультування. 2. Предметно-практичні технології. Це лобіювання, прийняття рішень, управління конфліктами та переговорами. 3. Комунікативні технології – агітація та пропаганда, PR, політична реклама, інформаційний вплив» [68, с. 137].

У сучасних суспільствах відбувається інтенсивний розвиток інформаційних технологій. Влада та громадяни знаходяться у процесі революційних трансформацій виборчих процесів, а нові політичні технології – у їх епіцентрі.

Серед досліджень виборчих процесів слід особливо відзначити колективну монографію «Виборчий процес 2019 року в Україні у світлі суспільних очікувань» [24], присвячену виборчому процесу 2019 року в Україні і результатам президентської та парламентської електоральних кампаній. У ній окремий розділ присвячено новим та традиційним політичним технологіям виборчих процесів в Україні (авторка – Л. Кочубей).

Погоджуємося, що «2019 рік для України став якщо не визначальним, то по-своєму «революційним»: і президентські, і парламентські вибори відбулися не за звичними канонами, а з використанням нових технологій. Виборчі технології є системою заздалегідь продуманих, запланованих, як і спонтанно вигаданих прийомів, планів, процедур, технічних та інформаційних засобів для забезпечення успішного висунення кандидатів та їх обрання. Також виборчими технологіями називають сукупність методів впливу на виборців, що спираються

на дані соціологічних досліджень та наукові розробки у комплексі з політичною рекламою та зв'язками з громадськістю» [68, с. 136].

У цілому, виборчі процеси та політичні технології досліджувались у дисертаціях таких українських авторів, як М. Афанасьєва, Р. Балабан, С. Білоусов, М. Бучин, Т. Дешко, Б. Ідрісов, Л. Кочубей, У. Лукач, Н. Лютко, Г. Малкіна, В. Мокан, О. Мостіпан, С. Наумкіна, М. Наход, Ю. Остапець, І. Поліщук, А. Савков, О. Хромець, К. Черкашин, Є. Юрченко та ін.

До фундаментальних праць, які містять практичні рекомендації щодо організації виборчих процесів, належать видання Інституту виборчого права. Зокрема – рекомендації поважних європейських інституцій «Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права» [42].

У передмові відзначено роль Венеціанської комісії у впровадженні стандартів демократичного виборчого процесу. Так, Дж. Букіккіо зазначає: «Європейська Комісія за демократію через право, більш відома як Венеціанська Комісія, є дорадчим органом Ради Європи з конституційних справ. Заснована у 1990 році, Комісія відіграє провідну роль у прийнятті конституцій, які узгоджуються з європейським конституційним доробком. З часу свого утворення Венеціанська Комісія активно діяла у виборчій галузі, зокрема, ухвалюючи висновки щодо виборчих законопроектів. Комісія також брала участь у розробці законодавчих текстів у галузі виборів. У 2002 році спільно з Парламентською Асамблеєю та Конгресом місцевих і регіональних влад Ради Європи вона заснувала Раду за демократичні вибори, основне завдання якої якраз полягає у здійсненні співробітництва у галузі виборів. Одним із перших документів, розроблених цією Радою, був Кодекс належної практики у виборчих справах, який звів разом і кодифікував основні європейські принципи організації вільних та демократичних виборів. Ці норми європейського виборчого доробку насамперед є стандартними конституційними принципами виборчого права: загальне, рівне, вільне, таємне і пряме виборче право разом із регулярним проведенням виборів. Так викладені, ці принципи є значною мірою

безсумнівними; проте це не так, коли йдеться про конкретне визначення їх суті» [42, с. 6].

У лютому 2020 року інша поважна міжнародна інституція – Міжнародна фундація виборчих систем (IFES) опублікувала «Дослідження доцільності запровадження нових виборчих технологій». У дослідженні, проведеному на прохання Міністерства цифрової трансформації України, визначено «можливість запровадження електронного голосування під час виборів» [37, с. 3], «систему адміністрування встановлення результатів на всіх рівнях, спрощення процедури зміни місця голосування та професіоналізацію персоналу на місцях» [37, с. 5].

У монографії Ю. Ключковського [54] визначено принципи виборчого права, інституту голосування, обґрунтовано еволюцію та принципи інституту виборчого процесу.

Незважаючи на достатньо велику кількість ґрунтовних досліджень, присвячених виборчому процесу в Україні, недостатньо уваги приділяється виборчим процесам та політичним технологіям в умовах становлення цифрового суспільства у першій чверті ХХІ століття.

У сучасних умовах кризи демократичного політичного представництва під впливом формування мережевого (або цифрового) суспільства важливим науковим завданням стає визначення місця нових політичних технологій у сучасному політичному процесі у контексті глобальних соціальних та політичних трансформацій.

Слід безумовно погодитись із О. Водянніковим, який визначає тренд зниження рівня довіри: «Довіра до органів влади стрімко падає у всьому світі. Демократичні режими, що здавалися непохитними, страждають від зростання популізму і ксенофобських настроїв... ерозія принципу національного суверенітету, поширення конституційного популізму, глобальний занепад легітимності та влади державних і наддержавних установ і поступове перетікання реальної суспільної влади до неконвенційних акторів, від потестарних інституцій до мереж – всі ці та інші ознаки вказують на

парадигматичний зсув, що відбувається останні двадцять років в сучасній цивілізації» [25, с. 9].

Доля сучасної демократії напряду пов'язана із виборчими процесами. Демократія залежить не лише від безпосереднього результату виборчих перегонів, а від його політичних передумов, соціального та економічного контексту, медійних акцентів і скандалів та ефективності політичних технологій. В умовах широкомасштабної російської збройної агресії проблематика, пов'язана із виборами в Україні зазнає суттєвих змін.

Хоча проведення виборів поставлено «на паузу» через необхідність забезпечення перемоги у війні та вирішення безпекових питань під час організації виборчого процесу, але очевидними є соціальні трансформації, які неминуче позначаються на виборчих процесах у майбутньому.

По-перше, це постання нового потужного класу – військових, представники якого, безумовно, будуть одними із головних претендентів на місця у парламенті та у місцевих радах.

По-друге, війна не зупинила розвиток цифрового суспільства в Україні. Наприклад, застосунок «ДіЯ» («Держава і Я») продовжує удосконалюватись, а його можливості розширюються. Експерти обговорюють різні сценарії використання «Дії» у виборчому процесі.

У цілому, сучасні соціально-політичні трансформації, обумовлені розвитком інформаційних технологій, актуалізують дослідження нових політичних технологій. Йдеться не лише про ефективність, а про загрози демократії та раціональному вибору громадян.

Варто відзначити, що «Демократизація політичного простору передбачає залучення найрізноманітніших суспільних груп у процес прийняття рішень, що актуалізує проблему раціоналізації політичних відносин. Процедури узгодження необхідних рішень з багатьма акторами можуть завадити раціональному політичному вибору, а процес медіатизації політики (з її масовизацією та відповідним медіа-форматом) призвести до імітації демократизації політичних відносин. Це стосується як формування альтернатив, так і вибору способу дій

громадянами й представниками влади. Політичні та економічні трансформації... довели... небезпеку спрощеного розуміння процесу раціоналізації у політичному та економічному просторах» [177, с. 240].

На авансцену виборчого процесу виходить не раціональний вибір, а «гра випадку». Відповідно, одним із завдань політичної науки стає визначення тих випадковостей, які змінюють не лише результат виборів, а й, враховуючи місце та роль виборів у демократичному політичному процесі, долю демократії та хід історії.

Результат виборчих кампаній стає передбачити усе складніше. Л. Кочубей протиставляє «нові» і «традиційні» виборчі технології. Констатує перемогу «нових» технологій та каналів виборчої комунікації під час президентської виборчої кампанії 2019 року (не лише соціальних мереж над телебаченням, а й Інстаграм над Фейсбуком), вона зазначає: «...результати цієї президентської кампанії наглядно демонструють, як нові тенденції впливають на хід виборів та визначають подальший розвиток виборчого процесу. Нові технології зіштовхнулися з традиційними, з практиками, що склалися десятиліттями, і перші виявилися більш ефективними» [68, с. 149].

Також слід звернути увагу на зміну тенденцій у світовій політиці, які повною мірою проявились у виборчих процесах в Україні. Йдеться про конструювання та подальшу дослідницьку реконструкцію виборчої реклами та агітації як «серіалів».

Досліджуючи президентську кампанію 2019 року, Л. Кочубей відзначає: «Відповідно до плину часу змінюються і тенденції у світовій політиці. Зокрема, видозмінюються й методи впливу політичних сил, прийоми пропаганди та агітації. Яскравим підтвердженням цьому можуть слугувати й останні вибори Президента України. Згідно з аналітичною довідкою Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва основними причинами перемоги Петра Порошенка у 2014 р. були: значна підтримка кандидата після завершення революції на Майдані, зняття Віталієм Кличком своєї кандидатури на його користь, поширення соціологічних опитувань, за якими він ніби був кандидатом,

спроможним перемогти у першому ж турі. У той час Україні не можна було гаяти час на ще один тур, тому велика кількість людей проголосувала за потрібного їм кандидата. Цього разу ситуація була дещо іншою і головними факторами перед виборами стали «серіали». «Серіал» Порошенка – 5 років при владі. «Серіал» Володимира Зеленського – це телесеріал «Слуга народу». Головні тези зі «серіалу» Порошенка: томос, безвіз з ЄС, але також НЕ продаж липецької фабрики «РОШЕН», НЕ завершення війни на Сході, НЕ поборення корупції. Головні тези «Слуги народу»: боротьба зі старою політикою, корупцією, відвертість з народом. Тож ці два серіали і були визначальними перед виборами-2019» [68, с. 137].

Однією із найбільших помилок у дослідженні сучасних («нових») політичних технологій виборчих процесів є їх розгляд окремо від суттєвих соціальних трансформацій та становлення цифрового суспільства. Адже, нові політичні технології мають потужну соціальну складову. Їх ефективність обумовлена не лише технологічними новаціями, а й змінами світогляду індивідів та переходом від ієрархічної організації соціальних груп до мережевої. Саме тому у дослідженнях політичних технологій виборчих процесів необхідно визначити сутність революційних змін, яких зазнає суспільство. На наш погляд, однією із найбільш ґрунтовних та евристичних, порівняно із іншими концепціями постіндустріального суспільства, є парадигма суспільства постмодерну.

У цій парадигмі деконструється логоцентризм (Ж. Деріда), ставляться під сумнів «ієрархія» та «бінарні опозиції» суспільства епохи Модерну, а право, політика та представницька демократія епохи індустріалізації зазнає критики за наголос на «мобілізації» та примусі індивідів замість «інклюзивності».

Однією із найголовніших форм такої необхідної «інклюзії», залученості громадян до мережевих комунікацій в умовах цифрового суспільства стає виборчий процес.

Без виборів неможливо уявити демократію, а без виборчого права – право на владу в умовах демократії. Пошук нових політичних технологій задля

залучення громадян до виборів, а отже – до демократії, триває.

Водночас, слід відзначити й інший тренд. Наразі відбувається знову повернення до традиційних технологій, в основі яких – механізми мобілізації мас, «апробовані» у епоху модернізації. Про це свідчить і поява феномену медіатизації політики, небезпека медіакратії та інформаційного тоталітаризму. Деконструкція мобілізації (передусім – військової, але також і економічної та електоральної) усе ще є справою майбутніх поколінь. Поки що ж йдеться радше про нові виклики для цифрового суспільства, які фіксуються у парадигмі постмодерну.

О. Водянніков аргументовано відзначає: «В XX столітті після періоду тоталітарного апогею модерної держави у період, який Ерік Гобсбаум назвав «століттям крайнощів», настав період постмодерної держави з її демократичними цінностями, правами людини і конституціоналізмом. Зараз постмодерна держава зазнає не менш карколомних змін... Ми наразі не можемо досягнути всю глибину катастрофічних для постмодерної держави змін... Виборче право в закордонній правничій доктрині отримало ще одну назву – «право демократії» (англ. - *law of democracy*), адже воно регулює засадничий механізм демократичного режиму – вибори... Демократія може приймати багато форм, як власне, існує і багато різних інституційних втілень демократичної політики». Адже вибір на користь прямої, представницької чи конституційної демократії, пропорційної чи мажоритарної виборчої системи, визначення пасивного та активного виборчого права і, подекуди, номінаційного виборчого права тощо – всі ці питання залежать і визначені конституційними, законодавчими, інституційними чи політичним рамками, тобто вибором, що вже був зроблений конституцієдавцем чи законодавцем. Іншими словами, народовладдя, волевиявлення не існує поза тією моделлю демократії, яку відтворює право» [25, с. 9-10].

Відповідно до цього, виборчий процес у цифровому суспільстві має бути чесним (це передбачає рівний доступ до інформації, до масмедіа під час кампанії та чесність підрахунку голосів) та справедливим. Вкрай важливою вимогою стає

захист даних виборців і кандидатів та унеможливлення кібератак, або ефективна протидія їм.

Погодимося із Ю. Ключковським, який зазначає: «Основними складовими принципу справедливих виборів є: належний стан виборчого законодавства, яке забезпечує повноту і чіткість регулювання виборчих процедур; безсторонність суб'єктів владних повноважень стосовно виборців, кандидатів та політичних партій, які беруть участь у виборах, заборона втручання цих суб'єктів у перебіг виборчого процесу, недопущення зловживання адміністративними ресурсами; забезпечення повноцінного і незалежного спостереження за виборами; існування ефективної системи оскарження виборчих правопорушень, спрямованої на усунення наслідків правопорушення, відновлення правомірного перебігу виборчого процесу» [54, с. 775].

На думку фахівців Міжнародної фундації виборчих систем, слід віднести до нових технологій, «...які потенційно можна було б використати в Україні для вдосконалення виборчого процесу... – реєстрація та голосування в Інтернеті, а також удосконалення цифрової передачі даних і систем адміністрування встановлення результатів виборів... з урахуванням міжнародних стандартів, яких слід дотримуватись. Ці стандарти – це, перш за все, Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (МПГПП), Копенгагенський документ 1990 року, Кодекс належної практики у виборчих справах Венеціанської комісії та Рекомендація Ради Європи 2007 року CM/Res (2017)5 щодо стандартів для електронного голосування» [37, с. 6].

Відтак, нові виборчі технології мають сприяти демократизації виборчого процесу, забезпеченню чесних та справедливих виборів. Отже, нові політичні технології, які поширились у глобальному вимірі у першій чверті XXI століття, ґрунтуються на використанні мережі Інтернет, технологій мобільного зв'язку тощо. Ці нові технології охоплюють усі стадії демократичного виборчого процесу – від висунення кандидатів й реєстрації виборців та агітації й виборчої комунікації до підбиття підсумків голосування.

Відповідно, у цифровому суспільстві технології е-голосування потребують

не лише правового регулювання та технологічного захисту від кіберзагроз, а й урахування суттєвих соціальних трансформацій у процесі переходу до мережевої організації соціальних груп та спільнот у цифровому суспільстві.

Враховуючи системність та загальність соціальних трансформацій цифрового суспільства, у даному підрозділі досліджено парадигму постмодерну та виокремлено такі її принципи, як «інклюзивність», «мережеву організацію», «деконструкцію», тобто критику «логоцентризму» та «бінарних опозицій» (які й були фундаментом раціонального електорального вибору епохи модерну).

Наголос слід зробити на тому, що замість принципу «мобілізації» (як основи політики, економіки та виборчого процесу епохи модернізації) у цифровому суспільстві на перший план виходить принцип «інклюзивності». Відповідно, виборчі технології спрямовуються не на мобілізацію, а на залученість виборців.

В якості прикладу впровадження нових виборчих технологій розглянуто виборчі процеси щодо обрання Президента та Верховної Ради в Україні у 2019 році.

Під час президентської та парламентської кампанії завдяки виборчим технологіям було забезпечено залучення молоді (із використанням соціальної мережі Інстаграм), сконструйовано протиставлення «нових» та «старих» політиків (завдяки серіалу «Слуга народу») та відбулась активізація горизонтальних комунікацій і мережевих спільнот.

2.3. Типи нових політичних технологій виборчих процесів та їх функціональні особливості у цифровій реальності.

У сучасному світі відбувається поширення нових політичних технологій виборчих процесів. Вони активно впливають на трансформації поля політики, здійснюють експансію на увесь комплекс соціальних відносин у процесі створення та відтворення «цифрової реальності». Це взаємний вплив і він

настільки потужний, що деякі автори наголошують на тому, нові політичні технології і є новою цифровою реальністю суспільства. Без виборчих процесів неможливо побудувати демократичну державу.

Наголосимо: «Готовність суспільства до проведення виборів – одна з провідних ознак його демократичності, здатності до вирішення нагальних проблем мирними політичними методами. Вибори як концентроване вираження політичного ринку є одним з механізмів легітимації влади, що забезпечують політичну стабілізацію в суспільстві. Завдання політиків – пропонувати на ринку свій специфічний товар–образ, тобто поводити себе як типові продавці. Факт голосування при цьому рівноцінний факту покупки. Відтак спостерігається процес вторгнення в політологію терміну «політичний маркетинг», що, у свою чергу, виражає визнання можливості розглядати виборчі технології у поняттях ринкової поведінки – як сукупність засобів проведення виборчої кампанії, впливу на електоральний вибір громадян. Ці засоби, тісно зв'язані з основними етапами виборчих кампаній, стали об'єктом політологічного дискурсу» [141, с. 220].

Розвиток нових політичних технологій напряду пов'язаний із інтернет-комунікаціями. Передусім, йдеться про «цифрову» науково-технічну революцію, яка спричинила суттєві соціально-політичні зміни. Одним із її наслідків стали нові виборчі технології, які, конструюючи «цифрову реальність», сприяли електоральній перемозі формації політичних фігур епохи мережі інтернет. Серед усього розмаїття нових «мережевих» виборчих технологій слід особливо відзначити вплив блогінгу, Big Data, мережевих партій, мемів тощо. Отримала «друге дихання» у соціальних мережах технологія «спін-доктору». Звернемось до визначення сутності політичних технологій. Відзначимо: «Знання суті та особливостей виборчих технологій сприяє консолідації суспільства для вирішення нагальних проблем, налагодженню ефективної комунікації між політиком та виборцями, дає можливість досягти успіху в політичній боротьбі... Політичні технології – це сукупність методів і систем дій, спрямованих на досягнення певного політичного результату. Вони неодмінно застосовуються у

виборчих кампаніях. І дуже часто в цій ситуації притаманна досить агресивна форма впливу. Роль і значення політичних технологій, політичного маніпулювання, впливу політичної реклами досліджуються вже протягом тривалого часу...» [141, с. 221].

Усі ці технології політичного впливу застосовуються не лише під час виборчих процесів (наприклад, технологія «спін-доктору» здатна владнати медіа-скандали), але саме вибори є точкою біфуркації суспільства і вага технологій кратно зростає.

Вже доводилось наголошувати: «Технології політичного впливу, мабуть, найбільш широко застосовуються саме під час виборчих кампаній, і в цьому контексті можна виділити його наступні особливості: – Політичний вплив здійснюється цілеспрямовано, масово та різнобічно. – Основна запорука ефективності – досягнення максимальної психогенної (стимуляція безпосередньо психічної системи) результативності впливу. – Допускаються лише гуманні способи та механізми впливу. Слід зауважити, що якомога повне розкриття механізмів та принципів впливу виборчих технологій на електорат, висуває гіпотези, що пояснюють самі мотиви голосування: – «соціологічна»: голосуючи, виборці проявляють солідарність із своєю соціальною групою (класовою, етнічною, релігійною, сусідською, ін.); – «соціо-психологічна»: виборці керуються укоріненими, наприклад, у сім'ї, політичними симпатіями, психологічним тяжінням до певної партії, лідера ін.; – «політико-комунікативна»: голосування під впливом власне виборчої кампанії, зокрема, під впливом сформованого ЗМІ іміджу політика чи партії; – «раціонального вибору»: люди голосують (чи не голосують) не як члени групи, а як індивіди, керуючись при цьому власним інтересом, розрахунком, вигодою» [141, с. 224].

До нових політичних технологій виборчих процесів відносяться: 1) технології політичної рекламістики із використанням мережі Інтернет та технологій мобільного зв'язку; 2) гібридні технології, які поєднують мобілізацію (агітація і пропаганда) та інклюзивність (зв'язки із громадськістю та політична реклама); 3) технології створення та позиціонування мережевих партій

(технології, які поєднують лідерство та ідеологічні платформи); 4) технології Big Data (аналітика даних). Ця технологія ґрунтується на аналізі даних користувачів соціальних мереж та виявленні тенденції і закономірностей з метою формування громадської думки; 5) технології політичного блогінгу, які використовують лідерів думок задля впливу на електорат; 6) технологія «спін-докторінгу»; 7) технології візуального впливу – меми та іміджі.

Розвиток інформаційних технологій та становлення глобального комунікативного середовища у першій чверті ХХІ століття спричинили суттєві соціально-політичні трансформації. Передусім, мережа інтернет, як нове комунікативне середовище впливає на зміни у електоральному процесі та електоральних технологіях. У цілому, нові інформаційні технології ґрунтуються на застосуванні мережі інтернет і мобільного зв'язку.

Мережеві медіа та соціальні платформи і мережі фактично витіснили на периферію виборчого процесу традиційні ЗМІ – пресу, радіомовлення та телебачення. Також нові інформаційні технології сприяють формуванню більш ефективної комунікативної взаємодії між публічною владою та громадянами. Адже, громадяни, які використовують месенджери, соціальні мережі та сайти можуть у режимі реального часу звертатись до органів влади та отримувати відповідь. Це, безумовно, сприяє відкритості та рефлексивності вироблення та реалізації публічної політики.

Вплив інформаційних технологій на виборчий процес та взаємодію еліт досліджується у ґрунтовних працях таких українських науковців, як Л. Кочубей, Н. Лепська, Г. Малкіна, Ю. Мельник, С. Наумкіна, О. Свідерська, ін.

Доступ до інформації є однією із найважливіших характеристик «суспільства відкритого доступу» (Д. Норт) та «інклюзивних економічних і політичних інститутів» (Д. Аджемоглу, Дж. Робінсон). Завдяки цьому сучасні суспільства здійснюють перехід від «логіки природної держави» до «логіки відкритого суспільства», від «екстрактивних інститутів» до «інклюзивних інститутів». Як зазначають Д. Норт, Д. Волліс та Б. Вайнгаст, «Усі суспільства відкритого доступу відповідають веберівському критерію: в них держави

володіють монополією на легітимне застосування насильства. Консолідація засобів насильства в руках держави породжує загрозу, що держава використає їх для своїх цілей. Тому логіка контролю над насильством у суспільстві відкритого доступу підпорядкована трьома правилами: 1) консолідована організація збройних сил та правоохоронних органів підпорядковується контролю політичної системи; 2) на політичну систему накладає обмеження комплекс інститутів і стимулів, які перешкоджають нелегітимному використанню насильства з її боку; 3) щоб політична група або партія залишалася при владі, вона повинна заручитися підтримкою економічних та соціальних груп інтересів у широкому сенсі» [98, с. 42].

На думку Д. Аджемоглу та Дж. Робінсона, «Інклюзивні інститути... заохочують великі групи людей до участі в економічній діяльності, яка дає змогу розкрити їхні таланти й уміння, зробити вибір за власним бажанням. Щоб бути інклюзивними... інститути мають шанувати приватну власність, неупереджену систему права й надання адміністративних послуг для створення конкурентного середовища, у якому люди можуть здійснювати обмін і домовлятися. Має бути також гарантія можливості відкривати новий бізнес і обирати свій кар'єрний шлях» [2, с. 68]. Очевидно, що у сучасному світі усе це неможливо без активного використання як громадянами так і державою новітніх інформаційних технологій.

Для демократичних країн, у яких сформовано традиції відкритості влади, політичного діалогу між владою та опозицією, передвиборчих та парламентських дебатів становлення глобального комунікативного середовища та розвиток інформаційних технологій має більше переваг, аніж недоліків.

Фокус дослідницької уваги у процесі визначення типів та функціональних особливостей нових політичних технологій слід зосередити на сегментації політичного поля у мережі інтернет. Цьому сприяє використання таких нових виборчих технологій, як блогінг, Big Data, меми, застосування технології «спін доктор» у соціальних мережах, створенні мережевих партій тощо. Тут є як

позитивні аспекти так і небезпеки, які пов'язані із негативним характером впливу нових виборчих технологій на трансформації поля політики.

Якщо застосовувати теорію політичного поля до аналізу впливу нових виборчих технологій на трансформації політики, то слід нагадати: П. Бурд'є визначив вплив «логіки» символічного виробництва та практики («габітусу») певного поля на поведінку індивідів.

Це означає, що у межах єдиної цифрової реальності у мережі інтернет утворюються, або штучно конструюються під впливом нових політичних технологій, різні поля. Для них характерною є наявність власних «картин світу» та відповідних наративів, які визначають електоральний вибір індивідів. Один із найважливіших аспектів сучасних трансформації під впливом нових політичних технологій полягає у тому, що у межах єдиної «цифрової реальності» мережі інтернет утворюються різні сегменти, які в інформаційному просторі можуть навіть ніколи не перетинатись.

Для індивідів це значно ускладнює критичний аналіз інформації, яка розповсюджується за допомогою нових політичних технологій у різних сегментах поля політики на основі аналізу даних. Відповідно, проблематизується феномен «громадської думки», натомість нові виборчі технології конструюють різні «поля» та «режими істини», а сегменти цифрової реальності характеризуються «постправдою». Нові політичні технології не лише «підштовхують» громадян до певного вибору, вони створюють у мережі інтернет «цифрову реальність», яка трансформує увесь комплекс комунікативних відносин у полі політики. Поділ політичного поля на сегменти, що практично не перетинаються у мережі інтернет, спричиняється активним застосуванням нових виборчих технологій – мемів, політичного блогінгу, спін-докторінгу, мережевих партій, Big Data.

Один із найважливіших аспектів сучасних трансформації під впливом нових виборчих технологій полягає у тому, що у межах єдиної «цифрової реальності» мережі інтернет утворюються різні автономні «поля», тобто сегменти, які в інформаційному просторі можуть ніколи не перетинатись. Це

стосується у цілому інформаційних полів (тобто громадяни навіть можуть не здогадуватись про існування іншого контенту), так і конкретної інформації, що стосується виборчих процесів.

У цих сегментах утворюються власні картини світу, відповідні наративи, які впливають на електоральний, політичний і повсякденний вибір індивідів. Фактично, зникає феномен «громадської думки». Натомість конструюються різні «поля», (цифрові) «ідентичності» та «режими істини».

Дослідники відзначають, що ці сегменти цифрової реальності характеризуються «постправдою». Зокрема, Є. Бистрицький зазначає: «Варто говорити про «розвиток постправди», оскільки йдеться не тільки й не стільки про знаходження науково-теоретичних рецептів її подолання задля «дійсної правди», «стану істини», скільки про необхідність й далі жити в цій ситуації з адекватним сприйняттям її неминучих особливостей. Це неважко зрозуміти, оскільки одним з джерел виникнення попиту на «правду» є переживання автентичності, без посередньо зв'язане з культурними та життєвими практиками ідентичності спільнот різної «потужності»... Варто також схарактеризувати ситуацію постправди в термінах розвитку як питання історичності істини, оскільки сьогодні нас підводять до необхідності оцінювати небезпеку зіткнення різних екзистенційних «правд» у перспективі збереження майбутнього для всіх» [10, с. 62].

Слід наголосити на необхідності критичного ставлення до інформації в умовах «постправди», її перевірки. Натомість, цей рецепт є дієвим лише для інформації, яку ми отримуємо. Але, враховуючі сегментацію цифрової реальності, певна частина інформації може навіть не потрапити у поле зору певних груп громадян та, водночас, стати визначальним чинником для електорального вибору інших. Це має значні негативні наслідки для демократії, створює безмежні можливості для маніпуляцій.

Безумовно, слід погодитись із тим, що «...фізично сучасне політичне суспільство продовжує функціонувати в єдиній реальності, але інформаційно ця реальність є різною та поділяється на різні рівні, внаслідок чого різним людям

подаються різні істини. Це загалом підриває основи демократичної конкуренції і сприяє ідеологічній ізоляції людей, особливо з огляду на те, що сьогодні дедалі частішими і сильнішими є спроби розділити людей, фрагментувати суспільство і полегшити його контроль, в тому числі інформаційно, через соціальні мережі та обробку великих масивів даних, і це навіть попри зусилля урядів і міжнародних/наднаціональних організацій не допустити цього та якісно врегулювати розвиток інформаційних комунікацій. З цього слідує, що інформаційні технології та великі дані можуть як позитивно (генеруючи найраціональніші і колективні рішення), так і негативно (передусім через маніпуляції) впливати на політичний процес, урядування й вибори тощо» [93, с. 34].

У мережі інтернет утворюються окремі інформаційні поля, у яких відбувається реальна взаємодія між індивідами та функціонують відповідні наративи, або ілюзії. П. Бурд'є, один із найвідоміших соціологів, запропонував теорію соціального поля, визначаючи вплив «логіки» символічного виробництва та практики певного поля на поведінку індивідів.

Передусім, наголос у теорії П. Бурд'є робиться на тому, що «У кожному полі існують свої особливі форми відплати (капіталом) та покарання й організаційні стратегії, структуровані відповідно до імпліцитного габітусу та позицій, зайнятих іншими агентами. Більше того, поле має за свою точку входу специфічну ілюзію (*illusio*). *Illusio* є необхідним переконанням та вкладом агента до цінності гри, в даному випадку до конститутивних правил поля. Необхідно досягнути *illusio*, щоб взяти участь у найрізноманітніших соціальних ритуалах: бути спортивним фаном, молитися, захоплюватися Нобелівською премією, читати літературну критику чи інвестувати у будинок на одну сім'ю. Історичне втілення цих правил у поєднанні з ресурсами акторів у рамках культурного та економічного капіталів творить *диспозиції*, що слугують для сприйняття, діяльності та реакцій на основі певного габітусу» [40].

Також П. Бурд'є «...засуджує поширення логіки економічного поля на весь соціальний світ», критикує методологічний індивідуалізм та теорію раціонального вибору [40].

На особливу увагу у контексті трансформацій поля політики під впливом нових виборчих технологій, заслуговують візії щодо «поля журналістики». Адже, у сучасній цифровій реальності нові виборчі технології використовують не стільки традиційні медіа (телебачення, радіо, пресу тощо), скільки інтернет-комунікації, передусім – соціальні мережі.

Так, слід погодитись із П. Бурд'є, який зазначає: «Об'єктом нашого дослідження стане не «влада журналістів» – і тим більше не журналістика як «четверта влада» – але влада, яку механізми поля журналістики, яке все більше підкоряється вимогам ринку (читачів і рекламодавців) мають, у першу чергу, над журналістами (й інтелектуалами-журналістами), а потім, не без їхньої участі, над різними полями культурного виробництва: юридичним, літературним, аристократичним, науковим... структурний вплив, який і є цим полем, під тиском ринку, більш чи менш помітно змінює силові відносини всередині різних полів, зачіпаючи те, що в них відбувається, викликаючи схожі ефекти в цих феноменологічно дуже різних універсумах. Роблячи це, ми намагаємось не припуститися однієї з двох протилежних одна одній помилок: ілюзії «досі небаченого» й ілюзії «незмінного» [17].

Набуття мережею інтернет завершеної форми дозволяє перейти від визначення фрагментарного впливу на окремі «ділянки» політичного поля до констатації нової «цифрової реальності» мережевого суспільства. Точніше, після десятиліть спостережень за спорадичними, «точковими» та, певною мірою, хаотичними змінами у окремих сегментах поля політики, дослідники наголошують, що на сучасному етапі утворився «кумулятивний» ефект.

Зокрема, М. Кастельс використовує терміни «інформаційне суспільство» та «Інтернет-галактика» для визначення нової реальності. У висновку до праці «Інтернет-галактика» під назвою «Складні проблеми мережевого суспільства» він зазначає: «Інтернет-галактика є новим

комунікаційним середовищем. Оскільки комунікація є суттю людської діяльності, всепроникне використання Інтернету видозмінює всі сфери соціального життя... Нова соціальна форма – мережеве суспільство – набуває обрисів на всій планеті, хоча й різниться конкретними виявами... Як і з попередніми випадками структурної зміни, ця трансформація пропонує стільки ж можливостей, скільки і створює проблем... Безумовно, Інтернет – технологія свободи...» [51, с. 275].

Поява «інтернет-галактики» (як свого часу і «галактик» Гутенберга і Маклюена) не вирішує наявні соціальні та політичні проблеми. Скоріше, спричиняє появу нових проблем та можливих рішень, деактуалізуючі «старі». Системні трансформації стосуються сутнісних характеристик поля політики та політичної інтеракції під час електорального процесу та публічного управління, вироблення та реалізації внутрішньої та зовнішньої політики. Нові виборчі технології не лише «підштовхують» громадян до певного вибору, вони створюють у мережі інтернет «цифрову реальність», яка трансформує увесь комплекс комунікативних відносин у полі політики.

В інтерпретації Л. Кожекіної політичне поле є «ринком політичних ідей». Вона аргументує: «Весь соціальний простір нерівномірно розподілений у часі та просторі і складається з кількох полів – поля політики, поля економіки, поля релігії, наукового поля, поля культури тощо. Кожне з полів є автономною щодо інших полів ареною боротьби за ресурси і символічне визнання. Автономність обумовлена тим, що успіх – зайняття домінуючої позиції в даному полі (економічному, політичному, академічному тощо) – залежить від володіння специфічним капіталом. Кожне поле передбачає певну гру: певні ставки та інтереси гравців, що не зводяться до ставок та інтересів в інших полях. Наприклад, основною ставкою в політичній грі є не тільки право на використання об'єктивних ресурсів влади (армія, фінанси, ін.), але й монополія на виробництво і поширення політичних уявлень і думок. Політичне поле – це своєрідний ринок політичних думок, програм, партій. Політична боротьба – перш за все боротьба за форми пізнання соціального світу, боротьба за

можливість зберегти або трансформувати соціальний світ, зберігаючи або трансформуючи категорії сприйняття цього світу, які і роблять цей світ можливим. Ієрархія всередині кожного поля і між різними полями залежить від уявлень про цю ієрархію, тому політика як боротьба за владу передбачає символічну боротьбу за уявлення» [57, с. 40-50].

Погодимося із щодо розрізнення позитивного та негативного впливу такої нової виборчої технології, як Big Data: «Встановлено, що позитивний вплив у цьому випадку стосується вироблення та прийняття більш колективних і раціональних рішень у політиці й урядуванні, а натомість негативний вплив реалізовується передусім через маніпулятивне та цілеспрямоване використання великих масивів даних різними політичними або ж довкола політичними акторами для досягнення тих чи інших електоральних або загалом політичних результатів... найбільшою небезпекою використання великих даних у політиці та виборах постає не просто отримання й обробка персональних даних (приміром, з соціальних мереж), а алгоритмізована, послідовна та цілеспрямована активність зі створення бази профілів користувачів різних соціальних мереж, на підставі яких можна аналізувати та порівнювати, а також експериментувати з приводу переваг (в тому числі електоральних або загалом політичних) користувачів/виборців і їхніх груп, зокрема зумовлюючи їхнє «соціальне підштовхування» до того чи іншого процесу, рішення або результату» [93, с. 31].

Використання сегментації політичного поля у мережі інтернет задля мобілізації виборців можна було б назвати головною перевагою даної виборчої технології, але, водночас, це є джерелом маніпуляції думкою громадян у віртуальному просторі цифрової реальності. До того ж використання ці технології передбачає доступ до особистих даних громадян, перетворення їх конфіденційної інформації щодо приватного життя на товар та інформаційний ґрунт для подальших маніпуляцій.

Відзначимо, що новації у виборчих технологіях фактично прибрали межу між приватним та публічним життям індивідів, хай допоки лише в мережі інтернет.

Вони зруйнували баланс між приватним та публічним, «...повністю змінивши концепцію політичної й електоральної кампанії, бо вони зосередились на культурі та комунікації, а не на публічності маніфестів кандидатів чи партій. Доповнилось це тим, що політичний чи електоральний успіх, завдячуючи великим даним і загалом інформаційним технологіям, продовжив забезпечуватись завдяки маніпуляціям, але переважно у фрагментованому та приватному (а тому й менш об'єктивному) вимірі політичного дискурсу» [93, с. 34].

Поділ політичного поля на сегменти, що практично не перетинаються у мережі інтернет, пояснює активне застосування іншої виборчої технології – мемів. Адже саме меми здатні на незначний проміжок часу об'єднати різні сегменти, сприяти формуванню громадської думки щодо окремих акторів виборчої кампанії.

По-перше, меми є свідченням ірраціоналізації поля політики, коли замість раціональних дебатів під час виборів посилюється тренд віртуалізації за допомогою лаконічних метафоричних повідомлень.

По-друге, як зазначає О. Свідерська, «Політичні меми є прямим наслідком невпинного розвитку інформаційного суспільства, яке сприяє трансформації традиційної політичної діяльності... політичні меми є не тільки прикладом політичної сатири, але й інструментом спотворення політичної реальності, поширення замовних політичних наративів, пропаганди та дезінформації; меми можуть мати критичний, глузливий, або ж інформативний характер; політичний мем здатний формувати політичний дискурс: під час передвиборчих кампаній, використання мемів може вплинути на електоральний вибір, сформувати позитивне, чи, навпаки критичне ставлення до тієї чи іншої партії; у буденному житті політичні меми можуть бути частиною політичного дискурсу країни: у вільній, демократичній країні – виконувати функцію комунікативного

інструменту, у країнах із закритими режимами – формою вияву протесту; політичний мем може бути частиною ворожої ІІСО та елементом поширення пропаганди чи дезінформації» [147, с. 56].

Незважаючи на необхідність відзначити відмінності використання цих двох технологій – Big Data та мемів – у демократичних та авторитарних режимах, слід наголосити, що вони носять суто маніпулятивний характер, не передбачають «відповіді» громадян та не спрямовані на забезпечення комунікативної взаємодії.

На відміну від Big Data та політичних мемів, технологія «спін-доктору» якраз може бути застосована для стратегічної комунікації. У цьому сенсі ця технологія сприяє раціональній взаємодії у виборчій період, їй властива функція раціоналізації цифрової реальності політичного поля. У полі політики «спін-доктор» має потенціал демократизації взаємодії та раціоналізації електорального вибору за допомогою налагодження зворотного зв'язку.

Слід цілком погодитись із Н. Лепською щодо потенціалу спін-докторінгу: «Спін-докторінг як технологія стратегічної інформаційної діяльності є доцільною задля підтримки та подальшого поступу демократій у відмежуванні від спін-докторінгу як технології маніпулятивного обертання інформації в автократіях... Спін-докторінгові технології, як вибудовування стратегічних комунікацій, здатні забезпечити успішність демократій у їх протиставленні з автократіями, які усіляко намагаються послабити західні альянси демократичних країн, міжнародні організації та й загалом світоустрій. Утім, стратегічність як цілісна проактивна політика демократій обов'язково має перемогти оперативну короткозорість як ситуативну реактивну політику автократій» [73, с. 48].

Серед інституційних трансформацій політичного простору під впливом нових технологій виборчих процесів слід відзначити появу «мережевих партій». Процес розповсюдження «мережевих партій» є безумовним маркером демократизації, він забезпечує широкий та відносно дешевий (порівняно із традиційними медіа) доступ до масової аудиторії для представників політичних партій. Щоправда, демократизація не завжди означає лібералізацію, адже сучасні мережеві партії можуть пропагувати фундаменталістські ідеологічні доктрини.

У цілому, «Інтернет знімає будь які просторові і часові обмеження. Він надає рівні можливості для інформаційної діяльності політичних партій різної потужності. Найбільш актуальним напрямом використання інтернет-ресурсів для політичних партій є робота у соціальних мережах. За їх допомогою партії можуть вільно поширювати необмежену кількість інформації на будь-яку аудиторію, а головне вільно спілкуватися зі своїми потенційними виборцями. Такі контакти надають змогу чітко визначати стратегічні і тактичні напрями своєї діяльності на основі якісного моніторингу мережевої інформації» [120, с. 53].

Політичні партії, які прагнуть комунікувати із виборцями за допомогою соціальних мереж, активно залучають популярних блогерів до пропаганди. Відзначимо, що сьогодні «блоги існують у різних формах (текст, фото, відео, аудіо) та мають контент різного спрямування – політичний, військовий, економічний, психологічний, музичний, модної індустрії тощо» [88, с. 110].

Політичні блогери відносяться до креативного класу сучасного суспільства [175], саме завдяки креативності вони стають «лідерами думок», формують власний сегмент «цифрової реальності».

Варто наголосити на тому, що активна політична позиція блогерів може сприяти подальшій демократизації та раціональному вибору громадян за однієї умови – їх незалежності від олігархічного капіталу. Технологія політичного блогінгу у виборчих кампаніях використовується як для популяризації певних ідей та/або політичних акторів так і з метою контрпропаганди, відповіді на інформаційні атаки з боку опонентів.

В Україні також зроблено важливі кроки щодо розвитку нових форм комунікації між владою та громадянами на основі інформаційних технологій. Йдеться про впровадження застосунку «Дія» та постійне розширення його функцій. Для електорального процесу позитивні наслідки розвитку нових інформаційних технологій та утворення мережевого інформаційного середовища полягають, передусім, у впровадженні електронного голосування. Вони

використовуються на усіх етапах виборчого процесу: від висунення кандидатів та проведення передвиборчої агітації до підбиття підсумків голосування.

Натомість, для українського політичного процесу питання щодо того, чи сприяють нові інформаційні технології демократизації публічної політики та раціоналізації політичної комунікації, залишається відкритим.

Варто погодитись із тим, що раціоналізація політики залишається актуальним завданням для України: «Раціоналізація публічної політики як комунікативного простору реалізації публічної влади є важливим завданням у сучасному українському контексті. «Менеджмент війни» (В. Зеленський), як стан публічної влади та публічної політики в Україні потребує раціональних політичних рішень, що ґрунтуються на пошуку «кращого» аргументу та кристалізації політичних позицій у процесі політичних дебатів» [179, с. 81].

Нарешті, новітні інформаційні технології впливають на сферу безпеки і оборони, як відкриваючи небачені раніше можливості так і утворюючи серйозні безпекові виклики.

Передусім, йдеться про кіберзагрози. Як зазначає І. Бондар: «Захищаючи свої інформаційні інтереси, кожна держава має дбати про свою інформаційну безпеку. Цього ж вимагає і зміцнення української державності. Збалансована державна інформаційна політика України формується як складова частина її соціально-економічної політики, виходячи з пріоритетності національних інтересів та загроз національній безпеці країни. Із правової точки зору вона ґрунтується на засадах правової демократичної держави і впроваджується шляхом розробки та реалізації відповідних національних доктрин, стратегій, концепцій та програм згідно із чинним законодавством. В Україні назріла об'єктивна потреба у державно-правовому регулюванні науково-технологічної та інформаційної діяльності, що відповідала б реаліям сучасного світу та рівню розвитку інформаційних технологій, нормам міжнародного права, але водночас ефективно захищала б власні українські національні інтереси. Відносини, пов'язані із забезпеченням інформаційної безпеки, як найважливіші сьогодні для

суспільства та держави вимагають найшвидшого законодавчого регулювання» [14, с. 68].

Також необхідно враховувати суттєві трансформації механізмів організації та координації терористичних груп, пов'язані із формуванням у інтернеті мережових спільнот. Вони активізуються напередодні, або під час виборчих кампаній. Це потребує впровадження ефективних технологій протидії кіберзагрозам та терористичним атакам.

Висновки по розділу 2

Підбиваючи підсумки проведеного у другому розділі дослідження еволюції, типів та чинників ефективності нових технологій виборчих процесів, слід відзначити наступне.

По-перше, у першій чверті XXI століття визначальним стає політико-комунікативний вимір становлення нових політичних технологій виборчих процесів. Завдяки технологічному розвитку інтернет-комунікацій та мобільного зв'язку відкриваються нові можливості щодо організації виборчих процесів. Зарубіжний досвід переконливо свідчить про те, що технологічні новації супроводжують усі етапи виборчих процесів, проявляються у реалізації концепції е-голосування. Зокрема, йдеться про успішний досвід Естонії та Швейцарії, а також поступове впровадження системи е-голосування у країнах ЄС (відповідно до рекомендацій Ради Європи). Щодо автоматизованої обробки бюлетенів та визначення результатів голосування, то такі системи застосовуються у Австралії, Великій Британії, США, ін. З урахуванням міжнародного досвіду визначено переваги застосування е-голосування: 1) доступність; 2) раціоналізація процесу голосування та підрахунку бюлетенів; 3) економія витрат часу та грошей на організацію виборів. Серед ризиків впровадження моделі е-голосування відзначено: 1) загрози фальсифікацій; 2) нерівність доступу (географічна та демографічна) до новітніх технологій

Інтернет-комунікацій та мобільного зв'язку; 3) можливість хакерських атак та порушення таємниці голосування. Відзначено, що у першій чверті XXI століття у зарубіжних країнах формується віртуальний простір нових політичних технологій, інтернет-культура (включно із хакерською культурою), новий клас мережевих підприємців (е-комерція). Отже, змінюються політичні умови та комунікативні засади е-голосування: нові політичні технології в інтернет мають власну специфіку, яка обумовлена необхідністю протидіяти маніпуляціям, фальсифікаціям та нерівному доступу різних соціальних груп до мережі Інтернет.

По-друге, визначено основні етапи еволюції та чинники ефективності нових політичних технологій виборчих процесів. Відзначено, що еволюція нових політичних технологій, які поширились у глобальному вимірі у першій чверті XXI століття та ґрунтуються на використанні мережі Інтернет і технологій мобільного зв'язку, полягає у забезпеченні подальшої демократизації виборчого процесу, чесних та справедливих виборів. Досвід демократичних країн свідчить про те, що нові політичні технології охоплюють усі стадії демократичного виборчого процесу – від висунення кандидатів й реєстрації виборців та агітації й виборчої комунікації до підбиття підсумків голосування. Відмінності між етапом модернізації в історії людства та суспільством постмодерну у вимірі політичних технологій полягають у тому, що на зміну принципу «мобілізації» виборців (як основи політики, економіки та виборчого процесу епохи модернізації) у цифровому суспільстві на перший план виходить принцип «інклюзивності». Відповідно, нові політичні технології виборчих процесів спрямовуються не на мобілізацію, а на залученість виборців. Визначено принципи парадигми постмодерну («інклюзивність», «деконструкцію», тобто критику «логоцентризму» та «бінарних опозицій», які були фундаментом раціонального електорального вибору епохи модерну) та інтерпретовано їх стосовно нових політичних технологій. На етапі цифрового суспільства нові політичні технології потребують не лише правового регулювання та технологічного захисту, а й урахування суттєвих соціальних трансформацій у процесі переходу до мережевої

організації. В Україні передумови застосування нових політичних технологій виборчих процесів сформовано впровадженням застосунку «ДіЯ» («Держава і Я»). Він продовжує удосконалюватись: не зважаючи на війну, його можливості розширюються. Під час президентської та парламентської кампанії 2019 року нові політичні технології виборчих процесів довели свою ефективність. Зокрема, технологіям було забезпечено залучення молоді (із використанням соціальної мережі Інстаграм), сконструйовано протиставлення «нових» та «старих» політиків (завдяки серіалу «Слуга народу») та відбулась активізація горизонтальних комунікацій і мережових спільнот.

По-третє, визначаючи типи нових політичних технологій виборчих процесів та їх функціональні особливості у цифровій реальності, відзначено блогінг, аналіз великих даних, меми, «спін-докторінг». Політичні блогери, які відносяться до креативного класу сучасного суспільства стають «лідерами думок», формують власний сегмент «цифрової реальності». Активне застосування нових політичних технологій виборчих процесів обумовлене поділом політичного поля на сегменти, що практично не перетинаються у мережі інтернет. Адже ці технології здатні (хай і на незначний проміжок часу) об'єднати різні сегменти, сприяти формуванню громадської думки щодо окремих акторів та подій виборчих процесів. Водночас, нові політичні технології є ознакою ірраціоналізації поля політики, коли замість раціональних дебатів під час виборів посилюється тренд віртуалізації політики. Відзначено, що використання нових політичних технологій є спільною ознакою як демократичного так і авторитарного режимів. При цьому, технології Big Data та мемів носять суто маніпулятивний характер (не передбачають «відповіді» громадян, не спрямовані на забезпечення комунікативної взаємодії). Натомість, технологія «спін-докторінгу» сприяє стратегічній комунікації, їй властива функція раціоналізації цифрової реальності політичного поля, адже вона сприяє налагодженню зворотного зв'язку. Технологія політичного блогінгу у виборчих кампаніях використовується як для популяризації певних ідей та/або політичних акторів так і з метою контрпропаганди, відповіді на інформаційні атаки з боку опонентів.

РОЗДІЛ 3

РОЗВИТОК НОВИХ ПОЛІТИЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ВИБОРЧИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ У ПЕРШІЙ ЧВЕРТІ ХХІ СТОЛІТТЯ

3.1. Дійові особи нових політичних технологій та їх стратегії під час виборчих процесів.

У сучасних умовах становлення цифрового суспільства розвиток нових політичних технологій пов'язується із трансформаціями декількох соціальних просторів.

По-перше, технологічні новації спричиняють появу комунікативних мереж у інтернет-просторі та месенджерів, які працюють на основі мобільного зв'язку. Саме на цій технологічній базі утворюються соціальні мережі (X, Facebook, Instagram, Tik-Tok, Threads тощо), платформи (YouTube, Zoom, ін.) та месенджери (WhatsApp, Viber, Telegram, ін.). Соціальні мережі здійснюють не лише соціально-економічний та культурний, а й політичний вплив та забезпечують перехід від моделі WEB 1.0 до WEB 2.0. Як влучно зазначає Д. Морріс, якого цитує український дослідник О. Кузняк: «... Інтернет буде конгресом. Інтернет буде парламентом. Інтернет буде виборами» [69, с. 84].

Розвиток інтернет-комунікацій утворив нові можливості щодо формування громадської думки, застосування політичних технологій та вивів на історичну авансцену нових суб'єктів політичних технологій – блогерів. Говорять навіть про унікальний простір застосування нових політичних технологій – блогосферу, – який сформувався на початку ХХІ століття.

Слід безумовно погодитись із тим, що «Можливості вільного висловлення, які надає Інтернет, є набагато потужнішими, ніж ті, які може надати громадянському журналістові навіть найбільш незалежне ЗМІ. Монополія на «четверту владу» – владу через керування інформаційними потоками – завдяки можливостям Інтернету нині вислизає з рук держав, корпорацій і навіть медіа-

магнатів... Активність у блогосфері, принаймні уможливно, надає доступ до «четвертої влади» кожному, хто бажає. Блог може завести у мережі будь-який користувач, не вкладаючи жодних коштів і навіть не повідомляючи власне ім'я, тобто анонімно. Лише від його ініціативи та таланту буде залежати, чи приверне він увагу аудиторії, чи вплине на неї» [89, с. 130-131].

По-друге, зміни у політичному просторі, пов'язані із демократизацією політичної системи та завершенням в Україні пострадянського етапу. Формування політичного режиму «електоральної демократії» спричинило динамічний розвиток політичних технологій на загальнонаціональному та місцевому рівнях. Політичні зміни у контексті даного дисертаційного дослідження, передусім означають, що політичні технології пройшли шлях від цензури та адміністративного ресурсу через етапи пропаганди та агітації за допомогою, зокрема й «темників», до політичної рекламістики та зв'язків із громадськістю. Усі ці технології на певному етапі політичного розвитку та політичної трансформації України інтерпретувались як «нові». Це пояснюється політичним та електоральним вакуумом радянського періоду. На сучасному етапі в якості «нових» інтерпретуються «технології залучення», які ґрунтуються на інтернет-комунікаціях та соціальних мережах. Слід стверджувати, що до нових дійових осіб політичних технологій відносяться блогери, лідери думок, інфлюєнсери тощо. Вони є результатом розвитку інтернет-комунікацій та соціальних мереж.

Відзначимо, що соціальні мережі значно підвищують ефективність застосування нових політичних технологій виборчих процесів. Погодимося із такою думкою: «Соціальна мережа в Інтернеті є сайтом, який є майданчиком для взаємодії між людьми, групами людей та організаціями, де зв'язки між цими вузлами забезпечує програмна складова сайту. Такі засоби масової комунікації помітно полегшують впровадження у свідомість аудиторії ілюзорної конструкції реальності, формування соціально-політичних міфів..., – вважає К. Чоста, – Більшість публікацій політичної спрямованості не є чисто інформативними, а виконують ідеологічну функцію, апелюючи до емоційної складової. Але при

цьому зазначимо, що вони можуть ґрунтуватися не тільки на емоційному компоненті, а й на формально-переконливому та іншому впливі, потужним інструментом якого є мова» [163, с. 389].

Також до нових політичних технологій початку ХХІ століття відноситься технологія зворотного зв'язку, яка трансформувалась із ідеї теорії комунікативної раціональності (Ю. Габермас) щодо побудови політичного діалогу на основі «відповіді» реципієнта на повідомлення у цинічну практику штучного конструювання заздалегідь визначених коментарів під постами чи відео політичних опонентів.

Погодимося: «З появою і розвитком нових медіа партійні структури почали активно використовувати технології «зворотного зв'язку», де велика увага приділялася роботі з реакціями, коментарями, висловленими думками громадськості. Все це здійснювалося за допомогою створення форумів і чатів, на яких користувачі могли висловити свою думку з приводу кандидата чи партії, а також її політичної програми... Разом з тим, на базі цих технологій починають вдаватися до інших, зокрема «маніпулювання громадською думкою», що містить низку прийомів (інформаційне перевантаження, дозування інформації, «велика неправда», змішування реальних фактів з гіпотезами та чутками, зволікання часу, своєчасна неправда)» [69, с. 83].

На відміну від попередніх періодів, коли дійовими особами політичних технологій та «обличчям» електоральних кампаній була радянська і пострадянська бюрократія (Л. Кравчук, Л. Кучма, Л. Плющ, ін.), політичні та партійні лідери (В. Чорновіл, Л. Лук'яненко, О. Мороз, П. Симоненко, Ю. Тимошенко, Ю. Костенко, О. Ляшко, Д. Разумков, ін.), бізнесмени (Р. Ахметов, С. Тарута, І. Коломойський, М. Єфімов, Г. Суркіс, В. Данілов, О. Герега, В. Столар, ін.), спортсмени (О. Блохін, В. Кличко, Е. Тедес, Ж. Белемюк, ін.) та представники шоу-бізнесу (В. Зеленський, С. Вакарчук, М. Поплавський, С. Сівохо та ін.) у сучасних умовах коло суб'єктів політики та виборчих процесів значно розширилось.

У виборчих кампаніях 2014 та 2019 років до них доєднались та успішно виступили у ролі суб'єктів політичної рекламістики волонтери та військові. Деякі з суб'єктів політичних технологій успішно поєднували одразу декілька ролей, як-от П. Порошенко (лідер партії та блоку, досвідчений бюрократ, бізнесмен), В. Ющенко (бюрократ та партійний лідер), Д. Арахамія (мільйонер, волонтер, представник ІТ-сфери), Ю. Тимошенко (бізнесвумен, прем'єр-міністр та лідерка партії і блоку).

Зокрема, у матеріалі української служби ВВС окремі кандидати у депутати Верховної Ради України н виборах 2019 року представлені наступним чином: Дмитро Разумков – політконсультант, головна публічна особа команди Зеленського. Руслан Стефанчук – юрист з КВКшним минулим, називає себе ідеологом «Слуги народу». Ірина Венедиктова – юристка, в команді Зеленського відповідає за судову реформу. Давід Арахамія – підприємець-айтішник, глава ради волонтерів при Міністерстві оборони України. Галина Янченко – депутатка Київради, громадська активістка-антикорупціонерка. В прохідній частині списку – гендиректор «1+1» Олександр Ткаченко та чемпіон світу з греко-римської боротьби Жан Беленюк... Юрій Бойко – співголова партії ОПЗЖ, віце-прем'єр і міністр палива та енергетики при президентах Леоніді Кучмі і Вікторі Януковичі. Вадим Рабинович – співголова партії ОПЗЖ, колишній бізнесмен і ведучий ток-шоу «Хто кому Рабинович» і «П'ять питань Вадиму Рабиновичу»... Сергій Львовчкін – глава адміністрації колишнього президента Віктора Януковича. Петро Порошенко – колишній президент України. Андрій Парубій – спікер Верховної Ради України. Ірина Геращенко – перша віцеспікерка Верховної Ради, колишній парламентар з питань звільнення військовополонених. Михайло Забродський – генерал армії, командувач десантно-штурмових військ України. Софія Федина – львівська громадська активістка, викладачка Львівського університету. Юлія Тимошенко – постійна лідерка «Батьківщини», двічі прем'єр-міністр України. Сергій Тарута – бізнесмен, ексгубернатор Донецької області. Валентин Наливайченко – колишній глава Служби безпеки України. Сергій

Соболев – заступник Юлії Тимошенко в «Батьківщині». Олена Кондратюк – одна з найближчих соратниць Тимошенко» [153].

У попередніх розділах дисертаційного дослідження наголошувалось на переході у політичному просторі від «технологій мобілізацій» до «технологій залученості» (інклюзивності). Реалізація «технологій залучення» у мережі інтернет відкрила нові можливості для організацій політичних протестів, кольорових революцій у глобальному масштабі тощо.

Зокрема, це стосується нових суб'єктів політичних технологій – блогерів, інфлюєнсерів, лідерів думок. Їх завдання якраз і полягає у залученні громадян як аудиторії з можливістю впливати на громадську думку та, у певний час, мобілізувати громадян для голосування за того чи іншого кандидата.

Окремо слід відзначити спільне та відмінне між «блогерами», «лідерами думок» та «інфлюєнсерами». Їх можна об'єднати, якщо термін «блогер» трактувати максимально широко. Тобто, усі ці професії на даному етапі розвитку інтернет-комунікацій та соціальних мереж і платформ визначаються як «блогінг». Натомість, у процесі подальшої професіоналізації та виокремлення певних сегментів впливу та спеціалізації на використанні усіх можливостей певної мережі, або платформи, буде відбуватись подальше розрізнення понять «блогер», «інфлюєнсер», «лідер думок». Деякі відмінності слід відзначити вже на сучасному етапі. Задля цього необхідно враховувати не лише наукові розробки щодо визначення цих феноменів, а й стан медійного дискурсу відносно їх інтерпретації. Щодо останнього, то в Україні інфлюєнсером у дискурсі масмедіа називають людину, яка є впливовою у неполітичних темах.

Інфлюєнсер може використовувати свій соціальний капітал та аудиторію, яка прислухається до нього/неї з політичною метою, але це не є основним засобом заробітку. Комерційний успіх та популярність обумовлені у даному випадку зовсім іншими темами – від стилю життя, шопінгу чи моди до спорту, науки, технологій чи мистецтва.

Ще складніше відокремити блогера та лідера думок. Адже, по суті вони використовують соціальні мережі з метою політичного впливу; є

заангажованими та певним чином політично мотивованими, працюють на політика/партію чи виконують політичне замовлення. Певні відтинки інтерпретації відмінностей між можна знайти у дискурсі масмедіа: політики та представники медіа блогером називають людину, якій симпатизують, вважають об'єктивною, відзначають у позитивному контексті. Навпаки, коли критикують чийсь політичну позицію, відзначають заангажованість та маніпулятивність меседжів, тоді йдеться про лідера думок. Також слід відзначити негативні конотації щодо «лідера громадської думки» російською – «ЛОМ» (тобто «лидер общественного мнения»).

Наприклад, у 2020 році навіть з'явився термін «позитивні блогери», за допомогою якого намагались відрізнити прихильників В. Зеленського від «ЛОМів» П. Порошенка.

Відзначимо: «Позитивні блогери»... термін, який увійшов до політичного словника в листопаді 2020 року. Тоді радник керівника Офісу президента Михайло Подоляк розповів про створення пулу блогерів, які в соцмережах говоритимуть про позитивні тренди у внутрішній політиці країни. По суті, команда Зеленського сформувала такий пул для медійного протистояння з так званими ЛОМами зі стану опозиції, насамперед – прихильників Петра Порошенка» [15].

По-третє, трансформації медіа-простору. Їх сутність полягає у переході від моделі традиційних медіа (телебачення, радіомовлення, преси) до соціальних мереж (кожний може стати автором, повідомляти новину та коментувати її) та інтерактивних мережевих медіа (на сайтах медіа, де працюють професійні журналісти кожний громадянин/ка може залишати коментарі у режимі онлайн).

Наголосимо: «Розвиток як політичної, так і партійної комунікації в мережевому суспільстві, враховуючи можливості переходу від платформи Web 1.0, для якої характерні статичні технології (створення особистих сайтів політичних діячів чи політичних сил), до Web 2.0, коли на перше місце вийшов блогінг, сприятиме ефективності обміну інформацією за умови аналізу та відбору кращих їх практик. Перехід політичної комунікації до кіберпростору

зумовив трансформацію природи самої політики, яку сьогодні називають «мережевою» та «медійною». Хоча більшість вчених сходяться на думці, що властивості і функції політичної комунікації залишилися такими, як і були, а інтернет лише додав й розвиває нові жанри, форми, умови та моделі поведінки комунікантів. Зокрема, медійність зумовлює персоналізацію політики, її «прив'язку» до лідерів партій, медійний образ яких має бути вигідно «проданий» на політичному ринку» [69, с. 80].

Натомість, це уявна трансформація. Адже, на зміну професійним журналістам, політичним технологам та політикам (партійним лідерам) прийшли інші, не менш професійні, блогери інфлюєнсери та лідери думок. Змінився контекст (інтернет-простір), безумовно, технології стали більш досконалішими, замість телебачення інформація поширюється у соціальних мережах (як тут не згадати відомий вислів М. Маклюєна: «The Medium is the Message»), але уявлення, що буквально кожний може стати журналістом, або блогером так і залишилися на рівні ідеалістичних, утопічних уявлень.

Слід безумовно погодитись із такою думкою: «В епоху медіакратії, коли влада зміцнюється та підтримується за допомогою цифрових методів впливу, чиє основне завдання полягає в тому, щоб впроваджувати потрібні владі меседжі в розум людини – свідомість індивіда займає особливе місце в політичній сфері. Відповідно, підвищена увага приділяється маніпулятивним способам впливу на нього задля досягнення тих чи інших цілей, які ставлять собі політична еліта чи держава загалом. Тому методи маніпулювання свідомістю постійно вдосконалюються. Зокрема, з'являються нові – через соціальні мережі. Вивчення політичних технологій та інструментів впливу у соціальних мережах може допомогти покращити розуміння особливостей формування масової свідомості та визначити принципи, якими керуються політтехнологи при роботі з цифровими засобами впливу» [163, с. 388].

Водночас, не можна заперечувати того, що уявлення про «простих людей» (активістів, блогерів, волонтерів, громадських діячів чи «представників громадянського суспільства»), які борються із корупцією та свавіллям

пострадянської влади, використовувалось новими суб'єктами політичних технологій початку XXI століття для формування власного іміджу, конструювання певного романтичного ореолу для блогерів, активістів, інфлюєнсерів та лідерів думок.

З'явився феномен «громадянської журналістики», який в Україні пов'язаний із виборчими процесами та медіа-скандалами. «Громадянська журналістика» пройшла шлях від парламентських виборів 2002 року через «помаранчеву революцію» (2004 р.) і до 2013 року. Вже «Революція Гідності» відбулась під впливом інших акторів політичних технологій – «лідерів думок», які активно використовували соціальні мережі, передусім – Facebook. Щодо «громадської журналістики», то варто відзначити високий рівень суспільної довіри до неї, обумовлений недовірою як до традиційних медіа так і до публічної влади у пострадянській Україні. Повною мірою це проявилось у період з 2000 по 2013 роки, коли держава, з різним ступенем успішності, намагалась контролювати політичних журналістів телебачення та преси, використовуючи цензуру, економічний тиск на власників медіа та насильство по відношенню до журналістів.

Погодимося із тим, що «Українська громадська журналістика перебуває в стані свого активного розвитку, що спричиняє багато дискусійних питань щодо того, а чи не здатна вона буде із часом витіснити професійну галузь діяльності. Проте сучасні науковці наголошують на тому, що через недовіру до інформації повідомлення від невідомого інформатора не спроможні змінити цієї тенденції. Існує низка факторів, які розбудовують критерій довіри громадської журналістики в українському медійному полі. По-перше, саме вона ґрунтується на власному непримусовому бажанні інформатора поділитись актуальною новиною, нехай цікавою лише на його думку, але інформаційний ресурс уже в масах. Почасти, індивід не зацікавлений у поширенні хибної інформації (якщо не брати до уваги ведення інформаційної війни на мережевих комунікаційних платформах або ж отримання власної вигоди від інформування). По-друге, переважна кількість інформаційних ресурсів у мережі не перебувають під

систематичним наглядом адміністраторів сайту, можуть взагалі не підпадати під цензуру. Або ж навпаки, адміністратор перевіряє текст на відсутність нецензурщини, негативних відгуків тощо, але не бере на себе відповідальності за достовірність того чи іншого факту. Це свідчить про те, що можуть бути видалені матеріали пропагандистського характеру, але не більше. По-третє, громадська журналістика як вид діяльності кожного окремого індивіда має ґрунтуватись на тісному зв'язку із цільовою аудиторією. Подібний масштаб змогла задати тільки мережа, до неї ЗМІ не мали подібних ресурсів чи платформ... По-четверте, найактивніші українці мають можливість не лише публікувати та оприлюднювати свої інформаційні здобутки, а й коментувати вже існуючі, що становлять для них інтерес чи, можливо, конкуренцію. Ця можливість уперше була проаналізована дослідниками блогосфери як властива їй технологія Web 2.0, що продукувала ланцюг електронної комунікації в безперервній павутині» [36, с. 13].

Фактично, за період першої половини ХХІ століття у мережі інтернет припинила існування не лише державна чи корпоративна цензура, а й, за великим рахунком, будь-які моральні чи професійні норми і стандарти журналістики. Єдиний критерій «успіху» – це кількість переглядів, коментарів, підписників тощо. Відтак, йдеться про по-трійні трансформації: технології – політика – медіа.

У контексті цих змін слід визначити появу не лише нових політичних технологій, а й нових акторів (дійових осіб) впровадження політичних технологій виборчих процесів. Йдеться про «лідерів думок», які впливають на аудиторію за допомогою мережевих технологій інтерактивної комунікації, влогерів (які активні у YouTube), блогерів, інфлюенсерів.

Навіть якщо вони не позиціонують себе як політичних «лідерів думок» чи блогерів, але усі час від часу звертаються до політичної або виборчої проблематики. І хоча українською мовою це звучить як «лідер громадської думки», у медіа дискурсі поширився інший варіант, – «лідер общественного мнения», який у медіа часто скорочується до «загрозливої» аббревіатури «ЛОМ».

Наприклад, у статті ГО «Інституту масової інформації» наголошується: «ЛОМ» («лидер общественного мнения») – термін, який увійшов у широкий вжиток в Україні кілька років тому. З розвитком та поширенням соціальних мереж аудиторія та вплив лідерів думок значно збільшилися. Окремі лідери думок уже мають охоплення, більше за окремі національні медіа, та більший рівень довіри. Як наслідок, політичні сили та комерційні структури прагнуть налагодити співпрацю з різними «ЛОМами» для просування своїх ідей і продуктів... У межах цього дослідження визначено чотири тематики постів «ЛОМів»: – особисті (у пості йдеться про «ЛОМа»); - «матеріал» (може бути як текст «ЛОМа» на будь-якому сайті, так і його відео, зокрема запис блогу або відео з ютуба); – політика (тут не враховано тих постів, які ввійшли до тематики «матеріали», серед них також є такі, що стосуються політики)...» [16].

Відзначимо, що у науковому дискурсі презентована абревіатура ЛГД (лідер громадської думки), або «впливовці». На думку дисертанта, це повною мірою відповідає правилам перекладу та інтерпретації даного феномену для української аудиторії.

Намагання зберегти абревіатуру «ЛОМ» задля демонстрації вагомості нових акторів політичних технологій та агресії їх інформаційного впливу видається абсолютно невиправданим навіть для медіа дискурсу.

Погодимось із наступною аргументацією: «В умовах перманентної політичної боротьби і конкуренції суспільні настрої та громадська думка набули вагомості статусу об'єкта зацікавленості з боку влади та політичних акторів. У масовій свідомості та комунікації все більше акцентується політична компонента, провідником якої часто виступають лідери громадської думки (далі – ЛГД) – впливовці, явище, феномен, що також змінюють свій зміст з розвитком суспільно-політичних відносин та інформаційно-комунікаційних технологій. Тому вже не йдеться про лідерів громадської думки як про суто суспільне явище, адже їхня діяльність у політичній площині стає дедалі відчутнішою, і не лише в електоральний період» [49, с. 7].

Феномен «громадянської журналістики», як і джерела фінансування «громадянських» журналістів (насправді – професійних блогерів та лідерів думок) ще потребує окремого дослідження.

Наразі слід зауважити наступне: «Лідер громадської думки – явище, яке тлумачиться по-різному: – особа (публічний діяч), яка користується авторитетом у суспільстві чи його частині (за різними критеріями: географічними, професійними, гендерними, віковими, політичними тощо); – індивіди, які цікавляться новаціями, тому розуміються на них більше, ніж інші, що зумовлює їхню суспільну цінність; джерело оперативної інформації про нововведення, здатне їх сприймати і давати їм оцінку (Е. Роджерс)... Цей підхід актуалізує такий модерний феномен в інформаційній системі, як інсайдери – публічні або анонімні розповсюджувачі резонансної інформації; як правило, вони є або політиками, або наближеними до політичних кіл особами; – суб'єкти, які інтерпретують для загалу повідомлення ЗМІ у процесі міжособового спілкування... Тут варто згадати тлумачення ЛГД як частини загальної аудиторії засобів масової інформації К. Аткина та Р. Райса, тобто субаудиторії поряд із центральним сегментом та громадськими політиками; – у глобальній площині – це не певна персоналія, а весь медіахолдинг як інституційна одиниця у процесі формування громадської думки, що має власну модель відображення інформації, орієнтовану на конкретну соціальну групу; у локальній – це журналіст, ведучий інформаційних випусків, автор суспільно-політичного контенту певного ЗМІ, який, враховуючи індивідуальні характеристики, має вплив на аудиторію» [49, с. 8-9].

Щодо відмінностей між новими суб'єктами політичних технологій та, відповідно, їх виборчими стратегіями, то розглянемо це більш детально.

«Громадянська журналістика» також стала джерелом розвитку не лише для «лідерів думок», а для блогерів. Зокрема, «громадянська журналістика» поступово трансформувалась у блогінг на таких потужних інформаційних ресурсах, як «Українська правда», «ІМІ», «Фокус», «Дзеркало тижня», «Обозреватель», «Forbes» тощо. Саме на цих ресурсах з'явилися авторські

(персональні) блоги, які згодом стали також ознакою спеціальних сайтів, які декларували відкритість до усіх політичних позицій та відсутність цензури («Майдан», «Mediasapiens», «Politolog», ін.)

Повною мірою «громадянську журналістику» на певному етапі слід визначити як нового колективного актора політичних технологій виборчих процесів. Вона стала справжньою альтернативою державним та корпоративним і партійним медіа з їх обмеженнями свободи слова на користь власників. Це – альтернативне джерело інформації в умовах пострадянської цензури. Але, водночас, наголосимо на її заангажованості як через «концентрацію негатива» так і через те, що кожний представник «громадянської журналістики» представляє певну політичну позицію, або, якщо йдеться про електоральний вибір, то відповідного кандидата чи партію за якими стоять, як правило, олігархічні капітали.

На наступному етапі розвитку нових політичних технологій виборчих процесів до представників «громадянської журналістики» доєдналися нові актори (дійові особи) – блогери. Від початкової форми електронного щоденника (авторських нотаток), яка охоплює невеличке коло читачів (частіше за все особисто знайомих з автором) блогери перейшли до агресивних інформаційних кампаній, заснованих на власному стилі, але спрямованих на масову аудиторію.

Деякі дослідники вбачають джерела популярності блогінгу у американському досвіді так званої «гонзо-журналістики». Зокрема, варто погодитись із А. Досенко у тому, що «Цей вид діяльності визначають як такий напрям у журналістиці, що полягає в суб'єктивному, агресивному стилі оповіді з використанням ненормативної лексики, сарказму, перебільшення від першої особи. Репортер виступає учасником подій і описує власні відчуття та емоції, дає оцінки тому, що відбувається...» [36, с. 14].

Якщо йдеться про усіх акторів нових політичних технологій ХХІ століття, то вплив гонзо-журналістики (яку вважають, як вже зазначалось, історичним попередником блогінгу) є незаперечним як на «громадянську журналістику» так і, у процесі подальшого розвитку, на лідерів громадської думки та блогерів.

Безумовно, слід погодитись із наступним: «Варто наголосити, що саме у ХХІ ст. цей вид журналістики досяг піку розвитку та функціонування. Завдяки онлайн-стрімам, великій кількості репортажів і матеріалів у соціальних мережах провідною її рисою стає абсолютний суб'єктивізм стосовно подій. Тобто основою для створення журналістського матеріалу стає не подія, на відміну від традиційної журналістики, а емоційне звернення, подекуди перебільшений опис події» [36, с. 14], – зазначає А. Досенко, досліджуючи дифузію блогінгу та громадянської журналістики.

Під час виборчого циклу 2002 – 2004 років (коли парламентські вибори 2002 року передували президентській кампанії 2004 року та розглядалась як «перший тур» виборів Президента України) опозиція активно почала використовувати інформаційний простір, більшою мірою телебачення, пресу та радіомовлення (згадаємо «5 канал», який став стартовим майданчиком для багатьох відомих блогерів та підготував середовище для подальшої появи блогінгу у цілому, а також видання «Дзеркало тижня», «День», «Україна молода», ін.). Також активно використовувався ресурс інтернет-простору. Зокрема, йдеться про «Українську правду», яку було засновано у 2000 році.

Взагалі, треба визнати, що в Україні блогосфера та у цілому нові політичні технології активно використовувались саме опозицією. Влада (спочатку в особі Президента Кучми та голів його адміністрації, а згодом – «Партія Регіонів», яка претендувала на статус «партії влади» у першій декаді 2000 років з порівняно невеликими перервами) спиралась на цензуру та адміністративний ресурс. Саме тому нові політичні технології виборчих процесів в Україні на той час слід вважати більшою мірою надбанням та заслугою «опозиції».

Натомість, у продовженні виборчого циклу 2002 – 2004 років, а саме під час чергових (2006) та позачергових (2007) виборів до Верховної Ради України, коли опозиція (В. Ющенко, П. Порошенко, Ю. Тимошенко, О. Турчинов, Ю. Луценко, М. Томенко та ін.) стала владою, то вони, природно, продовжили активну роботу у блогосфері. Тут вже боротьба розгорнулась і між ними.

Погодимось із В. Недбаєм у його ґрунтовному аналізі української блогосфери початку 2000-х років.

Він зазначає: «У політичному блозі «yushenko.co.ua» відзначається, що це блог про жовтогарячу Україну, дайджест із щоденною публікацією статей і заміток про сучасну українську політичну еліту. Читачі можуть брати участь у дискусії та залишати свої коментарі. Блог має чотири розділи: «Про Тимошенко», «Про газ», «Про Ющенко», «Інше»... Блог «Українська політика» створений як заміна співтовариства «Вибір 2004»... На сторінках інтернет-видання «Українська правда» відкрився розділ блогів. Проект являє собою особисті щоденники публічних людей, політиків, журналістів і письменників... Свою згоду на участь у проекті підтвердили: глава Харківської обласної адміністрації Арсен Аваков, лідер партії «ПОРА» Владислав Каськів, письменниця Оксана Забужко, політтехнолог Олег Медведєв і журналісти Олена Притула, Дмитро Гордон, Ігор Луценко, Мустафа Найєм і Сергій Лещенко. Свої блоги також запустили Михайло Бродський і Юрій Луценко. 24 липня 2007 р. на оновленому сайті «Народної самооборони» з'явився блог Юрія Луценка. Як відзначив Ю. Луценко, презентуючи сайт, веб-сторінка потрібна, у першу чергу, як дискусійна площадка...» [96, с. 160].

Подальший досить потужний розвиток блогінгу та становлення блогерів як нових акторів політичних технологій початку ХХІ століття обумовлений наступними факторами. Передусім, слід відзначити глобальний вплив блогерів, адже інформація, яку вони поширюють охоплює увесь інтернет-простір. Відповідно, кожний блогер може визначити власну аудиторію (цільову групу) в залежності від потреб. Це може бути як цільова група всередині України (тоді застосовується українська мова), або російськомовна аудиторія поза межами України (час від часу саме на неї працюють такі українські блогери, як В. Портнов, О. Арестович, А. Баумейстер, ін.), або аудиторія глобального світу (яка потребує звернення англійською мовою). По-друге, зростає вплив блогерів на процес формування громадської думки, адже блогери використовують усі переваги мережі інтернет у цілому (глобальне поширення, широке охоплення

мобільним зв'язком, комп'ютерами та інтернетом) так і окремих повідомлень (рілз, пости, відео, подкасти тощо).

Варто безумовно погодитись із тим, що «1. Блогосфера об'єднує користувачів зі всього світу, даючи можливість міжкультурної, масової та міжособистісної комунікації, а тому, досліджуючи блогосферу, можна вивчити специфіку цих видів комунікації. 2. Учасники комунікації у блогосфері формують громадську думку, що із розвитком комп'ютеризації та подальшим поширенням Інтернет-технологій набирає все більшого впливу на суспільне життя. 3. Відбувається комерціалізація блогів, наприклад, підприємства та політичні організації створюють свої блоги, пропонують платні послуги, з блогосферою пов'язана так звана «віртуальна економіка», грошові одиниці якої конвертують у національні валюти держав, громадянами яких є блогери. 4. Поширення випадків притягнення блогерів до адміністративної та кримінальної відповідальності свідчить про суперечність між неформальними нормами, що застосовуються у блогосфері, і чинними правовими нормами» [4, с. 119].

Погодимось також із переліком популярних блогів та топ-тем українських блогерів того часу, які наводить В. Недбай. Нагадаємо, йдеться про електоральний цикл 2002 – 2007 років. Цикл включав вибори до Верховної Ради України у 2002, 2006 та 2007 роках, вибори Президента України у 2004 році. Фактично, він завершився втратою влади для багатьох переможців помаранчевої революції та підготував плацдарм для повернення до влади «Партії Регіонів» та особисто В. Януковича. Певною мірою цьому сприяли технології медіа-скандалів, які активно застосовувались блогерами (вкидання інформації щодо політиків та державних діячів, які порушують, на думку блогера, норми професійної етики) та підхоплювалось інтернет-смітниками та традиційними масмедіа.

Відзначимо, що блогосфера активно сприяє поширенню медіа-скандалів. Погодимось із наступною інтерпретацією: «Основними резонансними подіями української політичної блогосфери в 2007 р. були: історія з нібито отруєнням

міністра внутрішніх справ Василя Цушка, скандал з опублікуванням Службою безпеки України компромату на экс-генпрокурора України Святослава Піскуна, аргументи блогерів про «монументальний» скандал в Естонії, Указ Президента України про розпуск Верховної Ради п'ятого скликання, перехід опозиційних депутатів-блогерів Олега Антипова й Василя Чичкова на сторону «антикризової» коаліції, загибель політика Євгенія Кушнарєва й відкриття народними депутатами персональних щоденників...» [96, с. 161].

З метою визначення блогінгу та його впливу на розвиток нових політичних технологій на виборчі процеси на початку ХХІ століття, наведемо декілька цитат.

Як відомо, «блогосфера» як наукове поняття з'явилося в 1989 р. і позначало «сукупність всіх блогів», яких на той момент було зовсім небагато. На той час у всьому світі їх налічувалося біля декілька сотень... Вважається, що перші блоги в їхньому сучасному виді з'явилися наприкінці 1997 або початку 1998 рр., хоча аналоги блогів існували вже давно. Інтернет-блоги вперше з'явилися в США й одержали поширення як особисті мережні щоденники, в яких можна обговорювати те, що цікавить авторів і його друзів-передплатників. По суті, Інтернет-блоги – це творчий розвиток ідеї інтернет-форумів убік їхньої індивідуалізації, підвищення прав і можливостей окремих користувачів» [96, с. 152], – зазначає В. Недбай.

Щодо гонзо-журналістики, як предтечі блогінгу, то варто погордитись із наступним. А. Досенко зазначає: «Тут можливим стає власне ставлення журналіста до побаченого, тобто можна говорити про те, що гонзо-журналістика уможлиблює наполегливіше просування публіцистики на сторінках мережі, стаючи все більше схожим на оповідання, ніж на журналістський матеріал. Гонзо-журналістика як комунікаційний процес набуває статусу «посиленого» варіанта новітньої журналістики. Тут реалізується ненормативна лексика, власне бачення події, первинне ставлення, великий обсяг, відсторонені роздуми, що абсолютно інородні для класичного репортажу» [36, с. 14].

В. Недбай наводить переваги блогінгу та причини звернення до цього засобу комунікації політичних діячів: «Використання блогів дозволяє швидко

створювати нові соціальні мережі, не обмежені державними кордонами співтовариства за інтересами, захопленнями і симпатіями. Для блогів характерна можливість публікації відгуків, коментарів відвідувачами. Вона робить блоги середовищем мережного спілкування, яке має ряд переваг перед електронною поштою, групами новин, веб-форумами й чатами, тому інтернет-блоги привертають увагу багатьох політиків, які прагнуть іти в ногу з часом...» [96, с. 156]. Він зазначає: «Поступово блоги перестали бути екзотичною розвагою для окремих користувачів. Їх стали розглядати як спосіб масової доставки інформації, що не могло не зацікавити організації й суспільні групи. З'явилися класифікації блогів, наприклад, за авторським складом – особисті, групові (корпоративні, клубні, ін.) або суспільні (відкриті) або ж за змістом – тематичні або загальні... Блоги використовуються політиками як засіб комунікації та для підвищення своєї популярності» [96, с. 158].

У зв'язку із розвитком інтернет-комунікацій та соціальних мереж, зростає вплив нових акторів політичних технологій. На певному етапі блогери та лідери думок самі стали політиками: вони активно брали участь у якості кандидатів під час електоральних змагань та пропонували власні візії до публічної політики та діяльності публічної влади.

Відзначимо доступність технології блогінгу. Зокрема, «Власний блог, як комунікаційна платформа, має велику перевагу завдяки своїм властивостям. Мобільність та загальна доступність блогів формують їх значний вплив на інформаційне поле України, на мережеву комунікацію та сприйняття подій групою користувачів» [36, с. 14].

Виборча кампанія 2019 року стала маркером феноменального використання блогерів та інфлюєнсерів з метою мобілізації молодіжного електорату.

До функцій блогосфери відносяться: інформаційна, функція формування громадської думки, впровадження нових виборчих технологій (політична рекламістика та зв'язки із громадськістю суттєво трансформуються у блогосфері), рекламна функція (просування інтересів різних соціальних груп,

суспільного інтересу, або інтересів приватних осіб), мобілізаційна функція, соціокультурна функція тощо.

Також слід відзначити, що на різних етапах розвитку блогосфери, їй були притаманні різні функції. Як визначається у науковій літературі щодо політичних функцій блогів, до них відносять наступні: політико-мобілізаційну (включаючи консолідацію або організацію потрібного електорату, проведення флешмобів й різних політичних акцій), політико-іміджеву та політико-рекламну, а також функцію політичної соціалізації електорату [69, с. 84].

На думку А. Арбітмана усі функції блогосфери слід поділити на явні (публічні) та латентні (приховані). Він зазначає, що до публічних функцій відносяться: «1. Експресивна функція. Користувачі блогосфери використовують її як простір, в якому можна виразити свої думки та емоції, зокрема у формі мемуарів, щоденника (відкритого чи закритого для читачів та коментаторів – залежно від можливостей налаштувань приватності блога на конкретному сервісі), огляду актуальних подій громадського та приватного життя тощо... 2. Самореалізація блогерів... Ця функція щільно пов'язана із попередньою, оскільки в блогосфері є можливість безкоштовного оприлюднення своїх творчих здобутків, наприклад, літературних, музичних творів, образотворчого мистецтва, тобто творчого вираження... 3. Культуротворча функція. Самореалізація блогерів стає фактором формування специфічної культури. Блогери створюю власну віртуальну культуру, зразки, цінності та норми якої не завжди співпадають із тими, що продукує домінуюча культура суспільств, членами яких є блогери... 4. Інформаційна функція. Блогосфера є водночас засобом і простором міжособистісної та масової комунікації, передачі повідомлень між комунікантами. У блогосфері користувачами здійснюється задоволення їх потреб у інформації. В блогосфері, як комунікативному просторі, проходять комунікативні процеси між різними суб'єктами – як індивідуальними, так і колективними. Блогери здійснюють масову, міжособистісну та міжкультурну комунікацію» [4, с. 120].

Водночас, до латентних функцій автор відносить накопичення соціального капіталу, випробування нових технологій впливу, формування громадської думки, презентація політичних, громадських, комерційних організацій.

Погоджуючись із поділом функцій блогосфери на публічні та латентні, водночас, слід відзначити що саме такий поділ був характерним для початкового етапу розвитку блогосфери. Тоді це були приватні щоденники, які читала порівняно невелика аудиторія. Водночас, на сучасному етапі слід відзначити комерціалізацію та технологізацію блогосфери. Що дозволяє стверджувати переміщення таких функцій блогосфери, як формування громадської думки та презентація різних інтересів до публічного виміру, а самореалізацію – до латентного.

Беззаперечну наукову цінність мають міркування не лише щодо функцій блогосфери, а й щодо її дисфункцій. Погодимось із наступним переліком дисфункцій блогосфери: «Окрім явних та латентних функцій блогосфера має і дисфункції. Ми можемо виділити три основні: 1. Профанація проблем. Користувачі блогосфери часто обговорюють предметні сфери, в яких вони не є компетентними. Внаслідок цього уявлення блогерів про предмети обговорення є спрощеними, а проблеми все одно залишаються невирішеними. Оскільки користувачі блогосфери також формують громадську думку, то наслідком профанації є, зокрема, викривлення інформації та некоректне формування громадської думки. Прикладом профанації проблем в україномовній та російськомовній блогосферах є дискусії навколо епідемії грипу восени-взимку 2009-2010 рр., в яких брали участь переважно нефахівці у відповідних сферах. Профанація може бути умисною та неумисною. 2. Поширення дезінформації. Дезінформація як умисне розповсюдження викривлених та усвідомлено хибних тверджень задля досягнення певної переваги становить небезпеку остаточного перетворення блогосфери на простір інформаційних війн та втягнення в них аудиторії блогів. Умисне поширення дезінформації в блогосфері, наприклад, поширення пліток або зведення наклепу формально має наслідком правову відповідальність, проте такі випадки не завжди є підконтрольними законодавчим

нормам. 3. Безсилля правових норм у регуляції поведінки блогерів. Окрім поширення дезінформації в блогосфері існують також інші типи протиправної поведінки, наприклад, хакерські атаки, поширення порнографії та екстремістських матеріалів, порушення авторських прав. Боротьба із делінквентною поведінкою блогерів ускладнює відсутність чіткого нормативного регулювання правовідносин в мережі Інтернет. Правопорушення в блогосфері можуть завдавати шкоди не лише блогерам, але й іншим особам» [4, с. 122].

В Україні розвиток блогосфери відбувався у декілька етапів.

1) Прото-блогінг. На першому етапі (початок 2000-х років), коли у глобальному вимірі було створено технологічні передумови для поширення інтернет-комунікацій та відбулись революційні зміни у медіа-просторі (на зміну традиційним медіа прийшли соціальні мережі та мережеві медіа), слід стверджувати появу прото-блогінгу. На окремих сайтах медіа (як міжнародних, так і українських) з'являються авторські колонки відомих журналістів та активістів. Йдеться про феномен «громадянської журналістики», яка стала альтернативою професійним журналістам з державних, олігархічних, або партійних медіа. Останні втратили довіру у більшості українських громадян, неодноразово були звинувачені у маніпуляціях з метою захисту інтересів пострадянської бюрократії та олігархії. Саме тому опозиційні політики (В. Ющенко, П. Порошенко, Ю. Тимошенко) напередодні парламентських виборів 2002 року приділяли значну увагу створенню та розвитку незалежних (читай – опозиційних) медіа. Тут слід відзначити «5 канал», «Дзеркало тижня», «Кореспондент», «Вісті», ін. Додаємо також до опозиційних медіа інтернет-видання «Українська правда», яке було засновано у 2000 році;

Саме у цих медіа протягом 2000 – 2006 років з'явилась плеяда «громадянських журналістів», які активно почали розвивати блогосферу. Також активну позицію в інформаційному просторі України зайняли зарубіжні та глобальні медіа: від «Радіо Свободи» до «Української служби ВВС» та

«Німецької хвилі». Вони власним прикладом впроваджували тренди «громадянської журналістики», а згодом – блогінгу в Україні.

2) «Блогінг як громадянська журналістика». До 2006 року в Україні вже з'явилися перші блоги, а деякі журналісти повністю зосередились на блогінгу. Саме тому, від 2006 року слід говорити про другий етап розвитку блогосфери. Умовно, цей етап можна назвати «блогінг як журналістика».

Погодимося: «В Україні блогосфера активно розвивалася від 2005 – 2006 рр. До того часу існували нечисленні блоги, які були переважно способом спілкування близького кола друзів, зокрема, іноземних. І серед самих блогерів, і серед дослідників побутує думка, що процес поширення блогерської активності в Україні наслідував ті самі процеси в Росії, але з деяким відставанням. Утім, вплинули на цей процес і суто українські чинники, особливо – події «помаранчевої революції». Зародки громадянського суспільства в Україні тоді дістали поштовх до розвитку, на що активно відгукнувся найдемократичніший сегмент українського суспільства, представлений користувачами мережі Інтернет. Якщо до цього аудиторія блогерів була доволі обмеженою, то медіа вивели блогінг у провідні суспільні тренди. Початок цих процесів можна датувати 2006 – 2007 рр. Так, у 2006 з'явилася рубрика «блоги» на сайті The Economist. Також цю новацію запровадили потужні світові медіа, такі як Financial Times, Le Figaro, Vanity Fair тощо. Українські медійники не відставали. Популярне видання «Кореспондент» започаткувало рубрику «блоги» вже на початку 2006 р., і першими авторами виступили журналісти В. Сич, О. Іваненко... «Українська Правда», заснована Г. Гонгадзе, підхопила ініціативу влітку 2007 р.. Першими відкрили власні блоги на цьому ресурсі С. Лещенко, О. Медведєв, І. Луценко. Приблизно тоді ж відкрилися блоги на сайті видання «Новинар» та ЛІГА.net, і цю практику згодом підхопили «Лівий берег», «Український тиждень» та інші видання. Недарма близько 34 % блогерів розглядають свій блогінг як форму журналістики» [96, с. 131-132].

Комерційний та культурний блогінг. Третій етап розвитку блогінгу в Україні переважно пов'язаний із комерційним блогінгом, а не політичним. Адже,

після виборів 2006 та 2007 років до Верховної Ради України, утворення «антикризової коаліції» та перемовин між представниками Ю. Тимошенко та В. Януковича щодо «широкої коаліції», політичний блогінг знову практично перетворився на елемент пострадянської журналістики. З притаманними цензурою та неприхованою заангажованістю. Натомість, у цей час активно почав розвиватись комерційний та культурний блогінг. Фактично, на цьому етапі відбулась професіоналізація та сегментація блогінгу в Україні. Було підготовлено усі технологічні, фінансові, професійні та політичні умови для відродження політичного блогінгу під час подій 2013-2014 років;

3) «Революційний та постреволюційний блогінг». Відродження політичного блогінгу пов'язується із подіями 2013-2014 років в Україні, президентськими та парламентськими виборами 2014 року. Цей період тривав з 2013 до 2019 року. У цей період блогери стали драйверами суспільних змін, вони отримали масову аудиторію, повною мірою використали технологічні можливості диверсифікації інтернет-комунікацій: від «Instagram» до «YouTube». Також слід відзначити значну роль блогерів у протистоянні російській інформаційній агресії, яка складала фундамент «гібридної війни»;

4) «Виборчий блогінг». Новий етап розпочався з моменту оголошення В. Зеленським наміру йти на президентські вибори 2019 року й продовжився під час виборів до Верховної Ради України того ж року та місцевих виборів 2020 року. До виборчих кампанії загальнонаціонального та місцевого рівнів долучилась велика кількість блогерів; не лише в якості медійного супроводження виборчих кампаній П. Порошенка, С. Вакарчука, В. Зеленського, Ю. Тимошенко, Ю. Бойка, а й як кандидати у депутати різних рівнів. Цей етап тривав до початку широкомасштабного російського збройного вторгнення.

5) «Воєнний блогінг», або блогінг «воєнного стану». Сучасний етап блогінгу в Україні характеризується не лише активною участю блогерів у протистоянні російській агресії, а й появою військових блогерів. Вони утворили окремий потужний сегмент блогосфери, який наряду із політичним та комерційним блогінгом формують простір інтернет-комунікацій в Україні.

Таким чином, блогери поступово стали одними із найбільш активних нових суб'єктів політичних технологій виборчого процесу, а блогінг в Україні пройшов шлях від «громадянської журналістики» (прото-блогінг) та «революційного блогінгу» до «блогінгу воєнного стану».

3.2. «Медіа як технологія» й «технології у медіа»: розвиток нових політичних технологій у дискурсі мас медіа.

У першій половині ХХІ століття відбулись суттєві трансформації медіа-простору. Передусім, йдеться про перехід від аналогових технологій медіа до цифрових. Вони спричинили настільки масштабні зміни у соціальних та політичних відносинах, що їх можна назвати «революційними». Проте, це не перша революція у медіа, з якою пов'язуються надії на розширення простору політичної свободи та демократичне майбутнє людства. Натомість, практика застосування нових медіа у політичній взаємодії виявила амбівалентність інтернет-комунікацій. Ця амбівалентність знайшла відображення не лише у дискурсі політичної науки, а й у дискурсі масмедіа.

Як зазначає П. Померанцев, який досліджував роль медіа-симулякрів у пропаганді та інформаційних війнах: «...взагалі завжди, коли з'являється якась нова медіа-технологія, все закінчується пеклом брехні й пропаганди. У принципі, жахи ХХ століття – нацизм і комунізм – народилися з новими медіа: радіо, кіно. З новою пропагандою прийшли нові війни. І тільки після них люди домовилися про спільну правду. Можливо, на нас теж чекають великі зіткнення. Медіа в цьому сенсі відіграють дуже негативну роль. Тож давайте готуватися до найгіршого» [63].

Становлення масмедіа історично пов'язується із економічною та політичною модернізацією та демократизацією виборів. Інститут масмедіа є одним із визначальних для організації та проведення демократичних виборів, забезпечення легітимності влади.

Вплив інформаційних технологій на виборчий процес та взаємодію еліт досліджується у ґрунтовних працях таких українських науковців, як М. Афанасьєва, Л. Кочубей, Н. Лепська, Г. Малкіна, Ю. Мельник, С. Наумкіна, О. Свідерська, ін.

Слід безумовно погодитись із твердженням щодо революційних змін, які спричинила технологія інтернет-комунікацій. Відзначимо: «Інтернет-революція великою мірою змінила характер соціальної, в тому числі політичної, взаємодії, відкривши невідомі в попередні епохи можливості політичної партиципації. Це сталося тому, що в Інтернеті фізична відстань між суб'єктами не відіграє суттєвої ролі для спілкування, стираються не тільки простір і час, але відбувається зближення культур, світоглядів, традицій і цінностей. Завдяки вдосконаленій швидкості онлайн-обміну інформацією в людей з'явилася можливість сприймати, поширювати й реагувати на ситуацію як у місті своєї локації, так і у світі в цілому з набагато більшою швидкістю. Використовуючи такі цифрові платформи, як Instagram, Facebook, Twitter або Telegram, їхні учасники отримують більше можливостей висловлювати свою думку, створювати доступ до соціальних рухів, сприяти змінам і підвищувати освіченість. Соціальні онлайн-мережі трансформували демократичні процеси й перемістили їх зі звичайних фізичних просторів у віртуальні й оцифровані. Усі аналітики погоджуються з тим, що саме розвиток вебмереж створив передумови виникнення нової форми демократії, яку називають цифровою або електронною демократією» [26, с. 12].

Як аргументовано зазначає О. Михайлова, «Більшість блогерських платформ поряд з назвою кожного посту подає дані про його коментованість. Статистика коментарів дозволяє робити висновки щодо резонансності того чи іншого блогерського посту, але навіть більшою мірою – про готовність дискутувати, тобто про жвавість суперечок навколо порушеної (і авторським способом висвітленої) теми. Часто ці суперечки мають некоректний характер. Для того, щоб аналізувати популярність автора, статистика коментарів має бути доповненою статистикою позитивних відгуків – т. зв. лайків (рекомендацій).

Слід зазначити, що лайки можуть бути способом позитивного оцінювання в межах платформи, а можуть бути свідченням популярності посту серед учасників тієї чи іншої соціальної мережі... Коментування блогів є специфічною формою публічної комунікації. Її учасники можуть бути знайомими у реальному житті, і в таких випадках їхній спосіб комунікації набуває рис відповідальних і довірчих (навіть якщо вони ховаються за ніками). Якщо учасники комунікації не є знайомими, проте не ховаються за ніками (наприклад, пред'являють іншим учасникам комунікації свій профіль у Facebook), така комунікація стає менш довірчою, проте лишається доволі відповідальною. Нарешті, комунікація, реальні учасники якої замасковані непізнаними ніками, не є ані відповідальною, ані довірчою» [89, с. 137-138].

Використання нових технологій виборчих кампаній стало однією із основних характеристик політичного процесу у цілому. Нові технології виборчих кампаній в Україні не обмежуються безпосередньо електоральним періодом. Не завжди вони сприяють демократизації суспільства та влади. Виникає загроза перетворення політичного процесу, зокрема й такої його складової, як публічна політика, на електоральний процес. У такому разі технології підмінюють принципи публічного управління: когерентність, ієрархію та інструментальність.

Як зазначає Г. Колбеч, саме вони є загальноприйнятими характеристиками політики. Слід безумовно погодитись із тим, що «Когерентність передбачає, що всі окремі дії узгоджуються між собою, що вони утворюють частину організованого цілого, єдину систему, і політика має справу з тим, яким є (чи має бути) управління цією системою... Для учасників когерентність стосується властивостей не так політики, як основної проблеми: як зосередити всі різні елементи на одному й тому ж питанні одним і тим же способом. На практичному рівні здійснення політики виглядає не так єдністю у виборі способу дій, як структурою стосунків між різними учасниками, процесом на кшталт «тягни-штовхай», у якому різні гравці намагаються сформувати систему заходів відповідно до своїх конкретних поглядів. Друге положення стосується ієрархії,

тобто процес здійснення політики точиться навколо людей з вищих ешелонів влади, які віддають накази... Третє положення – інструментальність: політика уявляється як процес досягнення конкретних цілей («цілей політики»)» [58, с. 16-17].

Нові медіа змінили простір політичних технологій виборчих процесів. Вони включають увесь комплекс медіа, які об'єднують як «цифрові медіа» та «інтернет-медіа» так і «соціальні медіа» та «особисті медіа». Йдеться про «мультимедіа», які поєднують достовірну відео- та друковану інформацію.

На це звертає увагу українська дослідниця О. Зернецька. Вона, зокрема, зазначає, що «Глобальне Інтернет-середовище і – ширше – глобальний кіберпростір розвиваються «зі швидкістю думки», даруючи Інтернет-спільноті усе нові й нові можливості спілкування. З уваги на те, що кількість Інтернет-користувачів зростає експонентно, можна говорити, що людство все більше занурюється у його інформаційно-комунікаційні хвилі й отримує все багатші можливості для самовираження і спілкування [44, с. 13].

Відповідно, логічним є висновок щодо «мультимедійності» нових медіа: «Ось чому в країнах представницької демократії в останні 8 - 10 років штаби політичних партій та мислячі політики дедалі більше залучають можливості нових медіа, зокрема Інтернету, до інструментарію своєї політичної боротьби... до звичного вже використання можливостей електронної пошти, сайтів партій та окремих політиків і депутатів парламенту, додалися такі знаряддя агітації, як мобільні телефони, котрі часто мають диджитальні (цифрові) фото і/або відеокамери, і в такий спосіб слугують інструментами достовірної аудіо- та відеоінформації, які, у поєднанні з можливостями Інтернету, легко потрапляють на сайти і блоги Інтернет-спільноти. Можна з впевненістю зробити висновок, що мультимедійність властива як блогосфері в цілому, так і політичній блогосфері зокрема» [44, с. 19].

В Україні розвиток блогінгу став одним із перших кроків на шляху впровадження нових політичних технологій виборчих процесів. Зокрема, «індустрія блогерів» (або «інфлюєнсерів») формує «смак», норми та цінності не

лише повсякденного життя, а й прямо впливає на політичний вибір громадян. Інфлюєнсери (лідери думок, блогери) впливають на повсякденний вибір індивідів; адже, рекламуючи товари та послуги, вони змушують людей курувати їх, тобто «голосувати» гаманцем.

Погодимось із наступним: «Інфлюєнсери – нові зірки, за якими стежать мільйони... Справжні інфлюєнсери стали популярними у соцмережах завдяки оригінальному контенту, без традиційного медійного або соціального капіталу... Інтернет-зірки грають у чотирьох лігах: наноінфлюєнсерів (до 10 000 підписників), мікроінфлюєнсерів (до 100 000), макроінфлюєнсерів (до 1 млн підписників) та мегаінфлюєнсерів... Приклад українського мегаінфлюєнсера – Ян Гордієнко, відомий під ніком YanGo. Сумарно у нього 9,93 млн підписників у YouTube, Instagram та TikTok. Він співпрацює з Nike, Apple, BMW, Calvin Klein. «У середньому мій гонорар – \$6500 за пост», – говорить Гордієнко, додаючи, що вважає свою діяльність у соцмережах бізнесом... У нашій країні, як показує рейтинг Forbes Ukraine... Половина списку 30 найпопулярніших українських інфлюєнсерів – дитячі акаунти і лайфстайл-блогери. Найцінніший актив будь-якого інфлюєнсера – аудиторія. Але рекламодавців, крім кількості підписників, цікавить і їхня якість. При оцінці блогера бренди звертають увагу на рівень залученості аудиторії – лайки, коментарі, репости, перегляди відео» [38].

Щодо українських прикладів не-політичного використання нових технологій, то слід відзначити кейси «Монобанка» та мережі «Фокстрот». Ці кейси переконливо демонструють, що для нових технологій продажів не обов'язково мати великий бюджет.

Відзначимо «вірусність» деяких відео. Погодимось із тим, що «Активність інфлюєнсерів конвертується не лише в продажі. Бренд отримує позитивні згадки у соцмережах та ЗМІ, здобуваючи лояльність аудиторії та залучаючи нових клієнтів. Часом зовсім незаплановано. У вересні український Monobank отримав вірусний PR завдяки кільком відео, в яких тітокери просять у операторів підтримки банку 2 грн і отримують переказ. Один з перших роликів за чотири

дні набрав більше 84 000 переглядів і 11 000 лайків. Користувачі завалили підтримку банку проханнями про 2 грн, а історія перетекла в інші соцмережі і традиційні ЗМІ. У monobank стверджують, що акція була спонтанною і досвіду співпраці з інфлюенсерами у них немає... Ось тільки тепер вирішили спробувати рекламну інтеграцію з Антоном Птушкіним». Мережа «Фокстрот», навпаки, вже рік цілеспрямовано використовує інфлюенс-маркетинг. З останніх проєктів – колаборація з колишнім солістом групи Quest Pistols Антоном Савлеповим і брендом телефонів» [38].

На кожному новому етапі розвитку «медіа як технології» (від книговидавання та преси до телебачення та інтернет) виникають великі суспільні надії на відкритість інформації, рівність доступу для усіх громадян та демократизацію політичної взаємодії. Саме цьому мали б сприяти інтернет-комунікації як середовище нових політичних технологій виборчого процесу.

Натомість, у даному підрозділі наголос зроблено на протиставленні «медіа як технології» (які дійсно, на нашу думку, сприяють відкритості та рівності, розвитку та демократизації) й технологій, які застосовуються у подальшому у цих медіа. Йдеться про ефекти викривленого дзеркала, коли неможливо відрізнити факти від брехні, а штучні події від реальних та їх інтерпретацій.

Наведемо ще одну цитату П. Померанцева: «Проблема, коли немає однієї реальності, зате є купа медіа, зараз проявляється навіть у більш-менш стабільних країнах на кшталт Англії. Адже завжди там було так: один добрий ВВС, який створює спільну реальність. Усі газети, які в нас дуже стервозні, билися між собою, але навколо однієї реальності. Факти були одні. Зараз це руйнується навіть в Англії, оскільки з'являється, скажімо, пакистанська, польська, російська медіа-реальність. Єдність розпалася. Усі вже не дивляться ВВС. Тому це питання важливе і в Англії, і в Україні, хоча традиції в Англії сильніші. Тут, думаю, знадобиться активніший підхід до інформації. Тобто саме такий, який був потрібен в Одесі: вибудувати ком'юніті правди й погодитися одне з одним. Тут уже не просто медіа, а ЗМІ, волонтери, політики й решта разом установлюють

поле дискусії і поле реальності. Для цього потрібно активніше ставитися до процесу» [63].

Наприклад, блогінг, як нова політична технологія виборчих процесів та блогери, як нові суб'єкти виборчих технологій стали предметом розгляду у попередньому підрозділі.

Повертаючись до блогінгу у контексті протиставлення «медіа як технології» та «технологій у медіа», відзначимо наступне: «...блоги в багатьох аспектах виступають як типово медійний продукт. Але також є й інші аспекти, які вирізняють блоги з-поміж медійних продуктів. Унікальність, інноваційність блогосфери як медійного засобу нового типу визначають технологічні можливості мережі Інтернет і свобода висловлювання, що забезпечена цими можливостями. За десятиліття існування мережі в ній викристалізувалася специфічна стилістика, і навіть культура, яка набула чи не найбільш рафінованих, виразних форм саме у просторі блогосфери. Анонімність дописувачів та можливість вільної комунікації з будь-яких питань характеризують цей простір. Демократизм блогосфери має позитивний бік (оперативність, щирість дописувачів і плюралізм думок), але також і негативний бік (поверховість, імпульсивність). І хоча змістовну наповненість блогосфери багато дослідників, та й користувачів, ставлять під сумнів – не можна недооцінити її значення як альтернативного вільного каналу поширення інформації, а також вільну трибуну висловлювання. Процеси соціокультурної трансформації суспільства не можна нині уявити поза розвитком блогосфери; адже саме вона значною мірою ці трансформації підштовхує, зумовлює і забезпечує» [89, с. 139].

Щодо українського досвіду, то заслуговують на увагу результати порівняльного аналізу стану блогосфери «до» та «після» широкомасштабного збройного вторгнення. Станом на листопад 2021 року, за даними щорічного всеукраїнського опитування USAID-Internews «Ставлення населення до ЗМІ та споживання різних типів медіа» до першої десятки найпопулярніших блогерів входили: Д. Гордон, Ю. Дудь (російський ведучий та блогер), С. Притула,

А. Шарій (який вже тоді отримав підозру у державній зраді), Я. Соколова, М. Щур, В. Портников, А. Полтава, О. Дубинський, Ю. Бутусов [9].

Щодо наявних ліній поділів блогерів, то передусім слід відзначити протистояння російських (та про-російських) та про-українських блогерів. Також звертаємо увагу на присутність у списку як професійних журналістів (Я. Соколова, М. Щур, В. Портников, ін.) так і політиків та громадських діячів.

Також до рейтингу потрапили блоги таких політиків та журналістів, як депутат Олексій Гончаренко, журналіст Денис Казанський, відеоблогер Андрій Луганський, журналістка «Страна.UA» Олеся Медведєва, журналіст Роман Скрипін, український кореспондент, акредитований в Росії, Роман Цимбалюк, громадський активіст та колишній політв'язень Сергій Стерненко, блогер і телеведучий «4 каналу» Остап Дроздов, екснардеп Сергій Лещенко, ексміністр закордонних справ Павло Клімкін [9].

Також досліджувався регіональний вимір довіри до блогерів. Це свідчить про те, що станом на 2021 рік українська блогосфера розвинулась настільки, що з'явилися не лише загальнонаціональні блогери та лідери думок, а й потужні регіональні інфлюенсери. Щоправда, переважно це представники регіональних політичних еліт: мери та депутати, а не представники громадянського суспільства.

Особливо цей тренд характерний для великих міст – «Львова (мер Львова Андрій Садовий (36%), народна депутатка від «ЄС» Софія Федина (16%), телеведучий 4 каналу Остап Дроздов (14%), Вінниці (колишній прем'єр-міністр України Володимир Гройсман (29%), мер Вінниці Сергій Моргунов (23%), народна депутатка від «Слуг» Ірина Борзова (10%), Одеси (мер Геннадій Труханов (18%), член ОПЗЖ Микола Скорик (8%), голова Одеської обласної державної адміністрації Сергій Гриневецький (7%), Дніпро (мер Борис Філатов (18%), головний лікар клінічної лікарні імені Мечникова Сергій Риженко (2%), голова облдержадміністрації Валентин Резніченко (1%))» [9].

У січні 2022 року, тобто за місяць до широкомасштабного збройного вторгнення було проведено дослідження кількості підписників українських

блогерів. Виходячи з цієї інформації, було сформовано рейтинг впливовості блогерів та вперше відокремлено «блогерів» від «лідерів думок» за політичною ознакою. Щоправда, йшлося лише про популярність у соціальній мережі Facebook, яка хоча і була однією з найпопулярніших мереж, але не єдиною – набирали обертів як Instagram і Tik Tok так і YouTube.

Отже, у соціальній мережі Facebook десять українських блогерів станом на січень 2022 року мали більше ніж сто тисяч підписників.

Серед них – Дмитро Чекалкін (576000 підписників), Дмитро Гордон (445000 підписників), Анатолій Шарій (346947 підписників), Олексій Арестович (181917 підписників), Яніна Соколова (168835 підписників), Сергій Лещенко (155051 підписників), Роман Скрипін (136295 підписників), Матвій Ганапольський (128128 підписників), Сергій Іванов (122915 підписників), Тарас Березовець (104657 підписників) [15].

За результатами моніторингу блогів у соціальній мережі Facebook було отримано наступні результати: «З розвитком та поширенням соціальних мереж аудиторія та вплив лідерів думок значно збільшилися. Окремі лідери думок уже мають охоплення, більше за окремі національні медіа, та більший рівень довіри. Як наслідок, політичні сили та комерційні структури прагнуть налагодити співпрацю з різними «ЛОМами» для просування своїх ідей і продуктів... Аналіз дописів на політичну тематику дозволяє визначити політичні вподобання частини «ЛОМів». Так звані позитивні блогери влади свою позицію у фейсбуці в період дослідження не виявили. Як і інші «ЛОМи». Загалом зі 115 дописів на політичну тематику лише вісім містили позитивне забарвлення щодо політичних сил чи політиків. Так, позитивне висвітлення політиків простежується в Дмитра Чекалкіна. У його фейсбук-стрічці Петро Порошенко фігурує шість разів у позитивному світлі, ще один раз – партія Порошенка «Європейська солідарність». А от згадки політиків у негативному контексті містить майже половина фейсбук-дописів «ЛОМів» – 56 зі 115 на політичну тематику. Переважно в цих публікаціях фігурують представники влади й насамперед Володимир Зеленський – 33 пости зі згадками в негативному контексті» [15].

Від ситуації блогосфери у соціальній мережі Facebook станом на січень 2022 року слід перейти до аналізу ситуації на платформі Youtube, яка склалась під час широкомасштабної збройної агресії.

Відзначимо, що у дискурсі медіа неодноразово наголошувалось на перевагах платформи Youtube. Погодимось із такою думкою: «Вплив війни на життя українців був значний і повною мірою відобразився на їхніх змінах у споживанні контенту. Військові події та загроза безпеці створили атмосферу постійного стресу та тривоги, яка змусила багатьох переосмислити свої пріоритети та цінності. Пошук безпеки та рефлексія над власним життям віддзеркалилися на виборі контенту, який українці споживають. Раніше було досить поширеним явищем споживання як українського, так і російського контенту, адже деякі російські творці контенту мали значну популярність в Україні. Однак війна та російська агресія суттєво змінили цю ситуацію. Загострення політичної ситуації спричинило активну фільтрацію та відмову від споживання російського контенту багатьма українцями. Це можна пояснити не лише патріотичними мотивами, але й прагненням до внутрішньої безпеки та підтримки військових зусиль країни» [95].

Саме під час війни відбулась чергова трансформація медіа простору – зниження популярності одних сегментів інтернет-комунікацій та одночасне зростання популярності інших – платформи Youtube та соціальної мережі Tik Tok. Також ця платформа дає можливість отримувати фінансову винагороду блогерам (власникам каналів) за перегляд відеороликів. Цим обумовлюється більша популярність блогерів, які створюють комерційний контент, акцентують увагу на «стилі життя» та розвагах. Цей контент під час широкомасштабного збройного вторгнення став переважно україномовним.

Погодимось із тим, що «Раніше багато українців обирали російський контент через його вищу якість і доступність. Російські творці контенту часто володіли великим досвідом, технічною майстерністю та вмінням привернути увагу аудиторії. Крім того, російськомовний контент був широко розповсюджений і мав значну аудиторію як у самій Україні, так і в

російськомовних країнах. Така популярність зумовлювалася як високою якістю продукції, так і більшим розмаїттям тематики, яка відповідала інтересам широкого кола глядачів. Сьогодні замість російського контенту українці все активніше віддають перевагу власним творцям контенту. Підвищений попит на український контент на платформі YouTube стає очевидним. Це свідчить про зростаючий патріотизм та підтримку вітчизняних талантів у цей непростий час. Також, це може бути спробою виявити солідарність та внутрішню підтримку одне одного в умовах воєнного конфлікту. Серед українських каналів на YouTube особливу популярність набирають ті, що активно висвітлюють військові події, роблять аналітичні матеріали про ситуацію в країні, а також ті, які пропагують українську культуру та мистецтво. Важливим аспектом стає не лише якість контенту, але й його змістовна наповненість, спрямована на підтримку національного духу та моральне піднесення українського народу в часи випробувань» [95].

Станом на червень 2024 року найбільш популярними каналами в Україні були розважальні та політичні. Але їх об'єднувала патріотична позиція. Деякі блогери об'єднували розважальний та політичний контент. Цей тренд, закладений В. Зеленським під час президентських та парламентських виборів 2019 року повною мірою проявився на платформі Youtube. Зокрема, політичний та розважальний контент представлено у С. Притули «1. Маша Єфросиніна. Дуже популярний канал в Україні, майже на мільйон підписників в Ютуб... На офіційному каналі відомої української телеведучої та громадської діячки Маші Єфросиніної можна знайти інтерв'ю з провідними експертами з краси, медицини, здоров'я та інформаційних технологій, а також з відомими особистостями українського шоу-бізнесу. 2. Сергій Притула. На YouTube-каналі відомого українського телеведучого, політика та волонтера Сергія Притули можна знайти не лише розважальний контент, але й глибокі та актуальні розмови. 3. Олексій Дурнєв... випускає ролики, у яких гумористично висміює новини про Росію, проводить огляди на різні страви... 4. Міша Кацурін. На каналі Міші Кацуріна ведуться захопливі подорожі, під час яких досліджуються віддалені кулінарні

країни та відкриваються найцікавіші ресторани. 5. Леви на джипі... Заснований в 2019 році, цей канал представляє тріо талановитих коміків - Андрія Лузана, Миколу Зирянова і Валіка Міхієнка. Вони пропонують широкий спектр розважальних відео, які охоплюють різноманітні теми та ситуації, від гумористичних скетчів до смішних коментарів щодо актуальних подій. 6. STERNENKO... активіст, який вже з Майдану виступає за українські інтереси, поширює свою позицію серед мільйонів глядачів. 7. Загін Кіноманів. Віталій Гордієнко... активно проводить інтерв'ю з вітчизняними режисерами, сценаристами та акторами озвучення. Крім того, він докладно розглядає тему українського кіно в контексті світової, американської та східної кінематографії, створюючи великі есе. 8. Мої думки про кіно. Антоніо Лукіч, відомий режисер фільмів «Мої думки тихі» і «Люксембург, Люксембург», створив YouTube-канал, присвячений глибокому аналізу кіношедеврів. 9. Славик Мартинюк. Український стендап комік... відомий своїм талантом розважати публіку своїми гумористичними виступами. 10. Валерія Мандзюк. Відома своєю участю в проєкті Жіночий квартал, Валерія вражає глядачів своїм гумором та енергією. На своєму YouTube-каналі вона регулярно ділиться знімками зі своїх сольних стендап турів, залишаючи глядачів у захваті від своїх виступів» [95].

Одним із головних завдань в інформаційному полі під час війни стала протидія російській пропаганді. На платформі YouTube було визначено топ-7 українських каналів, які борються із російською пропагандою. Це, зокрема, «1. Телебачення Торонто... головне залишається незмінним – іронічна форма подачі та аналіз головних новин. 2. Кучерявий. Відео виходять в рамках національного телемарафону, а сам канал було орієнтовано на протидію російській пропаганді та наративам. Автор проєкту – телеведучий Віктор Дяченко... 3. Твоя підпільна гуманітарка. Канал з якісними відео про культуру, мистецтво і мову нині не обходять стороною і теми дерусифікації та пропаганди. 4. Токар.ua. Автор проєкту Назар Токар також є адміністратором української Вікіпедії. 5. STERNENKO. Активіст і громадський діяч Сергій Стерненко регулярно публікує відео... розглядаючи головні наративи пропаганди. 6. Yanina Sokolova.

Саркастично і сміливо продовжує знімати відео на актуальні теми про новини в Україні та політичні процеси... 7. імені Т.Г. Шевченка. Українські письменники брати Капранови знімають відео на тему історії України...» [43].

Щодо еволюції медіа як технології, то слід відзначити принаймні три великих етапи (які, безумовно, поділяються на інші, більш дрібні частини):

- 1) друковані медіа (книговидання, преса, листівки тощо);
- 2) аудіовізуальні медіа (радіомовлення, телебачення, кіновиробництво, ін.);
- 2) інтернет-комунікації, тобто інтерактивні мережеві медіа, у яких поєднуються тексти та аудіовізуальний контент.

Винахід друкарського верстату відкрив нові можливості для поширення інформації, яка стала доступною і справді масовою. Книговидання та преса стали першими засобами масової інформації. З'явилась «Галактика Гутенберга», яка, у подальшому, завдяки радіо та телебаченню трансформувалась у «Галактику МакЛюена». За влучним висловом М. Кастельса у ХХІ столітті «Галактика МакЛюена» перетворилась на «Інтернет-Галактику».

М. Кастельс відзначає вплив Інтернет на усі сфери суспільного життя. Погодимось із М. Кастельсом: «В останній чверті ХХ століття збіглися в часі три незалежні процеси, проголосивши нову соціальну структуру, що переважно базується на мережах: потреби економіки в гнучкості менеджменту та в глобалізації капіталу, виробництва та торгівлі; потреби суспільства, в якому найвищими цінностями стали індивідуальна свобода та відкрита комунікація; через революцію в мікроелектроніці стали можливими надзвичайні переваги в комп'ютеризації та телекомунікації. Під впливом цього Інтернет, невиразна технологія без зайвого впливу поза затишними світами вчених-комп'ютерників, хакерів та контр-культурних угруповань, став важелем для переходу в нову форму суспільства – мережеве суспільство, а з цим – і до нової економіки. Інтернет є комунікаційним посередником, який дозволяє насамперед спілкування багатьох у визначений час на глобальному рівні. Як поширення друкованої продукції на Заході створило те, що МакЛюен назвав «Галактикою

Гутенберга», так і ми зараз увійшли в новий світ комунікації – Галактику Інтернету» [51, с. 2].

Телебачення та радіомовлення, як аудіовізуальні медіа, утворили передумови для становлення інформаційного суспільства, а інтернет-комунікації обумовили технологічне підґрунтя для «цифрового суспільства». Стандарти професійної журналістики відіграли значну позитивну роль у боротьбі із цензурою, корупцією, свавіллям влади, захисті прав і свобод громадян.

Натомість, сучасні трансформації медіа простору пов'язуються якраз із відходом від моделі «професійної журналістики» з її високими моральними стандартами («медіа – сторожовий пес демократії») та переходом до моделі «розважальних» медіа з метою охопити найбільшу аудиторію, а у сучасних умовах – до моделі «блогінгу» із використанням інтернет-комунікацій.

Серед українських YouTube - блогерів із найбільшою аудиторією, які працюють з політичною та воєнною тематикою слід відзначити наступних. За даними газети «Слово і діло», «На першому місці серед найпопулярніших українських YouTube-блогерів перебуває журналіст Дмитро Гордон. Причому лідирують за кількістю переглядів одразу два його канали. Канал «У гостях у Гордона» налічує 3,48 млн підписників та майже 1,6 млрд переглядів. Трохи менше підписників у каналу «Дмитро Гордон» – 2,17 млн осіб, кількість переглядів перевищує 909 млн. На другому місці серед блогерів, які висвітлюють тему війни – радник керівника ОПУ Олексій Арестович, якого на початку вторгнення вважали таким собі «заспокійливим» для українців. На його канал підписано 1,67 млн осіб, кількість переглядів – 275,3 млн. На YouTube-канал активіста Сергія Стерненка підписано 1,26 млн осіб. Переглядачів у нього, до речі, більше, ніж у Арестовича – 371,6 млн. На канал «Ходять чутки», який веде журналістка Раміна Есхакзай, підписано 1,25 млн людей. Кількість переглядів складає 151,2 млн. Блогер Олексій Дурнєв з початку повномасштабної війни змінив профіль свого YouTube-каналу – тепер він веде його українською мовою та розповідає про росіян. На канал Дурнєва підписано 1,24 млн осіб. Трохи більше мільйона підписників на YouTube у Володимира Золкіна, який

прославився інтерв'ю із полоненими російськими окупантами. Кількість переглядів на його каналі – 237,2 млн. 961 тисяча підписників у каналу українського журналіста Романа Цимбалюка, який до повномасштабної війни працював кореспондентом у Москві. У журналіста-міжнародника Івана Яковини 901 тисяча підписників, на його каналі 288,1 млн переглядів. 879 тисяч осіб підписано на військового експерта Олега Жданова, який став особливо популярним після початку повномасштабної війни. Замикає десятку найпопулярніших YouTube-блогерів народний депутат Олексій Гончаренко: його канал має 826 тисяч підписників і 377,4 млн переглядів» [56].

Варто наголосити на тому, що активна політична позиція блогерів може сприяти подальшій демократизації та раціональному вибору громадян за однієї умови – їх незалежності від олігархічного капіталу. Технологія політичного блогінгу у виборчих кампаніях використовується як для популяризації певних ідей та/або політичних акторів так і з метою контрпропаганди, відповіді на інформаційні атаки з боку опонентів.

В Україні також зроблено важливі кроки щодо розвитку нових форм комунікації між владою та громадянами на основі інформаційних технологій. Йдеться про впровадження застосунку «Дія» та постійне розширення його функцій. Для електорального процесу позитивні наслідки розвитку нових інформаційних технологій та утворення мережевого інформаційного середовища полягають, передусім, у впровадженні електронного голосування. Вони використовуються на усіх етапах виборчого процесу: від висунення кандидатів та проведення передвиборчої агітації до підбиття підсумків голосування.

Натомість, для українського політичного процесу питання щодо того, чи сприяють нові інформаційні технології демократизації публічної політики та раціоналізації політичної комунікації, залишається відкритим.

Варто погодитись із тим, що раціоналізація політики залишається актуальним завданням для України: «Раціоналізація публічної політики як комунікативного простору реалізації публічної влади є важливим завданням у сучасному українському контексті. «Менеджмент війни» (В. Зеленський), як

стан публічної влади та публічної політики в Україні потребує раціональних політичних рішень, що ґрунтуються на пошуку «кращого» аргументу та кристалізації політичних позицій у процесі політичних дебатів» [179, с. 81].

Нарешті, новітні інформаційні технології впливають на сферу безпеки і оборони, як відкриваючи небачені раніше можливості так і утворюючи серйозні безпекові виклики.

Передусім, йдеться про кіберзагрози. Як зазначає І. Бондар: «Захищаючи свої інформаційні інтереси, кожна держава має дбати про свою інформаційну безпеку. Цього ж вимагає і зміцнення української державності. Збалансована державна інформаційна політика України формується як складова частина її соціально-економічної політики, виходячи з пріоритетності національних інтересів та загроз національній безпеці країни. Із правової точки зору вона ґрунтується на засадах правової демократичної держави і впроваджується шляхом розробки та реалізації відповідних національних доктрин, стратегій, концепцій та програм згідно із чинним законодавством. В Україні назріла об'єктивна потреба у державно-правовому регулюванні науково-технологічної та інформаційної діяльності, що відповідала б реаліям сучасного світу та рівню розвитку інформаційних технологій, нормам міжнародного права, але водночас ефективно захищала б власні українські національні інтереси. Відносини, пов'язані із забезпеченням інформаційної безпеки, як найважливіші сьогодні для суспільства та держави вимагають найшвидшого законодавчого регулювання» [14, с. 68].

У цілому, «Інтернет знімає будь які просторові і часові обмеження. Він надає рівні можливості для інформаційної діяльності політичних партій різної потужності. Найбільш актуальним напрямом використання інтернет-ресурсів для політичних партій є робота у соціальних мережах. За їх допомогою партії можуть вільно поширювати необмежену кількість інформації на будь-яку аудиторію, а головне вільно спілкуватися зі своїми потенційними виборцями. Такі контакти надають змогу чітко визначати стратегічні і тактичні напрями

своїї діяльності на основі якісного моніторингу мережевої інформації» [120, с. 53].

Політичні партії, які прагнуть комунікувати із виборцями за допомогою соціальних мереж, активно залучають популярних блогерів до пропаганди. Відзначимо: «Сьогодні блоги існують у різних формах (текст, фото, відео, аудіо) та мають контент різного спрямування – політичний, військовий, економічний, психологічний, музичний, модної індустрії тощо» [88, с. 110].

Політичні блогери відносяться до креативного класу сучасного суспільства [175], саме завдяки креативності вони стають «лідерами думок», формують власний сегмент «цифрової реальності».

У дискурсі масмедіа важливе місце посідають не лише матеріали журналістів, або блогерів. На початку XXI століття в Україні усе активніше проявляється позиція громадянського суспільства, наукових інституцій тощо. Чимало з них спеціалізуються на виборчому процесі та виборчих технологіях, а дослідження нових виборчих технологій представлено у вигляді аналітичних матеріалів. Зокрема, аналітичні матеріали та експертна думка мережі «Опора» та Українського інституту майбутнього щодо виборчого процесу є невід'ємною складовою дискурсу масмедіа.

У матеріалі «Довіра vs зручність: чи може бути інтернет-голосування безпечним», йдеться про небезпеки нових технологій виборчого процесу. Зазначається: «Науково доведено, що голосування через інтернет не може бути безпечним»... Дослідники виявили, що злоумисник із віддаленим доступом до пристрою може змінити або виявити голосування користувача, а сервер, якщо його зламати, може легко змінити ці голоси. «Схоже, що протокол програми не намагається перевірити [справжні голоси] за допомогою внутрішнього блокчейну» [77].

Наголошуючи на тому, що у сучасному виборчому процесі наявні усі необхідні можливості щодо забезпечення голосування за допомогою інтернет-комунікацій, експерти «Опори» виокремлюють два питання щодо цього. Власне, ці питання змушують сумніватись у демократичності та прозорості інтернет-

голосування, що обов'язково має бути враховано під час впровадження нових технологій виборчого процесу в Україні.

Погодимося: «Коли ми говоримо про голосування через інтернет, слід тримати в голові два серйозні питання: Чи витримано рівень прозорості, який забезпечують паперові бюлетені? Чи доступна для незалежних аудитів програма, яку використовують на виборах? На виборах із паперовими бюлетенями ми можемо на власні очі відслідкувати всі стадії голосування та підрахунку. Цей процес максимально прозорий для спостерігачів, хоч і повільніший за повністю електронний» [77].

У матеріалі, автором якого є експерт з політичних питань Українського інституту майбутнього І. Попов «Чи варто застосовувати поштове або онлайн-голосування на українських виборах?» розглядається проблема застосування нових політичних технологій виборчого процесу під час війни. Наголошується: «Поки війна не закінчена про оголошення виборів говорити не потрібно. Проте одразу після скасування воєнного стану нас очікують чергові парламентські, а потім і чергові президентські вибори. Регулярне проведення виборів – конституційна норма та частина міжнародних зобов'язань. Хоча, очевидно, під час активних бойових дій та застосування режиму воєнного стану будь-які вибори не проводяться. Наступні вибори будуть найскладнішими за історію України» [118].

Надалі автором перераховуються виклики щодо організації та проведення виборів під час війни, а також визначаються ризики, пов'язані із застосуванням нових технологій виборчих кампаній в Україні.

Відзначимо вплив війни. Слід безумовно погодитись із тим, що «Війна привела до переміщення мільйонів українців, і на момент проведення голосування велика їх частина залишатиметься за кордоном або перебуватиме у статусі внутрішньо переміщених осіб... Відкриті регіональні списки себе добре показали в мирний час на місцевих виборах, проте зараз ця система не буде ефективною. Але найбільшим викликом стане забезпечення реалізації виборчих прав українських біженців, а це не менше 5 мільйонів громадян віком 18+» [118].

Наголосимо, що електронне голосування розглядається І. Поповим саме у контексті необхідності подолання викликів щодо організації виборчого процесу, які спричинила війна. До переваг дистанційного голосування належать: «... майже в усіх країнах віддалене голосування пропонується як додаткова опція, а виборець може в будь-якому випадку прийти на дільницю і обрати класичний спосіб з бюлетенями. Основною перевагою дистанційного голосування вважають підвищення явки, хоча щодо цього аргументу також є відмінні оцінки. У Швейцарії поштою голосує 90% населення. Це пов'язано із особливостями виборчої системи... Поштове голосування у Канаді допомагає вирішити проблему сезонної міграції пенсіонерів. Взимку десятки тисяч канадців переїжджають до теплої Флориди, де проводять кілька холодних місяців. Єдиний спосіб забезпечити їх виборче право – міжнародна поштова служба. Кілька країн проводили експерименти із голосуванням онлайн, і не всі вони вирішили залишити собі такий спосіб волевиявлення. Головними перевагами для Інтернет-виборів також називають підвищення явки, а також прискорення підрахунку та його точність» [118].

Слід відзначити, що перераховані переваги е-голосування є загальновизнаними у дискурсі медіа (а І. Попов вдало, на наш погляд, їх узагальнює, як, власне і виклики, до яких ми звернемося нижче), тому наразі йдеться про відображення такої нової технології виборчого процесу початку ХХІ століття саме у медіа-дискурсі. Можливо, вже у наступні десятиліття ці технології будуть посилені, або повністю замінені на новітні, які ґрунтуються на використанні штучного інтелекту.

Водночас, до викликів, з якими пов'язано впровадження технології е-голосування у дискурсі медіа відносять: «... голосування через мобільний додаток перетворює важливу суспільну функцію у легку гру, і виборець зможе голосувати у перерві між переглядом розважальних сторінок та онлайн-шопінгом... В Україні загрозами для Інтернет-голосування будуть ризики кібератак з боку ворожих хакерів, але головне – це потенційна недовіра суспільства до результатів таких виборів... Оскільки для голосування треба

ідентифікувати себе, то одразу виникнуть звинувачення у порушенні таємниці голосування – начебто, адміністратори системи знатимуть індивідуальний результат волевиявлення кожного виборця. Насправді, технічні рішення по уникненню цього ризику є, але вони не будуть сприйняті більшістю виборців. Довіра до бюлетенів, які кілька днів пересилаються поштою, також може бути поставлена під сумнів. А кожне відео у соцмережах із темними людьми, які перебирають конверти у темній кімнаті – лише посилить недовіру» [118].

Отже, у дискурсі масмедіа в Україні представлено розвиток нових політичних технологій у наступних вимірах:

- 1) перехід від системи традиційних медіа до мережевих медіа;
- 2) розвиток блогінгу як нової технології впливу на громадську думку;
- 3) переваги та недоліки системи е-голосування;

Протиставлення «Медіа як технологія vs. технології у медіа» розкриває сутність процесу трансформацій нових політичних технологій від традиційних медіа (телебачення, друковані медіа, преса) до мережевих медіа та соціальних мереж і платформ.

3.3. Е-голосування як цифрова технологія виборчих процесів: перспективи впровадження в Україні.

Одним із важливих напрямків дослідження розвитку політичних технологій виборчих процесів в Україні у першій половині XXI століття є визначення сутності та перспектив електронного голосування.

Е-голосування не лише виступає цифровою технологією виборчих процесів (тобто, її слід визначити як окрему нову політичну технологію, що динамічно розвивається й удосконалюється та, відповідно, потребує підвищеної дослідницької уваги), але й спричиняє трансформацію усього простору нових політичних технологій виборчих процесів як в Україні так і у глобальному масштабі. У політичному просторі також відбуваються певні зрушення – не

можна стверджувати, що тема е-голосування є новою для українських виборів. Зокрема, під час виборчої кампанії до Верховної Ради України 2019 року у програмах політичних партій відзначалась необхідність реалізації технології е-голосування. Для деяких партій ця технологія є складовою більш широкої програми цифровізації українського суспільства з метою подолання корупції та очищення влади, інші – взагалі не згадують про е-голосування.

У передвиборній програмі політичної партії «Слуга народу» положення про е-голосування розташоване у розділі «Очищена, оновлена та відповідальна влада». Зазначається: «Запровадимо механізм відкликання депутатів, які втратили довіру виборців. Створимо механізм народного вето на щойно ухвалені закони. Запровадимо механізми впливу громадян на рішення влади через референдуми. Повернемо відповідальність чиновників за незаконне збагачення. Запровадимо вибори за пропорційною системою з відкритими списками та електронне голосування. Позбавимо власників медіа можливості впливати на те, що говорять чи пишуть журналісти» [109].

У розділах «Знищення системної корупції» наголошується та «Найкращі умови для бізнесу», відповідно, зазначається: «Переведемо максимально можливу кількість державних послуг в онлайн», «Повністю переведемо податкові та митні процедури у цифровий формат. Запровадимо просту процедуру електронного відкриття та закриття бізнесу, забезпечення захисту міноритарних акціонерів і корпоративної прозорості...» [109]. У розділі «Інноваційна економіка» програми переможців виборів до Верховної Ради України зазначається: «Впровадимо державну програму підтримки інновацій, цільову прозору підтримку галузей, що здатні стати локомотивом розвитку економіки. Запровадимо програму забезпечення покриття 100% території країни ширококутовим інтернетом. Створимо умови для інтеграції цифрових валют у правове поле України» [109]. У цілому, цей блок програми, присвячений комплексу заходів щодо цифровізації можна інтерпретувати як проведення підготовчої роботи та створення інфраструктури для технології е-голосування.

Впровадження е-голосування спричиняє ефекти, які змінюють виборчий процес та загальне виборче право, як складові демократичного політичного режиму. «Виборчий процес є основою демократії, оскільки саме через вибори громадяни реалізують право голосу та визначають майбутній вектор розвитку своєї країни. Тому важливо, щоб вибори проводилися чесно та прозоро, гарантуючи справедливі результати та забезпечуючи легітимність обраної влади» – зазначають О. Олійник та П. Соя [100].

Показовим є ставлення громадян України до е-голосування. За результатами соціологічних досліджень щодо ставлення українських громадян до можливості виборів та обрання шляху голосування (на дільницях, поштою, або із використанням е-голосування як нової технології виборчих процесів) у період з 2023 по 2025 роки було отримано наступні результати. З 30 вересня по 11 жовтня КМІС провів всеукраїнське опитування громадської думки методом телефонного інтерв'ю на тему: «Коли мають бути проведені вибори, ставлення до голосування через інтернет та ставлення до можливого обмеження прав громадян» [59].

При цьому, «Опитування проводилося з дорослими (у віці 18 років і старше) громадянами України, які на момент опитування проживали на території України (у межах, які контролювалися владою України до 24 лютого 2022 року). До вибірки не могли потрапити мешканці тимчасово окупованих територій, а також опитування не проводилося з громадянами закордоном» [59].

Було отримано наступні результати щодо доцільності проведення виборів: «81% респондентів вважають, що вибори мають проводитися після війни і зараз вони не на часі. Вважають, що вибори вже мають проводитися попри війну – 16%... У всіх регіонах України більшість населення виступають проти проведення виборів під час війни» [59].

Відповідно, постає питання щодо легітимності (тобто довіри з боку суспільства до усіх етапів виборчого процесу – від реєстрації кандидатів та агітації до голосування та підрахунку голосів) виборів та визначення способу проведення виборів. Тут було отримано наступні результати: «Один з очевидних

варіантів в епоху діджиталізації – запровадити голосування через інтернет... більшість українців і раніше, і зараз (65% станом на жовтень 2023 року) негативно ставляться до ідеї дистанційного голосування через інтернет і переживають за ризики фальсифікацій. Підтримують ідею – 29%» [59].

У грудні 2024 року було презентовано результати дослідження «Оцінка ризиків та можливості використання альтернативних форм голосування на післявоєнних виборах в Україні з фокусом на інтернет-голосуванні» для членів та представників Комітету Верховної Ради України з питань організації державної влади, місцевого самоврядування, регіонального розвитку та містобудування, а також для членів та представників Центральної виборчої комісії» [47].

У висновках до цього дослідження повною мірою представлено застереги щодо проведення е-голосування в Україні – від нової виборчої системи до недовіри з боку виборців до результатів виборів та, як наслідок, делегітимації влади.

Наведемо цитату: «У контексті аналізу правових та організаційних викликів дослідження, серед іншого, зазначає, що якщо конституція забороняє або обмежує голосування в неконтрольованому середовищі, запровадження інтернет-голосування вимагатиме конституційних змін... Часті зміни виборчого законодавства в Україні та нова виборча система для парламентських виборів, що була запроваджена Виборчим кодексом України у 2019 році, але ще не застосовувалась, повинні братись до уваги при плануванні будь-якого іншого майбутнього впровадження нових інструментів, таких як дистанційне голосування чи інтернет-голосування... Інтернет-голосування, якщо воно взагалі буде запроваджуватись, слід розглядати після наступного виборчого циклу, щоб передбачити достатньо часу для підготовки, тестування та пілотування... Система інтернет-голосування вимагатиме належного захисту сервера голосування від атак або пошкодження... Захищена інтернет-система потребуватиме потужних критеріїв верифікації, таких як можливість верифікації подання голосу виборця відповідно до наміру, зарахування голосу виборця без

змін, включення поданого голосу виборця до результатів і перевірку наявності права голосу, забезпечуючи при цьому запобіжники від підкупу голосів та примусу. Жодна чинна система інтернет-голосування не задовольняє повністю всі ці критерії» [47].

Станом на жовтень 2024 року (тобто через рік після дослідження КМІС) Центром Разумкова було опубліковано наступні дані щодо ставлення громадян України до Інтернет-голосування: «До ідеї запровадження електронного голосування на виборах усіх рівнів, у тому числі за президента, позитивно ставляться 33% українців... Відносна більшість (42-43%) опитаних ставляться негативно до інтернет-виборів... Єдина група, яка переважно підтримує електронне голосування, – це молодь віком від 18 до 29 років (52% виступають за при 27-30% проти). Найчастіше проти виступають люди віком 60 і більше років (55-57%, при 17% за). Майже третина (31%) опитаних при запровадженні електронного голосування на виборах вважають, що воно може відбуватися через «Дію», 15% – що потрібно буде створити новий спеціалізований сервіс. Водночас 37,5% відповіли, що голосування на виборах у жодному разі не повинно проходити в електронній формі, інші (16%) вагалися з відповіддю» [52].

Порівняно із результатами попереднього опитування, кількість громадян, які підтримують е-голосування на виборах усіх рівнів зросла з 29% до 33% (це не суттєве зростання, фактично у межах похибки). Натомість, значно знизилась кількість тих, хто негативно ставиться до впровадження е-голосування: з 65% до 43%. Окрім цього, підтримує е-голосування молодь (52% vs. 30%). Зауважимо, що у дослідженні не брали участь громадяни України, які перебувають за кордоном. Але, саме вони є головною цільовою аудиторією е-голосування.

На особливу увагу заслуговують пошуки оптимальної моделі е-голосування для українців за кордоном.

До головних питань організації демократичного виборчого процесу у повоєнній Україні відносяться: — як забезпечити голосування мільйонів українців за кордоном; — як актуалізувати Реєстр виборців, якого не оновлювали з 24 лютого 2022 року, враховуючи понад шість мільйонів внутрішньо

переміщених осіб; — як забезпечити право обирати військовим, частина яких, очевидно, навіть після закінчення воєнного стану однаково перебуватиме на позиціях; — чи зможуть особи, що виїхали з України на час війни, балотуватися (чинне законодавство зобов'язує кандидатів проживати на території України останні п'ять років) [151].

Дискусійним серед експертів та депутатів залишається питання щодо необхідності внесення змін до Конституції України у зв'язку із необхідністю впровадження е-голосування.

З одного боку, «Голова робочої групи з напрацювання проєкту закону для повоєнних виборів [Аліна Загоруйко](#) в коментарі LB.ua підкреслила, що електронне голосування прямо не суперечить Конституції України... У першу чергу Конституція України визначає, що вибори мають бути вільними, загальними, рівними, прямими, таємними. У який спосіб держава забезпечить ці вимоги, Конституція не регулює» [151], з іншого боку – «Членкиня антикорупційного парламентського комітету та фракції «Європейська солідарність» [Вікторія Сюмар](#) вважає, що е-голосування створить великі ризики і для визнання результатів виборів партнерами, і для ситуації в країні... Післявоєнні вибори будуть під величезним мікроскопом. Бо це питання, чи виборола Україна свободу та демократію внаслідок кровопролитної війни з російською диктатурою. Будь-яке шулерство в стилі електронного голосування, яке не може гарантувати анонімність волевиявлення, створить прямі загрози визнанню виборів і загрожуватиме стабільності країни та вибуху зсередини» [151].

Продовжуючи міркування щодо переваг та викликів впровадження е-голосування в Україні, слід навести декілька цитат експертів. У них відзначаються наступні небезпеки: 1) складність для розуміння технології е-голосування, необхідність розвитку відповідної інфраструктури та законодавчі зміни: «Усі технології складні для розуміння, особливо, якщо це старше покоління, їм важко пояснити, як відбуваються системи захисту, як забезпечити довіру до цього процесу. А довіра є ключовим елементом в організації та

адмініструванні виборів. І саме головне питання: законодавче врегулювання. Багато країн, які впроваджували ті чи інші технології, в результаті відмовлялись через те, що у процесі уже практичного впровадження та реалізації в судових оскарженнях було багато незрозумілих питань, на які закон не давав відповіді. Це і термінологія, і технологія застосування» [161]; 2) політичні маніпуляції з метою зруйнувати довіру суспільства до е-голосування, а отже – до виборів в цілому у критичний час для країни: «Ми бачимо певну позитивну динаміку, якщо вона буде закріплена, то в принципі від довіри до цієї інституції значною мірою залежить і сприйняття. Другий аспект – це довіра до технологій, зрозумілість, ясність, точність, апробованість в ході різноманітних експериментів. Третій аспект – утримання політиків від дискредитації тих чи інших технологій з політичних міркувань» [161].

До безумовних переваг та сильних сторін е-голосування відносять: 1) спрощення та здешевлення виборчого процесу, підрахунку голосів тощо: ««Застосування цих технологій має здешевити виборчий процес, мінімум зменшити витрати на його організацію та логістику, забезпечити довіру і зрозумілість цього процесу. Це один із важливих елементів» [161]; 2) підтримка е-голосування політичною партією «Слуга народу» під час виборів 2019 року та кандидатом у Президенти В. Зеленським. Впровадження е-послуг у цілому та е-голосування було одним із ключових елементів виборчої програми, за яку проголосувала більшість українських громадян: «... в Україні це пов'язано з політичними змінами, які відбулись у 2019 році. Фактично в межах цього року, двох національних кампанія прийшла до влади команда, яка декларувала цифровізацію держави і суспільних відносин як пріоритет, в тому числі активно комунікувалось питання інтернет-голосування» [161].

Е-голосування безумовно впливає на комунікативні технології агітації та пропаганди, рекламістики та зв'язків із громадськістю, технології мобілізації та залучення виборців, формування виборчих комісії та підрахунок голосів. Однією із головних переваг е-голосування як нової технології виборчих процесів є інклюзивність.

Аби підкреслити важливість е-голосування для українського виборчого процесу у сучасних умовах, наголосимо: «Особливо важливо забезпечити чесні та справедливі повоєнні вибори. Україна постане перед багатьма викликами: велика кількість біженців, ВПО, українці на окупованих територіях, доступність виборчих дільниць для людей з інвалідністю тощо. Тому вже зараз іде обговорення альтернативних шляхів голосування, у тому числі запровадження інтернет-голосування» [100].

На даному етапі технологічного розвитку е-голосування стане, напевно, лише допоміжною виборчою технологією – повністю відмовлятися від голосування на дільницях все ж не варто. Підготовку до запровадження е-голосування як нової політичної технології виборчого процесу в Україні слід розпочинати негайно, від цього залежить результат: під час виборів будуть переважати позитивні або негативні наслідки.

До перших слід віднести можливість забезпечити інклюзивність під час е-голосування, вирішити проблему безпеки на виборчих дільницях (особливо в умовах наявних загроз), зменшення державних витрат на організацію та проведення виборів. «Однією з найбільших переваг інтернет-голосування є інклюзивність. Онлайн голосування дозволяє маломобільним та зайнятим групам населення проголосувати за лічені хвилини. Наступна перевага – це зменшення витрат на проведення виборів. Однак це може бути плюсом тільки в довгостроковій перспективі. Адже для того, щоб забезпечити прозоре та безпечне онлайн-голосування, потрібно спочатку профінансувати відповідну технічну інфраструктуру, провести якісні освітні кампанії серед виборців, а також постійно виправляти недоліки та вразливості системи. Аргументом за впровадження онлайн голосування є потенційне збільшення явки виборців, особливо серед молоді...» – відзначають О. Олійник та П. Соя [100].

При цьому, до недоліків технології е-голосування слід віднести, передусім, дві проблеми: 1) глобальну проблему недостатньої захищеності сучасного кіберпростору від несанкціонованого втручання (кібератак, маніпуляцій з

результатами) та 2) локальну українську проблему недостатньо розвиненої інфраструктури для онлайн-голосування.

У сучасних умовах, окрім цих викликів, існує ще проблема забезпечення демократичності виборчої кампанії: громадяни та політики мають призвичаїтись до е-голосування. Для цього необхідно проведення декількох виборчих кампаній поспіль для усвідомлення процедури громадянами та політиками.

У будь-якому випадку, виклики щодо впровадження е-голосування мають системний та комплексний характер і для їх подолання необхідний певний час. Також слід враховувати необхідність внесення змін до законодавства задля реалізації ідеї е-голосування: «Конституція України не передбачає дозволу парламенту впроваджувати голосування без зовнішнього контролю та нагляду за процесом впродовж тривалого часу (більше одного дня). Онлайн-голосування відбувається в неконтрольованому середовищі, тому цей інструмент не можна використати одразу після скасування воєнного стану, адже потрібен час для напрацювання нормативної бази та електронної системи голосування. Постійні зміни виборчого законодавства та нова виборча система, ухвалена у 2019 році, яка ще не була апробована на практиці, також ускладнюють впровадження нових технологій на наступних виборах» [100].

З метою наголосити на взаємній обумовленості викликів, наведемо цитату: «Найбільшим недоліком інтернет-голосування є його вразливість перед кібератаками. Існують значні ризики хакерських атак та потенційного втручання у перебіг виборів, особливо з боку країн, які практикують гібридне втручання у виборчі процеси інших держав. Навіть якщо забезпечити абсолютну надійність державної технічної інфраструктури, процесів аутентифікації та шифрування голосів, залишається проблема з персональними гаджетами виборців, які можуть зазнавати хакерських атак. Важливо, щоб онлайн-голосування викликало довіру та було прозорим. Через складність технічних процесів виборці можуть не розуміти механізмів, які забезпечують чесність та прозорість інтернет-голосування. У разі недостатньої довіри населення до процесу голосування легітимність обраних кандидатів може бути поставлена під сумнів» [100].

Розуміючи ці виклики, автори програм політичних партій на виборах 2019 року були обережними щодо впровадження е-голосування, як складової виборчих обіцянок. При цьому, очевидно, що впровадження е-голосування неможливо без комплексних змін – розповсюдження інфраструктури інформаційного суспільства (інтернету, різних гаджетів, е-комерції та е-урядування). Саме тому деякі програми містять пропозиції щодо розвитку інфраструктури та використання механізмів е-комерції та е-урядування.

За критерієм уваги політичних партій до інформаційних технологій у цілому та е-голосування, зокрема, уявляється цілком можливим розділити усі партійні програми на програми «індустріального суспільства» та програми «інформаційного суспільства». Перші є більш реалістичними, адже виходять із наявного потенціалу України щодо промислового та аграрного розвитку, вимагаючи його посилення та спрямування на підвищення обороноздатності.

Програма партії «Батьківщина» формується навколо промислового та аграрного потенціалу України, що дозволяє віднести її до партії «індустріальної епохи». Також досить багато уваги, порівняно із іншими програмами, приділяється необхідності розвитку села та аграрного комплексу. У розділі під досить промовистою назвою «Перемога українського села» зазначається: «Наше село є колискою всього українського: традицій, культури та мови, нашої ідентичності. Українське село та аграрний сектор мають все для того, щоб стати локомотивом української економіки і приносити селянам та державі більший прибуток, ніж нафта та газ. Надзвичайно важливо створити такі умови праці на селі, щоб жити і працювати у сфері сільського господарства було престижно і перспективно» [108]. В інших розділах програми також згадується «українська земля», «українські чорноземи» тощо.

У програмі партії «Батьківщина» акцентується на необхідності «рішучої перемоги над агресором замість ілюзії миру» (таку назву має перший розділ). Цей розділ містить положення щодо необхідності «...іншого переговорного процесу», «посилення оборони України», «організацію протидії російській агресії» [108]. Посилення оборони пов'язується із відновленням промислового

потенціалу України, що підтверджує нашу гіпотезу щодо програми «індустріального» суспільства. Декларується: «Необхідно негайно і багатократно посилити нашу оборону: поміняти слабких та некомпетентних генералів, які стоять на чолі армії, терміново закупити високоефективну зброю і техніку, запустити на повну потужність нашу оборонну промисловість, яка є однією з найпотужніших в світі» [108].

Особлива увага приділяється необхідності повернення до ідеалів Революції Гідності та відновлення справедливості. Тут очевидною є відсилка до нездатності владної команди, яка отримала довіру виборців у 2014 році, забезпечити виконання волі народу.

Відзначається наступне: «Перемога над корупцією та люстрація. Українці перемогли режим Януковича, але його ставленики нікуди не поділися. Вони відкуповуються в корумпованій Генеральній прокуратурі та уникають кримінальної відповідальності за свої злочини. Вони знову намагаються пролізти у Верховну Раду і навіть призначаються на нові високі посади. Це суперечить волі народу та вимогам Революції Гідності... Перемога народовладдя. Після перемоги Революції Гідності, ціною якої стали життя героїв Небесної сотні, ми маємо зробити все, щоб унеможливити узурпацію влади. Надійним бронежилетом для української демократії стане надання громадянському суспільству максимально широких прав по контролю за владою. Ми не дозволимо політикам вкотре усунути громадян від управління країною... Перемога справедливості. Сьогодні життєво важливо навести порядок у судовій системі, яка перетворилася у систему тотального свавілля над українськими громадянами. Ані люстрація, ані боротьба з корупцією не будуть успішними, якщо суди в Україні і надалі залишатимуться «кишеньковими» та судитимуть не за законами, а за телефонним правом. В партії «Батьківщина» твердо переконані, що повернути довіру громадян до суддів та змусити їх чесно працювати може тільки жорсткий контроль з боку громадянського суспільства» [108].

На особливу увагу у контексті дослідження перспектив впровадження е-голосування в Україні як цифрової технології виборчих процесів заслуговує

п'ятий розділ програми «Батьківщини». У ньому визначається роль вільного підприємництва та середнього класу.

Авторами програми аргументовано відзначається: «Перемога вільного підприємництва. Ми віримо в те, що тільки належні та самодостатні люди здатні втілювати в життя реформи, ефективно протистояти корупції та будь-якій загрозі встановлення авторитаризму. Тому саме розвиток середнього класу має стати запорукою економічного відродження України та двигуном радикальних реформ і перетворень в державі. За рахунок цього українці будуть забезпечені новими робочими місцями, гідною зарплатою, достойним рівнем пенсій та соціального захисту» [108].

Слід безумовно погодитись із тим, що вільне підприємництво є запорукою економічного розвитку та опорою реформ, але водночас наголосити, що саме середній клас є основним провайдером та користувачем інтернет-комунікацій. Саме тому цю частину програми можна віднести до програми «інформаційного» суспільства. Також акселератором та драйвером впровадження е-голосування в Україні як цифрової технології виборчих процесів має стати кооперація із країнами, які вже пройшли цей шлях.

У програмі цілком слушно зазначається: «Українці вибороли своє право на європейське майбутнє під час Майдану і сьогодні зі зброєю в руках його захищають. Україна має стати невід'ємною частиною об'єднаної Європи. Партія «Батьківщина» буде робити все можливе, щоб домогтися повноправного членства України в Європейському Союзі вже у найближчій перспективі» [108].

Наголос у програмі на європейському виборі (хоча і розміщено цей блок наприкінці програми) можна інтерпретувати як акцентування уваги на необхідності співпраці з країнами ЄС щодо розбудови структури інтернет-комунікацій як технологічного фундаменту е-голосування.

Альтернативна українському постмайданному мейнстріму версія «індустріальної» програми була представлена на виборах 2019 року ОПЗЖ. Ця партія наразі заборонена: «15 вересня Касаційний адміністративний суд у складі Верховного Суду України відхилив апеляційну скаргу проросійської політичної

партії «Опозиційна платформа – За життя» («ОПЗЖ») і, таким чином, остаточно заборонив її діяльність в нашій країні... рішення про заборону функціонування «ОПЗЖ» було прийнято на підставі указу Президента та рішення РНБО. Вони ґрунтувалися на доказах деструктивної діяльності партії, зібраних у межах реагування СБУ на загрози національній безпеці... Встановлено причетність провідних функціонерів «ОПЗЖ» до діяльності, що створює реальні загрози національним інтересам, безпеці, суверенітету і територіальній цілісності України, зауважили в СБУ... за позовами Міністерства юстиції заборонено діяльність уже 13 проросійських партій. Нині перелік заборонених судом політсил виглядає так: «Русь єдина», «Опозиційна платформа – за життя», «Партія Шарія», «Опоблок», «Соціалісти», «Наші», «Держава», «Блок Володимира Сальдо», партія «Справедливості та розвитку», Соціалістична партія України, «Ліва опозиція», «Союз лівих сил» та Прогресивна соціалістична партія України» [21].

Звертаючись до положень передвиборчої програми ОПЗЖ у 2019 році, слід відзначити наступне. У цілому, програма обертається навколо критики дій влади у царині реінтеграції, мовної та церковної політики.

Відзначається, що «Політика мовних квот, заборон і утисків, втручання влади у справи релігійних громад розколювали українське суспільство, принижували честь і гідність людей... застосування формули національного успіху, де в чисельнику – питання мови, історії, віри, а в знаменнику – питання, які об'єднують людей об'єднати українців від Заходу до Сходу та від Півночі до Півдня, «зшити» країну» [101].

Окрім цього пропонується знаття недоторканості з Президента України, депутатів та суддів; прийняття законів о референдумах (загальноукраїнському та місцевих). У цьому контексті відзначимо, що йдеться про традиційні механізми референдуму, без е-голосування.

«Всеукраїнські та місцеві референдуми стануть «дамокловим мечем» для влади та змусять чиновників та політиків працювати на користь народу. На референдумах народ зможе висловлювати недовіру Президенту, Кабміну та

Верховній Раді, і таким чином відправляти їх у відставку, приймати рішення про відставку голів районних та обласних державних адміністрацій, рад усіх рівнів, голів сільських, селищних та міських рад», – зазначається у програмі ОПЗЖ [101].

У державотворчій діяльності програма ОПЗЖ зосереджується скоріше на «традиціях», аніж на «новаціях». Можливо це обумовлено орієнтацією на виборців старшого віку, але про впровадження новацій у цілому та е-голосування, зокрема, у програмі не йдеться. Навпаки, наголошується на необхідності досвіду управлінців, соціальному захисті населення, поверненні до системи «опікунської» держави.

Наведемо цитату: «Головна умова для позитивних змін – формування досвідченої та відповідальної перед народом влади! Проведення реформи політичної системи, забезпечення переходу до парламентської республіки та розширення повноважень місцевого самоврядування. Обласні та районні ради матимуть можливість створювати виконавчі комітети, а люди – право на прямих виборах обирати керівників регіональної влади...» [101].

Програма переважно зосереджується на критиці влади та необхідності повернення політичної системи до стану «до» Революції Гідності («...повернення до політики багатовекторності», «Лікувати мають лікарі, а не парамедики. Держава має розвивати не «телемедицину», а систему охорони здоров'я», «...можливість навчатись рідною мовою»).

Проголошується «політика економічного прагматизму», а один із пунктів наголошує на необхідності зупинці «деіндустріалізації, деградації та деінтелектуалізації країни». Навведемо цитату, яка вчергове підтверджує статус програми «індустріальної» партії та, водночас, недостатню увагу до сучасних технологій інформаційного суспільства (цифрової ери).

«Метою партії у галузі економічної політики є відродження України як сучасної індустріальної держави з високим рівнем науково-технологічного розвитку, конкурентною промисловістю, високими соціальними стандартами та високим рівнем життя громадян... зниження тарифів на газ для населення

України до 3800 – 4000 грн. за тис. куб. м. за рахунок прямих поставок газу з РФ, використання для потреб населення газу українського видобутку... списання заборгованості населення за житлово-комунальні послуги та встановлення справедливих субсидій... Ми подолаємо бідність, відновимо пільги та забезпечимо гідну державну допомогу всім вразливим категоріям населення» [101].

Найбільшою (за обсягом) і змістовнішою з усіх програм є виборча програма політичної партії «Європейська Солідарність» (ЄС). У ній детально прописані шляхи реалізації з усіх визначених напрямків і якби на виборах змагались програми, то перемога була би за програмою ЄС. Тим більш дивно виглядає практично повна відсутність уваги до проблем цифрової ери, нових комунікативних технологій, інновацій та інтернет-комунікацій. Програма ЄС повною мірою відповідає індустріальному світу, а тому поряд із програмами ОПЗЖ та «Батьківщини» відноситься до програм «індустріальної епохи». Акцентуємо увагу на тих положеннях програми, які можуть бути віднесені до інформаційної епохи та сприятимуть впровадженню е-голосування як нової технології виборчих процесів.

Розвиток України у програмі політичної партії ЄС визначається у контексті глобалізаційних процесів. Щоправда, наголос робиться не стільки на технологічному чи інформаційному аспектах, а на проблемах демократії та ціннісному вимірі європейської цивілізації. Також у програмі вибудовується ланцюжок: цінності – європейські цінності – солідарність – європейська солідарність.

У програмі зазначається: «Україна опинилася у вирі цивілізаційних змін. Події, які відбуваються в країні, стали випробуванням для нас, викликом для світових демократій, тестом на міцність цінностей, на яких була побудована сучасна європейська цивілізація... Боротьба за свободу, право на самовизначення, зіткнення різних цивілізаційних парадигм – виклики планетарного масштабу. Щоб відповісти на них, ми маємо зуміти побачити Україну у світовому ціннісному контексті. А зрозумівши цей контекст, ми маємо

визначити стратегію змін власного суспільства та власної держави. Українці довели своє прагнення жити в європейській країні. На основі наших цінностей ми будемо оновлену державу» [135].

Натомість, процес глобалізації інтерпретується не лише як створення нових технологічних можливостей та розвитку інтернет-комунікації, а як загроза для самоідентифікації. Відповідно, програма партії фокусується не на новаціях, а на необхідності солідарності та захисту національної ідентичності, в основі якої – мова та віра.

Відзначимо: «Глобалізація супроводжується прямим зіткненням різних світоглядів. Світ переживає часи глобальних змін. Глобалізація формує єдині ринки, інформаційні простори, універсальні технології... Володіючи глобальними інструментами, тоталітарні агресивні режими диктують волю не тільки громадянам підконтрольних ним держав, а й іншим народам та цілим країнам. Це певною мірою розмиває національну ідентичність, загрожує базовим правам людини та веде до нових масштабних конфліктів. Світ постав перед колосальними викликами, породженими як можливостями, так і загрозами глобалізації. Виникає потреба самоідентифікації. Здобути успіх у світі, що змінюється, – означає зрозуміти себе... Самоідентифікація означає спільну дію. Поодинці побороти виклики сучасності неможливо. Особистість здатна впливати на політику тільки тоді, коли діє пліч-о-пліч з іншими людьми. Спільна дія на основі спільних цінностей перетворює єднання в солідарність» [135].

Відзначимо, що у цілому нові інформаційні «технології» згадуються у програмі у декількох контекстах: 1) боротьби з корупцією; 2) нової процедури державних закупівель; 3) технологій 5G; 4) технопарків; 5) розвитку ІТ-сектору; 6) інформаційної безпеки.

Щодо безпосередньо розвитку нових технологій, то, хоча е-голосування не згадується у програмі політичної партії, але у звіті щодо реалізації попередньої програми та діяльності П. Порошенка визначено кілька дотичних пунктів. Передусім, йдеться про прозорість діяльності влади завдяки доступу до інформації. Визначено важливість інноваційного розвитку: «Доступ до

інформації про діяльність чиновників, їхні статки та використання бюджетних коштів є невід'ємним правом громадянина... Упровадження інноваційних моделей розвитку економіки – головний економічний вектор країни. Завдання партії – створити законодавчі механізми, реалізувати конкретні кроки, які б відкрили шлях для впровадження в Україні принципово нових прогресивних технологій, найсучасніших рішень в управлінні та організації праці, випуску високотехнологічної конкурентоспроможної продукції. У сучасному глобалізованому світі головний ресурс країни – це людський капітал. Людина – головне джерело інноваційного розвитку. Ті, хто має творче мислення, володіє сучасними технологіями, здатний до індивідуальної праці та спроможний запропонувати ринкові унікальні продукти, є двигуном економічних змін. Тому в Україні мають створюватися умови для піднесення освіти та науки, приватних та державних наукових центрів та технопарків» [135].

Отже, наголошується на важливості інноваційного розвитку та піднесення науки і освіти, технопарків тощо. Впровадження таких ініціатив має безумовно сприяти технологічному розвитку суспільства та призвести до реалізації технології е-голосування. Відзначаючи ці пункти у якості маркерів інформаційного суспільства, водночас слід акцентувати увагу на тому, що головними питаннями програми є напрямки соціокультурної політики держави – ідентичність, мова, віра тощо. Зокрема, в інформаційні політиці зроблено наголос на запровадженні мовних квот: «Розвиток національного культурного продукту став пріоритетом культурної політики держави. Запроваджені мовні квоти на телебаченні і радіо, друковані ЗМІ та сайти зобов'язані по закінченні перехідного періоду мати українську версію. З 13 жовтня 2017 року загальнонаціональні телевізійні канали зобов'язані не менш ніж 75 відсотків мовлення вести українською мовою. З 8 листопада 2016 мінімальна квота на частку україномовних пісень в ефірі радіостанцій склала 25%. З 8 листопада 2017 року квота зросла до 30%, а з 8 листопада 2018 року зросла до 35%» [135].

Другою важливою складовою є, як вже зазначалось, справедливість. Заслугує на увагу інтерпретація справедливості (у державній політиці це,

передусім, забезпечення рівності можливостей) на основі вільного підприємництва. Звернемось до тексту програми: «Завдання держави – створення умов для самореалізації особистості, забезпечення рівності можливостей для кожного. В країні, яку ми будуємо, мають будуть усунені будь-які умови для нерівності у правах та дискримінації. Необхідно закріпити правила вільної конкуренції в економіці, узаконити конкурсні засади у здійсненні всіх призначень на посади у державному секторі, побудувати дієві соціальні ліфти в політиці. Ми підтримуємо рівність, але це має бути справедлива рівність, що означає рівність можливостей заробити і реалізувати себе» [135].

Щодо положень, які безпосередньо стосуються виборчого процесу, то увагу зосереджено на чесності та прозорості кампаній, впровадженні державного фінансування партій, дотримання гендерних квот тощо.

«В Україні, починаючи з 2014 року, відбулися 2 президентські кампанії, вибори до Верховної Ради України та вибори депутатів місцевих рад. За підсумками моніторингу міжнародних місій ці виборчі кампанії відбулися відповідно до стандартів ОБСЄ, без порушень, чесно і прозоро. Чесні вибори – основний інструмент контролю над діяльністю влади. Законом «Про політичні партії» запроваджене державне фінансування партій. Це дозволило відкрити партійні каси для суспільства, контролювати надходження та витрачання партійних коштів, а також стимулювати дотримання гендерних квот при формування виборчих списків» – зазначається у звіті щодо виконання програми партії, прийнятої у 2015 році [135]. Цей звіт також є частиною програми політичної партії «Європейська Солідарність», затвердженої у 2019 році.

Однією із політичних партій, представники якої напряду декларували необхідність широкого впровадження нових технологій в урядування (у тому числі – інституційну взаємодію), відносини громадян та влади і виборчий процес під час кампанії 2019 року став «Голос». Акцентуючи увагу на тому, що вони представляють нове покоління політиків, члени партій «Голос» визначили пріоритетом нові технології.

У передвиборчій програмі зазначалось: «Ми створимо електронний кабінет громадянина, за допомогою якого людина зможе замовляти та отримувати усі можливі послуги від держави. Це стане зручним, простим і сучасним вікном спілкування держави і громадянина. У цьому кабінеті людина зможе отримати автоматичне нагадування про наближення часу для сплати податку або замовити потрібний сервіс. Ця платформа буде єдиною точкою входу і дозволить інтегрувати існуючі та нові платформи (кабінет пацієнта, кабінет власника авто, податковий кабінет тощо)... Усі державні сервіси, за можливістю, надаватимуться в електронній формі та за чітко регламентованою процедурою без можливості затягувань чи суб'єктивних рішень. Громадяни не будуть витрачати життя на черги у державних органах. Для створення зручних е-сервісів будемо активно використовувати потенціал українського ІТ-сектора» [134].

У програмі політичної партії «Голос» проголошуються «Нові підходи до політики та управління державою», необхідність «нових стандартів» та «людей нової якості», «якісний сервіс»: «Ми замінимо найслабшу ланку в державі – неефективну владу, сформовану політиками старої генерації, непорядними і непрофесійними управлінцями, які 28 років крали в українців їхнє майбутнє» [134].

З метою реформування державного апарату у програмі пропонується створення єдиної інтегрованої інформаційної системи. Наголос на нових технологіях робиться практично у кожному абзаці, тож програму партії «Голос» слід віднести до програми «інформаційної епохи».

Наголошується: «Держава має працювати не для того, щоб утримувати дорогу бюрократичну машину, вона має надавати людині якісний сервіс. Ми кардинально змінимо український державний апарат за допомогою сучасних підходів та цифрових технологій. Ми проведемо масштабну трансформацію всього державного апарату та реорганізацію його бізнес-процесів. На першому етапі ми скоротимо всі непотрібні функції держави. На другому етапі ми визначимо функції, які замість держави може виконувати приватний сектор –

передамо їх туди й забезпечимо аутсорс непрофільних функцій. На третьому етапі ми перебудуємо бізнес-процеси всередині державного апарату, щоб зробити їх ефективними й раціональними. На четвертому етапі ми завершимо реструктуризацію державного апарату шляхом переведення його роботи в єдину інтегровану цифрову інформаційну систему» [134].

Відтак, впровадження технологій е-голосування є елементом складних та масштабних соціальних трансформацій. Зокрема, йдеться про новий тренд, який привнесли виборчі кампанії (президентська та парламентська) 2019 року в українську політику – цифровізацію (діджиталізацію). Вона пов'язується із зростанням ролі інтернет-комунікацій та соціальних мереж порівняно із попередніми виборами, де панувало телебачення. Відзначимо кількісні показники: «Віддати належне у використанні соцмереж потрібно Петру Порошенку. Його сторінка у Facebook має 2,4 мільйони підписників. Палкі прихильники чинного президента навіть отримали неологізм – порохоботи. Штаб активно залучав лідерів думок, аби вже через них доносити основні меседжі кампанії. «Підвищений інтерес до соцмереж нав'язав Петро Порошенко та його команда»... Конкурент Порошенка поки кількісно за ним не встигає у соцмережах. Сторінка Володимира Зеленського у Facebook має 630 тисяч підписників, а його команди – понад 611 тисяч послідовників та 679 тисяч в Instagram. Хоча у Telegram команда має значно менше (176 тисяч), та для українського простору це один з найуспішніших каналів» [19].

Е-голосування неможливо зводити лише до вибору певного кандидата, воно включає усі етапи виборчої кампанії. Фактично, йдеться про е-вибори. Вони відрізняються від виборів епохи телебачення. З'являються феномени соціальних мереж, блогерів та таргетованої реклами.

Висновки по розділу 3

Підсумовуючи дослідження розвитку нових політичних технологій виборчих процесів в Україні у першій половині ХХІ століття відзначимо наступне.

По-перше, щодо дійових осіб (акторів) нових політичних технологій та їх стратегій під час виборчих процесів, то виокремлено стратегії блогерів та лідерів думок. У цілому, блогери та лідери думок (інфлюєнсери) займають місце акторів нових політичних технологій, конкурують із професійними політиками щодо впливу на громадську думку. Технології блогінгу стають загальнодоступними, а блогери перетворюються на публічних осіб. На особливу увагу заслуговують стратегії мобілізації молодіжного електорату на президентських та парламентських виборах 2109 року в Україні. самі стали політиками, брали активну участь у якості кандидатів у виборах, пропонували громадськості власні візії публічної політики. Як автори нових політичних технологій виборчих процесів блогери виконують низку важливих функцій: 1) інформаційну; 2) формування громадської думки; 3) рекламну функцію; 4) мобілізаційну; 5) соціокультурну функцію. Відзначено дисфункції блогерів, як авторів нових політичних технологій виборчих процесів: 1) профанація (спрощення) проблем; 2) дезінформація; 3) делінквентна поведінка.

По-друге, щодо розвитку нових політичних технологій у дискурсі мас медіа (медіа як технологія й технології у медіа), то відзначено відмінності між технологіями впливу традиційних медіа та нових медіа на виборчі процеси, а також трансформації «технологій у медіа» – від пропаганди радянського зразка та пострадянського політичного PR і рекламістики до нових технологій виборчих процесів (блогінгу, мемів, спін-докторінгу). У процесі протиставлення «медіа як технології» vs. «технології у медіа» розкрито перехід від традиційних медіа до панування соціальних мереж і платформ. Аргументовано, що у дискурсі масмедіа повною мірою репрезентовано: 1) перехід від системи традиційних медіа до мережевих медіа; 2) розвиток блогінгу як нової технології впливу на

громадську думку; 3) переваги та недоліки системи е-голосування.

Відзначено ризики е-голосування в Україні, виклики воєнного часу щодо виборчого процесу, перспективи впливу штучного інтелекту на технології виборчих процесів.

По-третє, щодо перспектив впровадження е-голосування як цифрової технології виборчих процесів в Україні, то з метою відповіді на дане питання досліджено програми політичних партій – переможців виборів до Верховної Ради України у 2019 році. Відзначимо, що у передвиборних програмах політичних партій «Слуга народу» та «Голос» присутні окремі положення про е-голосування. У програмі партії «Слуга народу» зазначається необхідність переведення максимально можливої кількості державних послуг в онлайн, переведення податкових та митних процедур у цифровий формат, запровадження процедури електронного відкриття та закриття бізнесу. У програмі політичної партії «Голос» нові технології (від створення електронного кабінету громадянина до е-голосування) визначено в якості пріоритету. Натомість програми «Батьківщини», «Європейської Солідарності» та ОПЗЖ не містять положень щодо впровадження е-голосування.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні визначено нові політичні технології виборчих процесів першої чверті XXI століття, а також виявлено специфіку їх застосування у контексті українського та зарубіжного досвіду. Розкрито сутність та визначено теоретико-методологічні основи дослідження нових політичних технологій виборчих процесів, відзначено генезу наукових інтерпретацій ролі політичних технологій у виборчих процесах. Проаналізовано політико-комунікативний вимір становлення нових політичних технологій виборчих процесів у XXI столітті, визначено етапи еволюції та чинники ефективності нових політичних технологій виборчих процесів, досліджено типи нових політичних технологій виборчих процесів та їх функціональні особливості у цифровій реальності. Розглянуто розвиток нових політичних технологій виборчих процесів в Україні у першій половині XXI століття, визначено дійові особи нових політичних технологій та їх стратегії під час виборчих процесів, охарактеризовано медіа як технологію й технології у медіа, окреслено перспективи впровадження в Україні е-голосування як цифрової технології виборчих процесів.

Реалізація мети та виконання поставлених завдань дисертаційного дослідження уможливили формулювання наступних висновків.

1. Визначення теоретико-методологічних основ дослідження нових політичних технологій виборчих процесів обумовило звернення до теорії нового інституціоналізму. На основі цього відзначено спільне та відмінне в українському та зарубіжному досвіді впровадження нових політичних технологій виборчих процесів першої чверті XXI століття. Враховуючи еволюцію нового інституціоналізму, як актуального напрямку політичних досліджень, методологічною основою дослідження виступає інституційна теорія («новий інституціоналізм») у дискурсивному вимірі («дискурсивний інституціоналізм») та історичному контексті («історичний інституціоналізм»).

Це дозволило обґрунтувати комунікативну сутність нових політичних технологій виборчих процесів першої чверті ХХІ століття, спільну як для України так і для зарубіжних країн. Водночас, важливість виокремлення та подальшого застосування історичного інституціоналізму для визначення сутності та розвитку політичних технологій у виборчих процесах полягає у тому, що представники саме цього напрямку наголошують на залежності розвитку виборчих процесів «від пройденого шляху». Відповідно, сучасний стан інституційної політичної взаємодії, технологічний розвиток прямо впливають на відмінності українського та зарубіжного досвіду щодо реалізації нових політичних технологій, які застосовуються у виборчих процесах.

2. Генеза наукових інтерпретацій ролі політичних технологій у виборчих процесах розуміння пройшла низку взаємопов'язаних етапів. Аргументовано відзначено відмінності інтерпретацій ролі політичних технологій виборчих процесів на окремих історичних етапах та у різних теоретичних контекстах. Зокрема, представники марксистської теорії наголошують на класовій боротьбі й технологіях панування, які застосовують представники одного класу по відношенню до іншого. Вибори інтерпретуються як зіткнення класових інтересів. Навпаки, Д. Норт, Д. Волліс, Б. Вайнгаст, Д. Аджемоглу та Дж. Робінсон у широкому політико-економічному контексті модернізації та демократизації визначають роль виборів та політичних технологій у створенні інклюзивних інститутів та переході від природної держави до «суспільства відкритого доступу».

3. Концептуалізацію нових політичних технологій у дискурсі політичної науки здійснено на основі визначення креативності та осмислення представниками політичної науки технологічних новацій, як рушійної сили появи та розвитку нових політичних технологій. В основі нових політичних технологій виборчого процесу знаходиться інноваційність, яку визначають як «творчу деструкцію» (Й. Шумпетер). Це дозволяє протиставити концептуалізацію нових політичних технологій виборчих процесів у авторитарних та демократичних країнах. Якщо в умовах авторитаризму

застосовуються маніпуляції, обмеження доступу та фальсифікації, як основні технології виборчого процесу, то для демократії головними цінностями виступають інноваційність, раціональність технологій й інклюзивність виборчого процесу. Інклюзивність передбачає відкритий доступ для усіх громадян на етапі висунення кандидатів, політичних виборчих дебатів, рівність в інформаційному просторі та контроль над прозорістю виборчого процесу та його результату. Визначено напрямки концептуалізації нових політичних технологій виборчих процесів: 1) розвиток інтернет-комунікацій та становлення мережових медіа визначено в якості технологічних передумов формування дискурсу щодо політичних технологій виборчих процесів. Дискурс політичної науки щодо нових технологій виборчих процесів характеризується відмовою від радянської та пострадянської міфології, визначенням демократизації та відходу від радянського авторитаризму в якості мети політичного розвитку. Маркерами дискурсу політичної науки щодо концептуалізації нових політичних технологій стали «мережа», «демократизація», «війна»; 2) дискурс політичної науки щодо нових політичних технологій виборчих процесів складається із дослідження комунікативних технологій (рекламістики, зв'язків із громадськістю, резонансних технологій), технологій партійної діяльності, маніпулятивних технологій, технологій організації ток-шоу та застосування соціальних мереж. Окремо слід відзначити вплив технологій «інформаційної війни»; 3) подолання маніпулятивних технологій виборчих процесів (дослідження яких виступає мейнстрімом у дискурсі політичної науки в Україні) можливе лише завдяки завершенню демократичного переходу українського суспільства, впровадженню інклюзивних політичних інститутів та формуванню «суспільства відкритого доступу».

4. Політико-комунікативний вимір становлення нових політичних технологій виборчих процесів у XXI столітті полягає не лише у адміністративно-правовому регулюванні виборів. Цей вимір проявляється у наступному: трансформація виборчої системи, що має сприяти залученню громадян до партійної політики та діяльності громадських організацій і політичних партій,

органів місцевого самоврядування тощо; акцентування уваги на посиленні контролю за діями влади та обмеження повноважень певних інститутів публічної влади. Контроль здійснюється шляхом створення інших екстрактивних інститутів та залучення іноземних грантів та експертів; намагання зменшити вплив олігархічних груп на політичну систему слід інтерпретувати як намагання перейти від маніпулятивного захисту та просування приватних інтересів у публічний порядок денний під час виборчого процесу до урахування суспільного інтересу та самоорганізації соціальних груп. Політико-комунікативний вимір нових політичних технологій виборчих процесів у XXI столітті повною мірою проявляється у процесі е-голосування. Серед основних переваг е-голосування відзначено ті, які пов'язані із доступом до голосування за допомогою мережі Інтернет (для голосування не завжди потрібно особисто приходити на дільницю, а можна швидко і зручно проголосувати з будь-якої точки світу), оптимізацію організації виборів та підрахунку бюлетенів, економію витрат на вибори (як їх безпосередню організацію так і агітацію) завдяки використанню технології е-голосування. Серед проблемних питань та ризиків впровадження е-голосування в Україні (окрім очевидних в умовах правового режиму воєнного стану) відзначено: загрози фальсифікацій, нерівність доступу до новітніх технологій Інтернет-комунікацій та мобільного зв'язку для різних вікових груп, можливість хакерських атак та порушення таємниці голосування, досить низький рівень довіри громадян до е-голосування.

5. Етапи еволюції та чинники ефективності нових політичних технологій виборчих процесів визначено крізь призму глобального соціально-політичного переходу від вертикально організованої комунікації до горизонтальних мереж. В Україні етапи розвитку нових політичних технологій виборчих процесів визначаються відповідно до широкого контексту соціальних, політичних та економічних трансформацій, обумовлених переходом від «радянського» до «пострадянського» стану суспільства, а відтоді – до електоральної демократії з інтенцією до консолідованої демократії. Натомість зарубіжний досвід обумовлений епохою модернізації та наступним етапом – постмодерним

суспільством з притаманними медіатизацією політичних технологій, організацією спільнот за принципом «різони», а також симулякрами, деконструкцією, фрагментарністю та гібридизацією як ознаками нових політичних технологій виборчих процесів. Досліджено парадигму постмодерну та виокремлено такі її принципи, як «інклюзивність», «мережеву організацію», «деконструкцію», тобто критику «логоцентризму» та «бінарних опозицій» (які й були фундаментом раціонального електорального вибору епохи модерну). На сучасному етапі безпосередньо технологічні проблеми відходять на другий план, поступаючись місцем визначенню соціокультурних умов політико-комунікативного виміру нових політичних технологій. Ідеологічна боротьба та відносини між великими соціальними групами мережевого суспільства поступово переходять до віртуального простору Інтернет-комунікацій. Формується нова політична «мережева» культура – Інтернет-культура. З одного боку, індивіди в Інтернет голосують у XXI столітті за політичних акторів нібито як за певні товари та послуги е-комерції, до якої вони вже призвичаїлись. З іншого боку, е-голосування та агітація в Інтернет мають власну специфіку, яка обумовлена необхідністю протидіяти маніпуляціям, фальсифікаціям та нерівному доступу різних соціальних груп до мережі Інтернет. На даному етапі замість принципу «мобілізації» (як основи виборчих процесів модернізації) у цифровому суспільстві на перший план виходить принцип «інклюзивності». Відповідно, нові політичні технології виборчих процесів спрямовуються не на мобілізацію, а на залученість виборців.

6. Дослідження типів нових політичних технологій виборчих процесів та їх функціональних особливостей у цифровій реальності дозволило відзначити зміни у соціальній структурі українського суспільства (формування нового «середнього» класу – військових, представники якого будуть одними із головних претендентів на місця у парламенті та у місцевих радах), визначити розвиток цифрового суспільства в Україні (використання застосунку «ДіЯ» («Держава і Я») у виборчих процесах). Обґрунтовано, що під час президентської та парламентської кампанії 2019 року завдяки новим політичним технологіям

виборчих процесів було забезпечено залучення молоді (із використанням соціальної мережі Інстаграм), сконструйовано протиставлення «нових» та «старих» політиків (завдяки серіалу «Слуга народу», ін.) та відбулась активізація горизонтальних комунікацій і мережевих спільнот. Зокрема, йдеться про технології блогінгу та мемів, використання Big Data та технології «спін-докторінгу». Їх функціональні особливості та вплив обумовлені поділом політичного поля у цифровому суспільстві на визначені сегменти, які практично не перетинаються ані у повсякденному житті, ані у мережі Інтернет. Натомість, технології мемів та блогінгу здатні на незначний проміжок часу об'єднати різні сегменти, сприяти формуванню громадської думки щодо окремих акторів виборчих процесів. Також відбувається ірраціоналізація політичної взаємодії, коли замість раціональних дебатів під час виборів посилюється тренд віртуалізації за допомогою лаконічних метафоричних повідомлень (мемів). Усі зазначені технології носять маніпулятивний характер, не передбачають «відповіді» громадян та не спрямовані на забезпечення комунікативної взаємодії. Політичні блогери відносяться до креативного класу сучасного суспільства, завдяки креативності вони стають «лідерами думок», формують власний сегмент «цифрової реальності». Технологія політичного блогінгу у виборчих кампаніях використовується як для популяризації певних ідей та/або політичних акторів так і з метою контрпропаганди, відповіді на інформаційні атаки з боку опонентів.

7. Розвиток нових політичних технологій виборчих процесів в Україні у першій чверті XXI століття спричинений потужними кроками щодо розвитку нових форм комунікації між владою та громадянами на основі інформаційних технологій. Йдеться про розвиток мережі Інтернет, мобільного зв'язку, впровадження застосунку «ДіЯ» та постійне розширення його функцій. Для електорального процесу зарубіжних країн позитивні наслідки розвитку нових інформаційних технологій та утворення мережевого інформаційного середовища полягають, передусім, у впровадженні е-голосування. Вони використовуються на усіх етапах виборчого процесу: від висунення кандидатів та проведення передвиборчої агітації до підбиття підсумків голосування. Особливого значення

набуває технологія блогінгу. У контексті розвитку нових політичних технологій виборчих процесів відзначено етапи становлення блогінгу в Україні. Періодизація блогінгу напряду пов'язується із виборчими кампаніями: 1) прото-блогінг (2000 – 2003 рр.), який виник в умовах переходу від традиційних медіа до нових на основі поширення мережі інтернет; 2) «громадянська журналістика» (2004-2006), коли у нових медіа з'явилися авторські колонки провідних експертів (політологів, економістів, соціологів, ін.) та журналістів, а також рубрика «блоги» на сайтах глобальних та національних медіа; 3) «комерційний» та «культурний» блогінг (2007–2013 рр.). У цей період блогери зосередились не на політичних темах, а на комерційних повідомленнях та просвітницькій місії. Відбувається професіоналізація блогерів, сегментація ринку блогінгу в Україні; 4) «революційний блогінг», відродження політичного блогінгу під час подій 2013-2014 років та виборчих кампаній 2014 року, коли у блогерів з'являється масова аудиторія, вони активно використовують технологічні можливості диверсифікації інтернет-комунікацій («Instagram», «YouTube», ін.). Блогери стають основними акторами гібридної війни, протистоять інформаційній агресії; 5) «виборчий блогінг», який починається у 2019 році та спрямований на залучення користувачі мережі до політики та участі у виборах 2019 року. Вперше блогери не лише інформаційно супроводжують політичні кампанії, а й стають їх активними учасниками, балотуючись до Верховної Ради України, а у 2020 році – до рад різних рівнів; 6) «воєнний блогінг», або блогінг «воєнного часу», який характеризується участю блогерів у протистоянні російській агресії, появою військових блогерів. У цілому, для виборчих процесів в Україні залишається відкритим питання щодо ролі нових політичних технологій виборчих процесів у демократизації публічної політики та раціоналізації політичної комунікації. Також вони впливають на сферу безпеки і оборони, як відкриваючи небачені раніше можливості так і утворюючи серйозні безпекові виклики (кіберзагрози).

8. Визначено дійових осіб (акторів) нових політичних технологій та їх стратегії під час виборчих процесів, адже на певному етапі блогери та лідери думок (інфлюєнсери) самі стали політиками, брали активну участь у якості

кандидатів у виборах, пропонували громадськості власні візії публічної політики. Це обумовлено доступністю технології блогінгу. Виборча кампанія 2019 року стала маркером використання технологій блогінгу задля мобілізації молодіжного електорату. Виокремлено функції та дисфункції (неправильне виконання певної функції з точки зору демократизації та раціоналізації взаємодії громадян та влади) блогосфери у контексті розвитку нових політичних технологій виборчих процесів. Серед функцій блогосфери відзначено: інформаційну, формування громадської думки, рекламну функцію (презентація у публічному просторі різних акторів та їх інтересів), мобілізаційну, соціокультурну функцію тощо. До дисфункцій блогосфери відносяться профанація (спрощення) проблем, дезінформація, делінквентна поведінка тощо.

9. У контексті визначення нових політичних технологій виборчих процесів охарактеризовано «медіа як технологію» (відмінності між технологіями впливу традиційних медіа та нових медіа на виборчі процеси) й «технології у медіа» (які пройшли етапи розвитку від радянської пропаганди та пострадянської рекламістики до блогінгу, мемів, спін-докторінгу тощо). Протиставлення «Медіа як технологія vs. технології у медіа» розкриває сутність процесу трансформацій нових політичних технологій від традиційних медіа (телебачення, друковані медіа, преса) до мережевих медіа та соціальних мереж і платформ. У дискурсі масмедіа в Україні представлено розвиток нових політичних технологій у наступних вимірах. По-перше, перехід від системи традиційних медіа до мережевих медіа. По-друге, розвиток блогінгу як нової технології впливу на громадську думку. По-третє, визначено та обґрунтовано переваги та недоліки системи е-голосування. Відзначено вплив на медіа дискурс позицій експертного товариства, наукових інституцій, публічних інтелектуалів, представників креативного класу тощо. Визначено, що вони формують альтернативний, раціональний підхід до проблеми впровадження нових політичних технологій виборчих процесів порівняно із блогерами. Аргументовано відзначено ризики е-голосування (коли зручність протиставляється безпеці та неможливості забезпечити прозорість виборчих процедур), виклики воєнного часу щодо

виборчого процесу (безпека організації, забезпечення прав військових, ВПО та громадян, які перебувають за кордоном), перспективи конструювання технологій виборчих процесів за допомогою штучного інтелекту тощо.

10. Щодо перспектив впровадження в Україні е-голосування як нової технології виборчих процесів, то їх визначено на основі дослідження програм політичних партій, які подолали прохідний бар'єр на парламентських виборах 2019 р. Обґрунтовано, що е-голосування не лише є окремою цифровою технологією виборчих процесів (її визначено як нову політичну технологію, що постійно розвивається й удосконалюється), але й спричиняє суттєві зміни усього простору нових політичних технологій виборчих процесів першої чверті ХХІ століття. Під час парламентської виборчої кампанії 2019 року у програмах провідних політичних партій відзначалась необхідність реалізації технології е-голосування. У передвиборній програмі політичної партії «Слуга народу» положення про е-голосування розташоване у розділі «Очищена, оновлена та відповідальна влада». Наголос зроблено на необхідності запровадження виборів за пропорційною системою з відкритими списками та електронного голосування. Водночас, у розділах «Знищення системної корупції» та «Найкращі умови для бізнесу» відзначено необхідність переведення максимально можливої кількості державних послуг в онлайн (податкових та митних процедур), запровадження процедури електронного відкриття та закриття бізнесу. Програма партії «Батьківщина» формується навколо промислового та аграрного потенціалу України, на особливу увагу у контексті дослідження перспектив впровадження е-голосування в Україні як цифрової технології виборчих процесів заслуговує акцентування уваги на ролі вільного підприємництва та розвитку середнього класу. Адже, саме середній клас є основним провайдером та користувачем інтернет-комунікацій. Саме тому цю частину програми можна віднести до програми «інформаційного» суспільства. Також акселератором та драйвером впровадження е-голосування в Україні як цифрової технології виборчих процесів має стати співпраця із країнами ЄС, які вже пройшли цей шлях. Альтернатива українському постмайданному політичному мейнстріму

представлена на виборах 2019 року у програмі ОПЗЖ. У цілому, програма обертається навколо критики дій влади у царині реінтеграції, мовної та церковної політики. У державотворчій діяльності програма ОПЗЖ зосереджується на «традиціях», а не на «новаціях». Можливо це обумовлено орієнтацією на виборців старшого віку, але про впровадження е-голосування у програмі не йдеться. Навпаки, наголошується на необхідності досвіду для управлінців, соціальному захисті населення, поверненні до моделі «опікунської» держави. У програмі політичної партії «Європейська Солідарність» (ЄС) розвиток України визначається у контексті глобалізаційних процесів. Наголос робиться не стільки на технологічному чи інформаційному аспектах, скільки на проблемах демократії та ціннісному вимірі європейської цивілізації. Процес глобалізації інтерпретується не лише як створення нових технологічних можливостей та розвитку Інтернет-комунікації, а і як загроза для самоідентифікації. Відповідно, програма партії фокусується на необхідності солідарності та захисту національної ідентичності, в основі якої – мова та віра. Нові інформаційні технології згадуються у програмі у декількох контекстах: 1) боротьби з корупцією; 2) нової процедури державних закупівель; 3) технологій 5G; 4) технопарків; 5) розвитку ІТ-сектору; 6) інформаційної безпеки.

Акцентуючи увагу на тому, що вони представляють нове покоління політиків, члени партій «Голос» визначили пріоритетом нові технології (від створення електронного кабінету громадянина до е-голосування).

У дослідженні визначено, що е-голосування неможливо зводити лише до моменту вибору певного кандидата, ця процедура включає необхідність цифровізації усіх етапів виборчої кампанії. Фактично, йдеться про е-вибори, які будуть відрізнятись від виборів «епохи телебачення». З'являються феномени соціальних мереж, блогерів та індивідуалізованої реклами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адаптивні зміни політичного поля України в умовах війни: монографія / за ред. О. О. Рафальського, О. М. Майбороди. Київ : ІПіЕнД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2023. 672 с.
2. Аджемоглу Д., Робінсон Д. Чому нації занепадають походження влади, багатства та бідності. 2-ге вид., . / Пер. з англ. і наук. ред. О. Дем'янчук. Київ: Наш формат, 2017. 440 с.
3. Алексєєнко Д. Д. Локальні суспільні блага: сутність та класифікація. *Економічний простір*. 2019. № 143. С. 5-18. URL: <http://economicspace.pgasa.dp.ua/article/view/179690>
4. Арбітман А. Комунікативний простір блогосфери: функції та дисфункції. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2010. № 10. С. 116-123. URL: https://sociology.knu.ua/sites/default/files/library/elopen/actprob10_116-123.pdf
5. Артамонова І.М., Пилипенко К.О. Блог-записи як жанр інтернет-комунікації *Світ соціальних комунікацій*. 2011. Т. 1. С. 16–18.
6. Афанасьєва М. В. Виборча інженерія в Україні : монографія. Одеса : Юрид. л-ра, 2014. 384 с.
7. Бадер А. Вовк С. Прийоми та засоби інформаційної війни. Переосмислення проблеми. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2024. Випуск 54. С. 145-153. URL: http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/54_2024/19.pdf
8. Балабан Р. Розвиток виборчої системи України: політологічний аналіз : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Київ, 1999. 21 с.
9. Барсукова О. Гордон, Дудь, Притула: українці обрали ТОП-10 найпопулярніших блогерів. *Українська правда. Життя*. 2021. 17 листопада. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2021/11/17/246556/>
10. Бистрицький Є. Екзистенційна істина і постправда. *Філософська думка*. 2018. № 5. С. 54-71. URL: <http://bystrytsky.org/existen18.htm>

11. Бистрицький Є. Ідентичність і межі філософії Модерну. *Філософська думка*. 2017. № 4. С. 13-28. URL: <http://bystrytsky.org/ident17.htm>
12. Білоус Р. Ток-шоу на телевізійних каналах України. *Теле- та радіожурналістика*. 2020. Вип. 19. С. 113–130. DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/trj.2020.19.2957>
13. Блум Г. Західний канон: книги на тлі епох. Київ: Факт, 2007. 720 с.
14. Боднар І. Р. Інформаційна безпека як основа національної безпеки. *Механізм регулювання економіки*. 2014. № 1. С. 68-75. URL: <http://mer-journal.sumy.ua/index.php/journal/article/view/529/486>
15. Братущак О. «Позитивні блогери» не працюють. Як «ломи» пишуть про політику. *Інститут масової комунікації*. 2022. 17 січня. URL: <https://imi.org.ua/monitorings/pozytyvni-blogery-ne-pratsyuyut-yak-lomy-pyshut-pro-polityku-i43334>
16. Братущак О., Шоломіцька Д. Негатив і політика. які «ломи»-влогери становлять загрозу. *Інститут масової комунікації*. 2020. 31 серпня. URL: <https://imi.org.ua/monitorings/negatyv-ta-polityka-yaki-lomy-vlogery-nesut-zagrozy-i34757>
17. Бурд'є П. Влада журналістики. *Незалежний культурологічний часопис «І»*. 2004. Число 32. URL: <https://www.ji.lviv.ua/n32texts/bourdieu1.htm>
18. Бурмага Н.В. Мережеві спільноти як нова форма соціальної організації в умовах постмодерну. *Науково-теоретичний альманах Грані*. 2016. № 19(4). С. 63-68. <https://doi.org/10.15421/1716079>
19. Буцко Д., Соловей І. Телевізор VS соцмережі: як нові технології утверджуються в політиці. *LB.ua*. 2019. 2 травня. URL: https://lb.ua/news/2019/05/02/425926_televizor_vs_sotsmerezhi_yak_novi.html
20. Бучин М. А. Ресурси виборчої кампанії та особливості їх використання в Україні : автореф. дис. ...канд. політ. наук : 23.00.02. Львів, 2007. 20 с.
21. В Україні остаточно заборонили діяльність ОПЗЖ. *Укрінформ*. 2022. 15 вересня. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3572345-v-ukraini-ostatocno-zaboronili-dialnist-opzz.html>

22. Ващук І. Мовленнєвий портрет ведучого ток-шоу. *Теле- та радіожурналістика*. 2015. Вип. 14. С. 112-116.
23. Виборчий кодекс України від 19 грудня 2019 року № 396-IX. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text>.
24. Виборчий процес 2019 року в Україні у світлі суспільних очікувань / за ред. О. М. Майбороди. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2019. 232 с.
25. Водянніков О. Вступне слово. Демократія і конституція: майбутнє однієї ідеї. *Ключковський Ю.Б. Принципи виборчого права: доктринальне розуміння, стан та перспективи законодавчої реалізації в Україні: монографія*. Київ: Ваїте, 2018. С. 9-28.
26. Войнова Е. О. Концепція мережевого суспільства як структурно-функціоналістська основа теорії електронної демократії. *Політикус: науковий журнал*. 2021. Випуск 1. С. 12-19. URL: http://politicus.od.ua/1_2021/2.pdf
27. Глиняний І.В. Перспективи модернізації виборчого процесу в Україні. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2024. Том 35 (74) № 3. С.15-20. URL: http://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2024/3_2024/5.pdf
28. Готун А.М. Використання нових інформаційних технологій у виборчому процесі: світовий досвід і практика застосування в Україні. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія*. 2008. № 89-90. С. 50-55.
29. Грабовський С.І. Маніпуляційні технології. *Енциклопедія Сучасної України* / редкол.: І.М. Дзюба, А.І. Жуковський, М.Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2018. URL: <https://esu.com.ua/article-63455>.
30. Гуйтор М. М. Регіональні особливості застосування виборчих технологій в Україні (на прикладі Чернівецької та Закарпатської областей) : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Чернівці, 2008. 20 с.

31. Дейдей М. Еволюція виборчого законодавства як основи формування представницької влади на місцевому рівні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 24, С. 110-114.
32. Денисюк С. Г., Корнієнко В. О. Роль «нових мас-медіа» у політико-мобілізаційних процесах. *Модернізація соціогуманітарного простору: історичний досвід, виклики та перспективи*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнар. участю, 14-15 травня 2015 року. Житомир : Publisher Scientific, 2015. С. 98-101.
33. Дешко Т. В. Взаємозалежність між виборчою системою та партійною структуризацією суспільства (на прикладі посткомуністичних країн та України): автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Київ, 2007. 15 с.
34. Дзьобань О. П. Розвиток ідей синергетики як нової парадигми у природничо-науковому і соціальному пізнанні. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Серія: філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2011. Вип 9. С. 3-15. URL: https://www.researchgate.net/profile/Tetyana-Podolska-2/publication/315720927_Do_vitokiv_ponatta_identicnist_totoznist_i_vidminnist_u_plosini_ontologicnih_koordinat/links/58de9790a6fdcc41bf8e9a02/Do-vitokiv-ponatta-identicnist-totoznist-i-vidminnist-u-plosini-ontologicnih-koordinat.pdf
35. Длугопольський О.В. Особливості фінансування суспільних благ в епоху глобальних трансформацій: теоретичні та прикладні аспекти. *Механізм регулювання економіки*. 2011. № 1. С.188-196. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/24530/1/4.7_dlugopolsky_Ч1.pdf;jsessionid=517154F0AB42A13619920602BD49D214
36. Досенко А. К. Блогінг і громадська журналістика: зона дифузності. *Держава та регіони. Серія : Соціальні комунікації*. 2018. № 1. С. 12-17. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/drsk_2018_1_4.
37. Дослідження доцільності запровадження нових виборчих технологій. Київ: Міжнародна фундація виборчих систем, 2020. 62 с. URL:

<https://ifesukraine.org/wp-content/uploads/2019/04/IFES-Ukraine-Feasibility-Study-on-the-Introduction-of-New-Elections-Technology-for-Ukraine-v1-2020-02-13-Ukr.pdf>

38. Дудко В. Інфлюенсери – нові зірки, за якими стежать мільйони. Що це за індустрія і хто визначає її обличчя в Україні. *Forbes*. 2020.1 жовтня. URL: <https://forbes.ua/news/vplivay-yakshcho-mozhesh-15112020-496>.
39. Дузь О. В. Інформаційно-комунікаційні технології у вітчизняних електоральних процесах : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Луганськ, 2010. 21 с.
40. Дюфо Ф.Г. Значущість та неоднозначності економічної соціології Бурдьє. *Журнал соціальної критики «Спільне»*. 2011. 9 лютого URL: <https://commons.com.ua/uk/sotsialni-strukturi-ekonomiki/>
41. Дяченко О. В. Формування україномовної блогосфери в контексті політичної комунікації в мережі Інтернет. *Політикус : науковий журнал*. 2020. № 6. С. 23–28. URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/10646/1/Dyachenko.pdf>
42. Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права. Матеріали Венеціанської Комісії, Парламентської Асамблеї, Комітету Міністрів, Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи: пер. з англ. / за ред. Ю.Ключковського. Вид. 2-е, випр. і доповн. Київ, 2009. 500 с.
43. Жимченко Ю. ТОП-7 українських YouTube-каналів про російську пропаганду. *Na chasi*. URL: <https://nachasi.com/about/>
44. Зернецька О. Глобальна політична блогосфера – нова арена політичної комунікації. *Політичний менеджмент*. 2009. № 2. С. 13-26. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PoMe_2009_2_4.
45. Іллюк Н. Блогосфера як прояв «Громадянської» («Громадської», «Народної») журналістики. *Вченні записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. 2012. Том 25 (64), № 4, Ч. 1. С. 223–229.
46. Ільчик В. Формування бренду лідера політичної партії як один з ключових елементів виборчої стратегії в сучасній Україні. *Наукові праці Кам'янець-*

- Подільського національного університету імені Івана Огієнка*: збірник за підсумками звітної наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2024. Випуск 23. С. 52-54. URL: <http://elar.kpnu.edu.ua:8081/xmlui/bitstream/handle/123456789/8023/Naukovi-pratsi-K-PNU-im.I.-Ohienka-zbirnyk-za-pidsumkamy-zvitnoi-naukovoi-konferentsii-Vyp.23.pdf?sequence=3&isAllowed=y>
47. Інтернет-голосування на післявоєнних виборах в Україні: ризики та виклики – презентовано результати дослідження. *Офіс Ради Європи в Україні*. 2024. 6 грудня. URL: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/-/internet-voting-in-post-war-elections-in-ukraine-risks-and-challenges-results-of-the-study-presented>
48. Іовчева А. М. Історичний інституціоналізм як основа європейського співтовариства у ххі ст. *Історичний архів*. 2017. Випуск 19. С. 168-174. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/388081.pdf>
49. Ірха К. О. Політичний складник феномену «лідер громадської думки»: теоретичний аспект. *Політикус: науковий журнал*. 2021. Випуск 2. С.7-12. URL: http://politicus.od.ua/2_2021/1.pdf
50. Каразуб І. Священник із TikTok. Історія отця Юліана Тимчука з гуцульського села на Франківщині. *Суспільне Івано-Франківськ*. 2024. 29 листопада. URL: <https://suspilne.media/ivano-frankivsk/884965-svasennik-iz-tiktok-istoria-otca-uliana-timcuka-z-guculskogo-sela-na-frankivsini/>
51. Кастельс М. Інтернет-галактика. Міркування щодо Інтернету, бізнесу і суспільства / Пер. з англ. Київ: «Видавництво «Ваклер» у формі ТОВ, 2007. 304 с.
52. Кіндратюк Л. Голосування на виборах президента через Дію: опитування показало, що думають про це українці. *Informator*. 2024. 30 жовтня. URL: <https://informator.ua/uk/gvardiola-kliche-nevdahu-ten-haga-do-manchester-siti>
53. Ключковський Ю. Б. Виборчі системи та українське виборче законодавство : монографія. Київ: НаУКМА, 2011. 132 с.

54. Ключковський Ю.Б. Принципи виборчого права: доктринальне розуміння, стан та перспективи законодавчої реалізації в Україні: монографія. Київ: Ваїте, 2018. 908 с.
55. Ковбасюк С. В. Методологічний холізм та індивідуалізм у сучасній інституційній методології. *Юриспруденція сьогодні: між апологією і креативністю. Пам'яті проф. Ю. М. Оборотова : (до 75-річчя від дня народж. д. ю. н., проф. Ю. М. Оборотова) : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 17 верес. 2021 р. / Нац. ун-т «Одеська юрид. академія»; за заг. ред. А. Ф. Крижановського. Одеса: Фенікс, 2021. С. 155–158. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/4bfd50ad-c317-474b-9770-e8ab4436a533/content>*
56. Кого дивляться українці під час війни: топ вітчизняних YouTube-блогерів із найбільшою аудиторією. *Слово і Діло*. 2022. 24 жовтня. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/10/24/infografika/suspilstvo/koho-dyvlyatsya-ukrayinczi-vijny-top-vitchyznyanyx-youtube-bloheriv-najbilshoyu-audytoryeyu>
57. Кожекіна Л.Ю. Перспективи застосування концепції конструктивістського структуралізму П. Бурдьє до дослідження процесу політичної соціалізації в умовах перехідного суспільства. *Український соціум*. 2011. № 3(38). С. 49-50. URL: <https://doi.org/10.15407/socium2011.03.045>
58. Колбеч Г. Політика. Основні концепції в суспільних науках. Київ: Видавництво «Києво-Могилянська академія», 2004. 128 с.
59. Коли мають бути проведені вибори, ставлення до голосування через інтернет та ставлення до можливого обмеження прав громадян: результати телефонного опитування, проведеного: прес-реліз. 30 вересня-11 жовтня 2023 року. *КМІС*. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=about>
60. Комунікативні технології інформаційного суспільства : монографія / [А. І. Гусєв, Н. О. Довгань, О. В. Івачевська, Н. С. Малєєва, І. В. Петренко] ; за наук. ред. А. І. Гусєва ; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2020. 142 с.

61. Конончук С. Демократичний потенціал пропорційних виборчих систем. Київ: Україна, 2009. 80 с.
62. Конституційний суд Румунії скасував президентські вибори перед другим туром. *Радіо Свобода*. 2024. 6 грудня URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-konstutsiinyi-sud-rumuniia-skasuvannia-vyboriv-prezydenta/33229384.html>
63. Корбут А. Пітер Померанцев: «Коли з'являється якась нова медіа-технологія, все закінчується пеклом брехні й пропаганди». *Український тиждень*. 2015. 12 жовтня. URL: <https://tyzhden.ua/piter-pomerantsev-koly-z-iavliaietsia-iakas-nova-media-tekhnologhiia-vse-zakinchuietsia-peklom-brekhni-j-propahandy/>
64. Кормич А. І., Кормич Л. І. Специфіка виборчого процесу та особливості формування електорального простору сучасної України. *Актуальні проблеми політики*. 2013. Випуск 48. С. 23-29. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f1438e4c-71dd-4f50-9c93-01f4dedfeb51/content>
65. Костельнюк М. М. Маніпуляційні технології в політичних процесах: термінологічний інструментарій. *Грані*. 2018. Т. 21, № 5. С. 123-132. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Grani_2018_21_5_17.
66. Коцарев О. Мануель Кастельс. Інтернет галактика. Міркування щодо інтернету, бізнесу і суспільства. Огляд. *Часопис «Критика»*. 2011. Число 4 (114). URL: <https://www.krytyka.com/ua/reviews/internet-galaktyka-mirkuvannya-shchodo-internetu-biznesu-i-suspilstva>
67. Кочубей Л. О. Виборчі технології в Україні (за досвідом парламентських виборів) : автореф. дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.02. Київ, 2006. 38 с.
68. Кочубей Л. О. Нові і традиційні виборчі технології в Україні. *Виборчий процес 2019 року в Україні у світлі суспільних очікувань* / за ред. О. М. Майбороди. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2019. С.136-149.

69. Кузняк О. В. Сучасні партійні PR-технології як різновид прикладних соціально-комунікаційних технологій. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2020. № 4. С. 78–85.
70. Кульчицький С. Що таке Відкрите суспільство? Як працює концепція, яка допоможе Україні стати кращою. *Міжнародний фонд «Відродження»*. URL: <https://www.irf.ua/shho-take-vidkryte-suspilstvo-yak-praczyuye-konczepczyya-yaka-dopomozhe-ukrayini-staty-krashhoyu/>
71. Кутуєв П. Мобілізація на пострадянському просторі: між імперативами модернізації та загрозами демодернізації. *Ідеологія і Політика*. 2018. № 2(10). С.4-24. URL: <https://ideopol.org/wp-content/uploads/2019/01/2.%201.%20%202018.%20UKR%20Intro.pdf>
72. Лебедюк В. Динаміка партійної конкуренції в Україні: порівняльний аналіз результатів виборів на регіональному та національному рівнях. *Політичні партії і вибори: українські та світові практики*: зб. ст. і тез за результатами четвертої міжнародної наукової конференції “Політичні партії і вибори: українські та світові практики” (пам’яті Юрія Романовича Шведа) від 9 листопада 2019 року / за ред. Анатолія Романюка і Віталія Литвина. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2020. Вип. 4. С. 57-67. URL: https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/8609/1/9lebediuk_20210218.pdf
73. Лепська Н. В. Спін-докторінг як технологія інформаційного протиборства сучасних автократій та демократій. *Політикус: науковий журнал*. 2023. Вип. 2. С.45-49. URL: http://politicus.od.ua/2_2023/6.pdf
74. Литвин А. П. Соціокультурні чинники електоральної поведінки українських виборців: автореф. дис. ... канд. соціол. наук : 22.00.04. Київ, 2003. 19 с.
75. Литвин В., Романюк А. Конструкції більшості та меншості у сучасних системах всенародних президентських виборів: порівняльний аналіз. *Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. Серія : Питання політології*. 2015. Вип. 28. С. 5–21.
76. Ліллестрьом М. Переваги та ризики електронного голосування та онлайн-голосування. *Децентралізація*. 2020. 2 листопада URL: <https://decentralization.ua/news/12905>

77. Лісовський Ю. Довіра vs зручність: чи може бути інтернет-голосування безпечним. *Опора*. 2023. 31 липня. URL: https://opora.ua/org/polit_ad/dovira-vs-zruchnist-chi-mozhe-buti-internet-golosuvannya-bezpechnim-24834
78. Літвінова Ю.М. Телебачення як соціокультурний феномен. *Український соціум*. С. 39-45. 2006. № 6(17). URL: <https://doi.org/10.15407/socium2006.06.039>
79. Лукач У. Р. Специфіка розвитку політичного процесу у виборчих кампаніях 2004-2006 рр. в Україні : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 Чернівці, 2009. 20 с.
80. Лютко Н. В. Політична реклама в умовах політичного ринку. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Політологія. Соціологія. Філософія»*. 2008. Вип. 9. С. 65–70.
81. Лютко Н. В. Політична реклама у виборчих технологіях: аксіологічно-нормативні виміри та принципи : автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02. Львів: Львівський національний ун-т ім. Івана Франка, 2008. 19 с.
82. Мадрига Т. Б. Регіональні виборчі кампанії початку ХХІ століття (на прикладі західних областей України) : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Львів, 2011. 19 с.
83. Малкіна Г. М. Взаємодія виборчої і партійної систем: світовий досвід та проблеми України : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Київ, 2004. 16 с.
84. Маркс К., Енгельс Ф. Маніфест комуністичної партії. *Спільне: журнал соціальної критики*. URL: <https://commons.com.ua/uk/manifest-komunistichnoyi-partiyi/>
85. Марцеляк О. В. Новітні технології голосування: зарубіжний досвід. *Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 7 травня 2019 р.). Харків, 2019. С. 131-133. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/17_05_2019/pdf/62.pdf
86. Мацієвський Ю. В. У пастці гібридності: зигзаги трансформацій політичного режиму в Україні (1991–2014) : монографія. Чернівці: Книги - ХХІ, 2016. 552 с.

87. Мацієвський Ю. Від партій-субститутів до справжніх партій: чи можливо це в Україні? *Політичні партії і вибори: українські та світові практики*: зб. ст. і тез за результатами четвертої міжнародної наукової конференції «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведа) від 9 листопада 2019 року / за ред. Анатолія Романюка і Віталія Литвина. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2020. Вип. 4. С. 282-285. URL: <https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/8388/1/Мацієвський%20Ю.В..pdf>
88. Мельник Ю. Політична відповідальність блогерів як суб'єктів суспільної комунікації. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління*. 2023. Вип. 2 (68). С. 105-112. URL: [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2023-2\(68\)-15](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2023-2(68)-15)
89. Михайлова О. Блогосфера як інструмент соціокультурних трансформацій у сучасній Україні. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2014. Вип. 4-5. С. 130-141. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzipiend_2014_4-5_11
90. Мінаков М. Пострадянська людина та її доба. Спроба філософського осмислення пострадянської епохи. Київ - Мілан: Лаурис - Koiv, 2024. 198 с.
91. Мокан В. І. Ефективність виборчих технологій у сучасному електоральному процесі : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Київ, 2010. 19 с.
92. Мостіпан О. М. Ефективність як складова функціонування сучасних виборчих систем : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Київ, 2012. 20 с.
93. Мота М. Б. Big Data як інструмент впливу на політику і вибори: випадок «Cambridge Analytica» в США. *Політикус: науковий журнал*. 2023. Вип. 1. С. 31–36. URL: http://politicus.od.ua/1_2023/5.pdf
94. Моторнюк Т. М. Виборчі технології у сучасному електоральному процесі України: рецепція досвіду США : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Чернівці, 2011. 20 с.
95. Найпопулярніші Youtube-блогери України. *Волинь Post*. 2024. 10 червня. URL: https://www.volynpost.com/articles/2556-najpopuliarnishi-youtube-blogery-ukrainy#google_vignette

96. Недбай В. В. Блог як феномен політичної комунікації. *Вісник Харківського національного університету імені ВН Каразіна: Питання політології*. 2009. № 839. С.156-162.
97. Нечаєва Г.М. Еволюція та трансформація виборчих процесів в Україні. *Сучасне суспільство*. 2019. Випуск 2 (19). С. 95–108. URL: <https://doi.org/10.34142/24130060.2019.19.2.08>
98. Норт Д., Волліс Д., Вайнгаст Б. Насильство та суспільні порядки. Основні чинники, які вплинули на хід історії / пер. з англ. Т. Цимбал. Київ: Наш формат, 2017. 352 с.
99. Обрусна С. Ю., Ільницький М. С. Становлення виборчої системи для проведення виборів народних депутатів України: історико-правовий аспект. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2017. Випуск 3. Том 1. С. 61-66. URL: <https://lj.journal.kspu.edu/index.php/lj/article/view/259/242>
100. Олійник О., Соя П. Інтернет-голосування: переваги, недоліки та досвід інших країн. Чи пасує цей варіант для України? *Вокс Україна*. 2025. 8 січня. URL: <https://voxukraine.org/internet-golosuvannya-perevagy-nedoliky-ta-dosvid-inshyh-krayin-chy-pasuye-tsej-variant-dlya-ukrayiny>
101. Опозиційна платформа – За життя. *LB.ua*. 2024. 12 червня. URL: https://lb.ua/file/party/4596_opozitsiyna_platforma_zhittya.html
102. Орел Г. П. Ефекти соціальних медіа в цифровій економіці. *Право і суспільство*. 2022. № 2. С. 164-171. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2022/2_2022/25.pdf
103. Остапець Ю. О. Регіональні особливості парламентських виборів в Україні в умовах трансформації політичної системи суспільства (на прикладі Закарпатської області) : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Львів, 2004. 19 с.
104. Павленко І. А., Даниляка О. О., Макарова Г. В. Нормативно-правове забезпечення та управління виборчим процесом – оцінка ефективності та рекомендації (за підсумками виборчої кампанії-2020). *Національний інститут*

стратегічних досліджень. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-09/analytrep_03_2021.pdf.

105. Панкевич І. М. Традиція виборності влади в Україні : монографія. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2015. 488 с.

106. Панкратова В.О. Електронне голосування як елемент електронної демократії: досвід країн ЄС. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 6. С. 152-162. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/294405/287190>

107. Панчак-Бялоблоцка Н. Політична структуризація парламентів країн Центральної Європи : монографія Львів : ПАІС, 2014. 351 с.

108. Передвиборна програма Всеукраїнського об'єднання «Батьківщина». URL: <https://ba.org.ua/programm/>

109. Передвиборна програма партії «Слуга Народу». URL: <https://sluga-narodu.com/program/>

110. Пилипенко Г. А. Електоральний процес у перехідних системах: технологічний аспект : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Луганськ, 2009. 17 с.

111. Плещенко К. Низова блогосфера як засіб індивідуального самовираження. *Держава та регіони. Серія: Соціальні комунікації*. 2013. № 2 (14). С. 97–101.

112. Погребняк І.В. Блогінг як форма сучасного мережевого художньо-публіцистичного жанру. *Вченні записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. 2020. Том 31 (70) № 3 Ч. 3. С. 229-233. DOI <https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.3-3/36>

113. Політична наука в Україні. 1991–2016 : у 2 т. Т. 2. Теоретико-методологічні засади і концептуальні підсумки вітчизняних досліджень / НАН України, Ін-т політ. і етнонац. досліджень ім. І. Ф. Кураса ; редкол.: чл.-кор. НАН України О. Рафальський (голова), д-р політ. наук М. Кармазіна, д-р іст. наук О. Майборода ; відп. ред. і упоряд. О. Майборода. Київ: Парлам. вид-во, 2016. 688 с.

114. Політичні технології : навч.-метод. посіб. для здобувачів вищої освіти галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки», спец. 052 «Політологія»

/ уклад. А. М. Прохоренко; Нац. ун-т «Одеська юрид. академія». Одеса : Фенікс, 2024. 58 с. URL: <https://hdl.handle.net/11300/27509>

115. Поліщук І.О. Технології політичні. *Політологічний енциклопедичний словник* / уклад.: [Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін.] ; за ред. М. П. Требіна. Харків: Право, 2015. С. 715–717.

116. Поліщук О. О. Історія поняття «Політичні технології». *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: Філософія. 2016. № 1. С. 186-195. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnyua_2016_1_20.

117. Половинчак Ю. Особливості функціонування української блогосфери. *Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences*. 2015. Vol III (7), Iss. 42. URL: <https://seanewdim.com/wp-content/uploads/2021/02/Polovynchak-Y.-Features-of-functioning-of-Ukrainian-blogosphere.pdf>

118. Попов І. Чи варто застосовувати поштове або онлайн-голосування на українських виборах? *UIF*. 2023. 17 квітня. URL: <https://uifuture.org/publications/chy-var-to-zastosovuvaty-poshtove-abo-onlajn-golosuvannya-na-ukrayinskyh-vyborah/>

119. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги. Т. І. У полоні Платонових чарів /Пер. з англ. Олександр Коваленко. Київ: Основи, 1994. 444 с.

120. Приходько С. М., Ільченко А. М., Макарець С. В. Мережеві партії як нові політичні актори. *Політикус: науковий журнал*. 2023. Вип. 2. С.50-54. URL: http://politicus.od.ua/2_2023/7.pdf

121. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання і протидії політичній корупції: Закон України від 08.10.2015 № 731-VIII. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/731-19#Text>

122. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення державного фінансування та контролю за діяльністю політичних

партій: Закон України від 23.08.2023 № 3337-IX. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3337-20#Text>

123. Про громадські об'єднання: Закон України від 22.03.2012 № 4572-VI. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text>

124. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>

125. Про електронні комунікації: Закон України від 16.12.2020 № 1089-IX. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-20#Text>

126. Про електронну комерцію: Закон України від 03.09.2015 № 675-VIII. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19#Text>

127. Про забезпечення функціонування української мови як державної : Закон України від 25.04.2019 № 2704-VIII. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2704-19>.

128. Про затвердження Розподілу коштів Державного бюджету України, виділених на підготовку та проведення чергових виборів Президента України 31 березня 2019 року, та середніх норм видатків виборчих комісій : Постанова центральної виборчої комісії від 11 лютого 2019 року № 285. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0285359-19>.

129. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>

130. Про медіа: Закон України від 13.12.2022 № 2849-IX. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text>

131. Про місцеві вибори: Закон України від 14.07.2015 № 595-VIII. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/595-19#Text>

132. Про політичні партії в Україні: Закон України від 05.04.2001 № 2365-III. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14#Text>
133. Про схвалення Концепції запровадження системи електронного голосування в Україні: Розпорядження Кабінету міністрів України від 8 листопада 2017 року № 797-р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/797-2017-%D1%80#Text>.
134. Програма партії Голос. URL: <https://goloszmin.org/program/new-approaches>
135. Програма політичної партії «Європейська солідарність». URL: https://eurosolidarity.org/wp-content/uploads/2020/02/Programa_31_05_2019.pdf
136. Райковський Б. С. Вибори та виборчі системи в контексті трансформаційного розвитку українського суспільства : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Миколаїв, 2008. 18 с.
137. Руда Л. Політичне ток-шоу як технологія маніпулювання громадською думкою. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*: збірник за підсумками звітної наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2024. Випуск 23. С.108-109. URL: <http://elar.kpnu.edu.ua:8081/xmlui/bitstream/handle/123456789/8023/Naukovi-pratsi-K-PNU-im.I.-Ohienka-zbirnyk-za-pidsumkamy-zvitnoi-naukovoi-konferentsii-Vyp.23.pdf?sequence=3&isAllowed=y>
138. Савельєв Ю. Антиномії суспільства пізнього модерну: Східна Європа у небезпеці демодернізації. *Ідеологія і Політика*. 2018. № 1(9). С. 14-63. URL: <https://www.ideopol.org/wp-content/uploads/2018/11/2018%201.%203%20UKR.%20Saveliev.%20%20Demodernization.pdf>
139. Савков А. П. Державне управління виборчим процесом в Україні: теоретико-методологічні засади : автореф. дис. ... д-ра наук з держ. упр. : 25.00.01. Київ, 2010. 36 с.

140. Свекла К. «Цифрова реальність»: вплив нових виборчих технологій на трансформації поля політики. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2024. Випуск 56. С. 312-318. URL: http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/56_2024/35.pdf
141. Свекла К. А. Функціональні особливості виборчих технологій та їх вплив на масову свідомість. *Актуальні проблеми політики*. 2015. Вип. 56. С. 219-227. URL: http://app.nuoua.od.ua/archive/56_2015/29.pdf
142. Свекла К.А. Виборчий процес та виборчі технології цифрового суспільства. *Актуальні процеси філософії та соціології*. 2024. № 48. С. 230-234. URL: http://apfs.nuoua.od.ua/archive/48_2024/37.pdf
143. Свекла К.А., Наумкіна С.М. Нові політичні технології як складова інноваційних форм політичної участі громадян. *Місьцеве самоврядування: вітчизняний і європейський досвід*: зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнародною участю (м. Полтава, 27 лютого 2025 р.). Полтава : ПДАУ, 2025. С. 179-182.
144. Свекла К.А., Наумкіна С.М. Розвиток інформаційних технологій: безпекові виклики. *III Всеукраїнська наукова конференція «Державно-правові за-сади формування безпекового середовища в Україні: сучасні виклики»* м. Одеса, 18 грудня 2024 р. Одеса, ОДУВС, 2024. С. 257-259.
145. Свекла К.А. Технології е-голосування: політико-комунікативний вимір *Політикус: науковий журнал*. 2024. Випуск 4. С.95-100. URL: http://politicus.od.ua/4_2024/16.pdf
146. Свекла К.А. Цифрова ера: виклики та перспективи нових технологій виборчих процесів. *Трансформація українського суспільства в цифрову еру* : матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції м. Одеса, 21 березня 2025 р. Одеса, 2025. С.18-22.
147. Свідерська О. І. Політичні меми як вияв віртуальної політичної поведінки. *Політикус: науковий журнал*. 2023. Вип. 6. С. 56–61. URL: http://politicus.od.ua/6_2023/9.pdf

148. Сінкевич О. В. Місцеві вибори в Україні: до питання обрання виборчої системи. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2022. № 57. С.45-47. URL: <https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc57/10.pdf>
149. Скотний П.В. Креативи методологічного індивідуалізму в перспективах сучасної економічної теорії. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2010. Вип. 20.7. С. 109-117. URL: https://nv.nltu.edu.ua/Archive/2010/20_7/109_Skotnyj_20_7.pdf
150. Стешенко, Т. В. Сучасні тенденції розвитку виборчого законодавства України. *Visegrad journal on human rights*. 2016. № 2(1). С. 130-134. URL: https://journal-vjhr.sk/wp-content/uploads/2023/02/Vyshegrad-2_2016_T.1_.pdf
151. Стешко А. Електронне голосування чи поштою. Чи готують такий варіант для українців? *LB.ua*. 2024. 4 грудня. URL: https://lb.ua/news/2024/12/04/648531_elektronne_golosuvannya_chi_poshtoyu_chi.html
152. Тернова А. І., Єфіменко В. Д. Спіндокторінг як інструмент сучасної політичної технології. *Держава та регіони. Серія : Соціальні комунікації*. 2022. № 2. С. 131-135. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/drsk_2022_2_18.
153. Тороп О., Хоменко С. Вибори 2019: коротко розповідаємо про топ-10 партій парламентських перегонів. *BBC News Україна*. 2019. 18 липня. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-49007350>
154. Тоффлер Е. Іміджмейкери / Пер. О. Дащаківської. *Незалежний культурологічний часопис «І»*. 2004. Число 32. URL: <https://www.ji.lviv.ua/n32texts/toffler.htm>
155. Тоффлер Е. Третя Хвиля / 3 англ. пер. А. Євса. Київ: Вид. дім «Всесвіт», 2000. 480 с.
156. Турчин Я. Світовий досвід у реалізації концептуальних засад електронного голосування. *Гілея: науковий вісник*. 2013. № 73. С. 308-310. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2013_73_140.
157. Український ринок e-commerce активно відновлюється – головні тенденції інтернет-торгівлі. *Українська Рада Торгових Центрів*. 23 січня 2024 року. URL:

<https://www.ucsc.org.ua/ukrayinskyj-rynok-e-commerce-aktyvno-vidnovlyuyetsya-golovni-tendencziyi-internet-torgivli/>

158. Федоренко О.І. Соціальні мережі як інструмент популяризації Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. *Адаптація завдань і функцій наукової бібліотеки до вимог розвитку цифрових інформаційних ресурсів*: матеріали Міжнародної наукової конференції. (м. Київ, 8 жовтня 2013 р.). Київ, 2013. URL: <http://conference.nbuv.gov.ua/report/view/id/106>

159. Фетеску І. А. Шляхи вдосконалення механізмів державного управління електоральним процесом в Україні : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02 Одеса, 2008. 20 с.

160. Француз А., Степаненко Н., Шевченко А. Проблема штучного інтелекту у виборчому процесі. *Legal Bulletin*. 2023. №9. С. 71–76. <https://doi.org/10.31732/2708-339X-2023-09-71-76>

161. Цифровізація виборчого процесу в Україні: нові технології мають його спростити, але має бути довіра суспільства і прозора мета. *Опора*. 2021. 25 червня. URL: <https://www.oporaua.org/vybory/tsifrovizatsiia-viborchogo-protsesu-v-ukrayini-novi-tekhnologiyi-maiut-iogo-sprostiti-ale-maie-buti-dovira-suspilstva-i-prozora-meta-23214>

162. Черкашин К. Характеристики електоральної поведінки виборців України на рівні дільниць. *Політичний менеджмент*. 2012. № 3. С.119-126. URL: https://apiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/cherkashyn_harakterystyky.pdf

163. Чоста К., Стешенко Н. Політичні технології в соціальних мережах та їх вплив на суспільно-політичну свідомість. *Матеріали конференцій III Міжнародної наукової конференції «Науковий простір: актуальні питання, досягнення та інновації»* (м. Хмельницький, 13 травня 2022 р.). С. 388–390 URL: <https://archive.mcnr.org.ua/index.php/conference-proceeding/article/view/94>.

164. Чуйко В. Л. Методологічний індивідуалізм як основа розкриття соціальної природи інновацій. *Філософія науки: традиції та інновації : науковий журнал*. 2017. № 1 (15). С. 69–80.

165. Шачковська Л. С. Електоральна формула як чинник структурування партійної системи сучасної України : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00. Дніпропетровськ, 2009. 17 с.
166. Шведа Ю. Вибори від А до Я: Настільна книга менеджера виборчої кампанії. Львів, 2015. 384 с.
167. Шведа Ю. Відносини виборців і політичних партій як предмет наукового аналізу. *Політичний менеджмент*. 2008. № 2. С. 19-32. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/shveda_vidnosyny.pdf
168. Швець А. Роль соціальних медіа у формуванні порядку денного в політиці України. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*: збірник за підсумками звітної наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2024. Випуск 23. С. 168-170. URL: <http://elar.kpnu.edu.ua:8081/xmlui/bitstream/handle/123456789/8023/Naukovi-pratsi-K-PNU-im.I.-Ohienka-zbirnyk-za-pidsumkamy-zvitnoi-naukovoii-konferentsii-Vyp.23.pdf?sequence=3&isAllowed=y>
169. Швець О. Методологічний індивідуалізм Джона Уоткінса і проблеми сучасного історіє писання. *Філософія та політологія в контексті сучасної культури*. 2013. № 3 (6). С. 33–38. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/filipol_2013_6\(3\)_10](http://nbuv.gov.ua/UJRN/filipol_2013_6(3)_10).
170. Шеремета П. Дух часу Шумпетерівської школи. *Schumpeter School Innovation*. URL: <https://ssi.pp.ua/pro-nas/duh-chasu/>
171. Шкурат І. В. Становлення та розвиток політичних виборів в Україні (управлінський аспект) : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.01. Київ, 2002. 20 с.
172. Щебетун І. С., Довгань Б. В. Електронна демократія: досвід зарубіжних країн і перспективи її впровадження в Україні. *Право і Суспільство*. 2020. № 2. С. 148-153. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/42e60e6d-6849-4f9f-a146-04a628f0f67b/content>

173. Що таке e-commerce. *Київстар Бізнес Хаб*. 7 лютого 2020 року. URL: <https://hub.kyivstar.ua/articles/shho-take-e-commerce>
174. Юрченко Є. О. Еволюція виборчих технологій у сучасному політичному процесі : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Київ, 2008. 20 с.
175. Яковлев Д. В. Креативний клас – феномен інформаційного суспільства. *Трансформація українського суспільства в цифрову еру : матер. III Всеукр. наук.-практич. конф., (22 березня 2024 р.)*. Львів–Торунь : Liha-Pres, 2024. С. 100-104. DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-389-0-27>
176. Яковлев Д. В. Опоненти демократії: роль партії влади та медіакратії у пострадянській політиці. *Молодий вчений*. 2014. № 9 (12). С.198-201. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2014_9_49.
177. Яковлев Д. В. Політична взаємодія як комунікативний процес: медіатизація, демократизація, раціоналізація : монографія. Одеса : Астропринт, 2009. 288 с.
178. Яковлев Д. В. Політичний вибір посадових осіб публічної влади в Україні: політико-психологічні чинники. *Науковий журнал «Габітус»*. 2023. Вип. 53. С. 212-217. DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2023.53.36>
179. Яковлев Д. В. Публічні звернення інтелектуалів як технологія раціоналізації політичної комунікації. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2022. № 38. С. 81-87. URL: http://www.apfs.nuoua.od.ua/archive/38_2022/38_2022.pdf#page=81
180. Яковлева Н. І. Динаміка змін системи виборів народних депутатів України. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Політологія. Соціологія. Право. 2017. № 1-2. С. 74-79. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKPI_soc_2017_1-2_14.
181. Ярова А. П. Електронні вибори в Естонії: досвід для України. *Сутність та перспективи впровадження електронної демократії в Україні*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Вінниця, 15 листопада 2016 р.). Вінниця: ВНТУ, 2017. С.173-175. URL: <http://ir.lib.vntu.edu.ua/handle/123456789/16665>

182. Barnett, A., Sarfati, A. The Polls and the U.S. Presidential Election in 2020 and 2024. *Statistics and Public Policy*. 2023. Vol. 10(1). URL: <https://doi.org/10.1080/2330443X.2023.2199809>
183. Bennett W. L, Segerberg A, Knüpfer C. B. The democratic interface: technology, political organization, and diverging patterns of electoral representation. *Information, Communication & Society*. 2018. Vol. 21(11). P. 1655-1680. DOI: 10.1080/1369118X.2017.1348533
184. Butler C. K. The Perils and Promise of Global Transparency: Why the Information Revolution May Not Lead to Security, Democracy, or Peace – By Kristin M. Lord. *Political Psychology*. *Political Psychology*. Vol. 28, Iss. 6. P. 811-813. URL: <https://doi.org/10.1111/j.1467-9221.2007.00608.x>
185. Castells M. The New Public Sphere: Global Civil Society, Communication Networks, and Global Governance. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*. 2008, Vol. 616, Iss. 1. P. 78–93.
186. Cheeseman N., Lynch G., Willis J. Digital dilemmas: The unintended consequences of election technology. *Democratization*. 2018. Vol. 25(8). P. 1397-1418. URL: <https://doi.org/10.1080/13510347.2018.1470165>
187. Garnett H. A., James T. S. Cyber Elections in the Digital Age: Threats and Opportunities of technology for electoral integrity. *Election Law Journal: Rules, Politics, and Policy*. 2020. Vol. 19(2). P.111-126.
188. Hanschitz G. Digitalization of politics and elections. *Handbook of Cyber-Development, Cyber-Democracy, and Cyber-Defense*, Springer, Cham. 2017. P.1-15. DOI 10.1007/978-3-319-06091-0_3-1
189. Herring S.C. A Faceted Classification Scheme for Computer-Mediated Discourse. *Language@Internet*. 2007. Vol. 4 URL: <https://scholarworks.iu.edu/journals/index.php/li/article/view/37562>
190. James T. S. Comparative Electoral Management. Performance, Networks and Instruments. London: Routledge, 2019. 336 p. URL: <https://doi.org/10.4324/9781315545172>

191. Kreiss D., McGregor S. C. Technology firms shape political communication: The work of Microsoft, Facebook, Twitter, and Google with campaigns during the 2016 US presidential cycle. *Political Communication*. 2018. Vol. 35(2). P. 155-177. URL: <https://doi.org/10.1080/10584609.2017.1364814>
192. Loeber L. Use of Technology in the Election Process: Who Governs? *Election Law Journal: Rules, Politics, and Policy*. 2020. Vol.19(2). P. 149-161. DOI: 10.1089/elj.2019.0559.
193. Lorenzo-Rodriguez J. Information and Communication Technologies in Electoral Processes: How do they help voters abroad. *Polish Political Science Review*. 2014. Vol. 2(1). P 18-33. DOI: 10.1515/ppsr-2015-0010
194. Maisel L.S. American Political Parties and Elections: A Very Short Introduction. New York: Oxford University Press, 2022. 208 p.
195. Mongrain P., Nadeau R., Jérôme B., Jérôme V. State-Level Forecasts for the 2024 US Presidential Election: Trump Back with a Vengeance? *Political Science & Politics*. 2025. Vol. 58(2):234-243. doi:10.1017/S104909652400088X
196. Muñoz K. The Transformative Role of AI in Reshaping Electoral Politics. *DGAP Memo*. Berlin: Forschungsinstitut der Deutschen Gesellschaft für Auswärtige Politike.V. 2023. № 4. URL: <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-89978-4>
197. Nardi B.A., Schiano D.J., & Gumbrecht M. Blogging as social activity, or, would you let 900 million people read your diary? *Proceedings of the 2004 ACM conference on Computer supported cooperative work*. 2004. Vol. 6, Iss. 3. P. 222–231.
198. Nekriach A., Kochubei L., Panfilova, T., Marchuk V., Herbut, N. Philosophical and Historical Perspective of the Development of Electoral Technologies. *Wisdom*, 2021. Vol. 4 (20). P. 86-94.
199. Pierson P. Skocpol Th. Historical Institutionalism in Contemporary. *Political Science*. 2002. P. 693–721.
200. Reynolds P. Blogs: To Trust or not to Trust? *BBC NEWS*. 3 May 2006. URL: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/technology/4965500.stm>

201. Yüksel R., Bayrak T. Political elections in the digital age: interactive communication in election campaigns. *İletişim Çalışmaları Dergisi*. 2024. Vol. 10 (2). P. 242-263.